1995 2

ISSN 0236—3100

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

2

МОЛДАВСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Anul VI 1995 2(22)

Academia de Ştiinţe a Republicii Moldova

ACADEMIA DE ŞTIINŢE A REPUBLICII MOLDOVA
Institutul de Istorie

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

2 (22) 1995 aprilie—iunie

Revistă ştiinţifică
Fondată în 1990
Apare de patru ori pe an

CHIŞINĂU «ŞTIINŢA» 1995

COLEGIUL DE REDACŢIE

DEMIR DRAGNEV (redactor-şef),
LEONID BULMAGA, IOAN CAPROŞU, ION CHIRTOAGĂ (secretar de redacţie),
PAVEL COCÂRLĂ, ANDREI EŞANU, ION JARCUŢCHI GHEORGHE NICOLAEV,
ŞERBAN PARACOSTEA, ION ŞIŞCANU, ION ŢURCANU, VITALIE VĂRATEC,
ALEXANDRU ZUB

© Institutul de Istorie
al Academiei de Ştiinţe
a Republicii Moldova, 1995.

ARTICOLE ŞI COMUNICĂRI

Eduard Baidauz

CONTRIBUŢII LA RELAŢIILE MOLDOVEI CU RUSIA MOSCOVITĂ ÎN TIMPUL CRIZEI DIN RZECZPOSPOLITA (1648—1653)

În istoria medie a Europei de Răsărit există evenimente care prin importanţa şi consecinţele lor au condus la schimbări esenţiale pe harta politică a continentului est-european. Printre aceste evenimente se numără şi rebeliunea Oastei Zaporojene ce a cauzat premisele decăderii politice şi destrămării teritoriale a statului polono-lituanian[1]. Criza politică declanşată la mijlocul sec. al XVII-lea în această parte a Europei a atras imediat atenţia puterilor învecinate: Suedia, Rusia, Imperiile otoman şi habsburgic, având cu timpul repercursiuni dificile atât pentru integritatea teritorială a Rzeczpospolitei, cât şi pentru autoritatea ei în plan internaţional[2].

Menţionăm că la aceste evenimente au participat chiar din momentul iniţial (1648) şi statele-vasale Imperiului otoman: Hanatul Crimeea, Moldova, Transilvania şi Ţara Românească. Gradul implicării şi al ponderabilităţii lor în «chestiunea ucraineană» a fost determinat de evoluţia contradicţiilor est-europene în jurul problemei date[3]. În continuare vom încerca să elucidăm unele aspecte ale politicii externe moldovene în contextul acestor evenimente şi, în special, ale celor ce se referă la relaţiile dintre Ţara Moldovei şi Moscovia. Obiectul cercetărilor noastre constă în a determina locul Moldovei în realizarea actului de la Perejaslawl în baza analizei activităţii diplomaţiei ieşene şi moscovite în timpul războiului cazaco-polon.

Problema conflictului militar dintre Coroana polonă şi căzăcimea zaporojeană are o istoriografie bogată. În cadrul ei a fost expusă, din diferite puncte de vedere, şi implicarea nemijlocită a Moldovei în acest eveniment. În lucrările istoricilor din România[4] şi Polonia[5] predomină o interpretare preponderent descriptivă, dar adecvată a viziunii politicienilor din Ţara Moldovei faţă de insurecţia rebelilor zaporojeni. Această tendinţă continuă a fi până în prezent improprie istoriografiei ruse şi, îndeosebi, celei ucrainene[6], care vedeau în acţiunile diplomaţiei moldovene doar o politică antizaporojeană promovată de Vasile Lupu, fără a face o analiză a cauzalităţii şi necesităţii unei astfel de poziţii.

Un studiu analitic pe marginea evoluţiei contactelor moldo-ruse, tratate prin prisma conflictului cazaco-polon, ar genera în perspectivă o nouă viziune asupra raporturilor bilaterale dintre Moldova şi Rusia în ultimii ani ai domniei lui Vasile-voievod, care într-o anumită măsură au precedat negocierile lui Gheorghe Ştefan cu administraţia moscovită în primăvara—vara anului 1656[7].

Cercetările au fost realizate atât graţie unui bogat material istoriografic, cât şi datorită informaţiei selectate din diverse culegeri de documente istorice publicate în România[8] şi U.R.S.S.[9], folosindu-se concomitent şi documente din Arhiva de Stat a Actelor Vechi ale Rusiei[10].

Până a trece la o analiză concretă a caracterului raporturilor moldo-ruse din perioada respectivă, considerăm binevenită şi o succintă trecere în revistă a coordonatelor politicii moscovite în perioada incipientă a luptei pentru Ucraina «polonă», în momentul în care administraţia rusă se situa pe o poziţie de expectativă.

Conducerea Rusiei încă mult timp după începerea insurecţiei cazacilor nu s-a hotărât să intre deschis în conflict cu Polonia, deşi adeseori fusese provocată de B. Hmelniţki[11]. Această decizie era riscantă şi nu putea

© Baidauz E., 1995

fi luată fără a se prognoza corect reacţia altor state, în primul rând a Regatului Suedia şi a Imperiului otoman. Trebuia deci efectuată o «prelucrare diplomatică a acestora, în special, cât şi pregătită întreaga opinie publică internaţională din centrul şi răsăritul Europei»[12].

În afară de aceasta, Rusia era supusă unui pericol permanent din partea tătarilor crâmleni, hanul cărora — Islam Ghiray — declarase la un moment dat că scopul său este de a face astfel «... încât Craiul rusesc să fie numit din partea Împărăţiei (otomane — *E. B.*) ca şi în Moldova»[13]. Or, nici pe forţele vulnerabile ale zaporojenilor moscoviţii nu puteau miza, fiind posibilă şi o eventuală ofensivă polono-lituaniană spre «Praguri» atât din interiorul Rzeczpospolitei, cât şi dinspre Moldova[14].

Anume într-o astfel de conjunctură urmau să se desfăşoare contactele Ţării Moldovei cu îndepărtatul stat moscovit. În pofida faptului că relaţiile moldo-ruse şi în anii precedenţi insurecţiei zaporojene s-au menţinut, ele totuşi nu pot fi comparate cu cele din timpul conflictului ruso-turc pentru cetatea Azov[15]. O dată cu începerea crizei din Rzeczpospolita duplexul Iaşi—Moscova se intensifică mai întâi de toate datorită vizitei reprezentanţilor Patriarhiei Ierusalimului la curtea ţarului Alexei Mihailovici Romanov în anul 1649[16].

În istoriografia română a fost expusă părerea că «scopul tainic» al călătoriei patriarhului de Ierusalim — Paisie — consta în «... punerea bazelor unei ligi ortodoxe îndreptate împotriva Imperiului otoman»[17], la care se presupunea şi participarea ţărilor româneşti. Fără a neglija această opinie, menţionăm că în convorbirile sale cu oficialităţile ruse Paisie recunoscu că «pelerinajul» fusese dictat de necesităţile financiare ale Patriarhiei[18].

Şi cum era de aşteptat, Paisie şi însoţitorii săi, îndreptându-se spre Moscova, urmau să traverseze teritoriul Moldovei[19] şi cel polonez[20].

În prezent nu ne putem pronunţa cu siguranţă asupra caracterului discuţiei purtate de patriarh şi Vasile Lupu[21]. Cert rămâne următorul fapt: confrgntarea polono-zaporojeană fusese în centrul atenţiei lor. B. Hmelniţki reacţionă pozitiv la prezenţa lui Paisie în Moldova, poruncind oamenilor săi să fie protejat în această călătorie[22]. Conform unor surse, întâlnirea suitei patriarhului cu trimişii hatmanului zaporojean s-a produs la Iaşi[23], altele indică oraşul de pe teritoriul polon — Winica (Viniţa)[24].

Deşi în istoriografie se nominalizează în acest sens mai des capitala Moldovei, credem că şi cealaltă versiune are dreptul la viabilitate. Astfel, dacă admitem că întâlnirea a avut loc pe teritoriul Poloniei, atunci sunt binevenite unele explicaţii: fie că patriarhul intenţionat s-a întâlnit cu trimişii lui Hmelniţki în afara hotarelor Ţării Mldovei, dorind astfel să nu discrediteze pe binevoitorul său în ochii Coroanei; fie că însuşi Vasile Lupu, străduindu-se să evite contactele nedorite cu reprezentanţii rebeliunii cazace, contacte ce puteau să-i afecteze autoritatea în faţa nobilimii polone, i-a «recomandat» lui Paisie cum să procedeze.

Din Kiev, unde Paisie s-a întâlnit cu hatmanul, suita s-a îndreptat spre Rusia[25]. Despre aceasta autorităţile Rusiei aflase atât din rapoartele funcţionarilor lor[26], cât şi din cel prezentat de curierul voievodului ieşean — Isaie Ostafie (I. Eustatie). Ultimul informa despre evenimentele din Imperiul otoman şi Polonia şi despre soarta soliei moscovite reţinute la Constantinopol[27]. Un accent deosebit s-a pus pe relaţiile moldo-tătare[28].

La finele lunii ianuarie 1649 ţarul porunci lui Mihailo Voloşeninov[29] să-l «interogheze» pe patriarh[30]. Paisie, la un moment dat, admitea că între tabăra cazaco-tătară şi Vasile Lupu se poate isca «o ceartă»[31]. Cu toate că ar părea contradictoriu, dar tot el afirmă că o dată ce cazacii se vor împăca cu leşii, ei vor porni imediat împotriva Porţii, lor alăturându-se şi Domnul Moldovei şi cel al Munteniei. Moscoviţii au avut ocazia

să cunoască intenţia lui B. Hmelniţki de a-i impune forţat pe Lupu şi Basarab să participe la această stratagemă aventuristă[32].

Călătoria lui Paisie — poposirea lui în Muntenia şi Moldova, Ucraina «polonă» şi Rusia — n-a rămas neobservată la Varşovia, provocând o stare de tensiune. Nunţiul papal Ioan Torres nota în relaţia sa din ianuarie 1649 că «...patriarhul s-a îndreptat în grabă spre Moscovia pentru a-l îndemna pe Marele Duce (ţarul Rusiei — *E. B.*) la o alianţă cu principele Moldovei împotriva noastră»[33]. Ceea ce surprinde a fost menţionarea directă a lui V. Lupu. Este, probabil, unica sursă, de altfel subiectivă, care denotă o posibilă «colaborare» cazaco-moldo-rusă în faza iniţială a crizei din Polonia de la mijlocul sec. al XVII-lea.

Ioan Torres însă greşea: Paisie n-a reuşit să-l convingă pe ţar în privinţa declanşării unui război fie contra turcilor, fie contra polonilor. Mai mult decât atât. Suveranul rus fu profund indignat de alianţa zaporojenilor cu tătarii şi, mai cu seamă, de faptul că la insurecţia ortodoxă participă «... tot felul de lepădături»[34].

Pronunţându-ne în aceeaşi ordine de idei, remarcăm că nici în corespondenţa moldovenească către ţarul Alexei Mihailovici din prima jumătate a anului 1649 nu se găseşte nimic ce ar confirma relatările nunţiului papal. Unul din curierii lui V. Lupu — Nicolae Ion — sosit în acel timp la Moscova cu o scrisoare din partea patriarhului de Constantinopol — Partenie — prezenta la porunca domnitorului şi o amplă informaţie despre evoluţia conflictului cazaco-polon, fără vreo aluzie la ceea de ce se temea Torres[35].

La crearea opiniei în Rusia despre evenimentele din Polonia, şi îndeosebi despre gradul implicării Moldovei în ele, au contribuit şi alte informaţii. Astfel, trimisul Moscovei în Ucraina, Gr. Unkovski, raporta la întoarecere că domnii Moldovei şi Ţării Româneşti, pe lângă faptul că se bucurau de succesele căzăcimii, mai doreau să-i ajute pe rebeli «... cu oaste şi cu bani»[36]. Anterior, părintele Iosaf (din suita lui Paisie), într-o discuţie purtată cu cneazul Eufim Mâşeţki, afirmă că cu V. Lupu şi M. Basarab căpetenia cazacilor ar trebui să trăiască în bună înţelegere[37].

Contactele moldo-ruse s-au înviorat simţitor o dată ce misiunea lui Paisie luă sfârşit şi suita-i, însoţită de moscovitul Arsenie Suhanov, se îndreptă spre Ierusalim[38]. În timpul staţionării neprevăzute a lui Paisie în Moldova, Suhanov a servit drept agent de legătură între patriarh, ţar şi domnitor.

În pofida faptului că iniţial nu se preconiza o staţionare de durată în Ţara Moldovei, Paisie, din mai multe considerente, a decis totuşi să se reţină în Iaşi, pe un timp îndelungat. Astfel nu este exclus că în urma concilierii cazaco-polone, consfinţite prin tratatul de la Zborow (august 1649), în conştiinţa patriarhului s-a reanimat obsedanta idee de a organiza o Ligă creştină antiotomană[39]. În acest caz Moldova, fiind la intersecţia potenţialilor participanţi: Ucraina, Muntenia, Rusia, popoarele sud-dunărene şi chiar Polonia, se potrivea cel mai bine pentru a se opera în direcţia dată.

Totodată, Paisie s-ar fi reţinut atât din cauza impostorilor (Şuiski ş. a.) recent apăruţi[40], cât şi de frică pentru viaţa sa personală[41].

Merită atenţie teza despre proiectarea ligii amintite şi a locurilor rezervate Moldovei şi Rusiei. Într-o corespondenţă adresată ţarului în toamna anului 1649, Paisie îndemna să implice Rusia într-un război cu Poarta, protejând, fie şi cu un contingent simbolic, acţiunile voievozilor români şi ale cazacilor îndreptate împotriva turcilor[42].

Despre o eventuală disponibilitate a lui V. Lupu de a participa la o astfel de congregaţie la Moscova s-a cunoscut şi pe alte căi. Hmelniţki, discutând cu trimisul Rusiei — Gr. Neronov — despre relaţiile cazaco-moscovite, era convins că împreună cu tătarii, muntenii, sârbii şi moldovenii va ataca Imperiul otoman[43]. Hatmanul mai menţiona că «... hanul

Crimeei, muntenii, sârbii şi moldovenii trimit neîncetat soli, cerând să îndrepte Oastea zaporojeană împotriva Ţarului (sultanului — *E. B.*)»[44]. Atenţionăm asupra faptului că Paisie scria din Moldova, iar solul rus raporta venind din Ucraina. Rămâne a determina dacă ambele afirmaţii au fost o chestiune de tactică din partea lui Paisie şi B. Hmelniţki — pentru ca lărgind în aparenţă frontul antiotoman să determine conducerea Rusiei la acţiuni mai hotărâte, sau într-adevăr era posibilă şi o astfel de orientare a politicii externe moldovene?

Desigur că într-o oarecare măsură veridicitatea afirmaţiilor enunţate de patriarh şi hatman poate fi pusă la îndoială. Totuşi există mărturii ce ne-au permis să observăm nuanţe ale disponibilităţii lui Vasile Lupu de a participa (de astă dată sub blazonul Rusiei ortodoxe) la un proiect antiotoman.

Vom începe amintind că ideea de a scutura dominaţia otomană nu era străină pentru acest domnitor. Cu doi ani înainte de a începe insurecţia cazacă (1646), V. Lupu s-a aliniat «planului războiului turcesc» al regelui polon Vladislav al IV-lea de Wazza[45], care prevedea participarea Transilvaniei, Munteniei, Rusiei şi chiar a popoarelor sud-dunărene[46].

În 1649, o dată cu încheierea tratatului de la Zborow, noul rege al Poloniei — Ian Kazimir — crezu în perspectiva revenirii la proiectul nerealizat de fratele său[47]. Însă, spre deosebire de Vladislav, regele Kazimir prin această acţiune dorea să atingă mai multe obiective: ridicarea propriei autorităţi, potolirea spiritului combativ antipolon al cazacilor, îndreptându-i pe aceştia împreună cu tătarii din Crimeea contra otomanilor, şi torpilarea incursiunilor tătare în colaborare cu moscoviţii[48].

Pe de altă parte, Coroana miza pe Vasile Lupu şi Matei Basarab, atitudinea cărora faţă de statul polono-lituanian era bine cunoscută şi apreciată la Varşovia.

Considerăm că unul din factorii care l-au făcut pe Vasile-voievod să creadă într-o ridicare a creştinilor împotriva turcilor a fost mişcarea spontană şi pe alocuri organizată de eliberare a sârbilor, muntenegrenilor, albanezilor şi bulgarilor. Cu aspiraţiile creştinilor, înviorarea cărora a coincis cronologic cu războiul turo-veneţian pentru Candia şi cu proiectul lui Vladislav al IV-lea, domnul Moldovei era cunoscut. Astfel, încă în vara anului 1646 Vasile Lupu, comunicând regelui polon despre desfăşurarea operaţiilor militare în Mediterană, a inclus şi «informaţii despre contele de Muntenegru»[49].

Un an mai târziu, în 1647, căpeteniile bulgarilor iniţiază un plan de insurecţie, contactând în acest sens pe regele Vladislav prin P. Parcevici — misionar catolic în Moldova[50]. Planul nu putea fi tăinuit de Vasile Lupu, el fiind apreciat şi de către grecii constantinopoleni[51]. În 1649, când Paisie al Ierusalimului îndreptându-se spre Moscova părăsea meleagurile moldovene, traversând iniţial teritoriul bulgăresc şi cel muntenesc, era în plină desfăşurare revolta muntenegrenilor şi se reanima agitaţia căpăteniilor bulgare[52]. Anume atunci voievodul avea să declare principelui lituanian Ianusz Radziwill că nu va ataca Oastea Zaporojeană, conducătorul căreia (dacă se iau în considerare afirmaţiile lui Paisie, B. Hmelniţki şi ale agentului rus Neronov) era predispus să atace Poarta cu forţele unite ale creştinilor[53].

De remarcat că la Viena se credea că în cazul în care bulgarii se vor răzvrăti, domnul Moldovei nu va refuza să se alăture acestora[54]. Ba mai mult chiar. În decembrie 1650 veneţianul Dell'Haie scria Dogelui că V. Lupu «... tenta di far una lega con li principi di Transilvania et Valacco per liberarsi tutti quanti del tributo che pagano alla Porta»[55]. Şi aceasta în momentul când ideea unei alianţe antiotomane formate din popoarele creştine (ortodoxe şi catolice) era cu insistenţă propagată de patriarhul Paisie la curtea ţarului moscovit.

Deşi în relaţia lui Dell'Haie zaporojenii nu sunt indicaţi nemijlocit,

nominalizarea cel puţin a Transilvaniei arată indirect spre o eventuală participare şi a acestora, Gh. Rakoczy al II-lea întreţinând la timpul respectiv raporturi bune cu B. Hmelniţki[56].

Decizia voievodului moldovean de a opta pentru realizarea proiectului referitor la Liga creştină, chibzuit de Paisie, putea fi influenţată şi de alţi factori. Antrenarea de către B. Hmelniţki a hanului I. Ghiray într-o operaţie antiotomană crea perspectiva anihilării, depăşirii conflictului moldo-tătar provocat de ciocnirea de la Brătuleni[57]. Şi în fine, punerea în afara oricărei primejdii a Ruxandei, de asemenea permitea lui B. Lupu să riste asocierea la tabăra antiotomană[58].

În pofida celor expuse, situaţia n-a evoluat conform pronosticului şi aşteptărilor lui Paisie. Suveranul Rusiei iarăşi nu s-a lăsat ademenit de chemările patriarhului transmise în repetate rânduri din Moldova prin acelaşi A. Suhanov[59]. Hmelniţki cerea ajutor impotriva Poloniei, iar Paisie îndemna la declanşarea unui război ruso-turc atunci când însăşi Moscova era zguduită de tulburări interne[60].

Pe de altă parte, hatmanul cazacilor, asociindu-se cu I. Ghiray, se apropia de turci, înaintând cunoscutele pretenţii faţă de scaunul Moldovei. V. Lupu tot mai mult se implica în conflictul polono-cazac, iar M. Basarab la un moment dat fu nevoit să stea într-o permanentă încordare, pregătindu-se să riposteze oricărui atac din exterior[61]. Nici creştinii sud-dunăreni n-au reuşit să ridice o mare răscoală antiotomană, limitându-se la neimportante acţiuni militare[62] şi politice[63].

Faptul că Ţara Moldovei apărea în diverse surse informative alături sau împreună cu Moscovia, nu indică existenţa unei orientări rusofile a conducerii de la Iaşi. Vasile Lupu nu uita de obligaţiunile sale faţă de puterea suzerană şi ţara prietenă Rzeczpospolita. Cum altfel s-ar explica curiozitatea cu care domnitorul se interesa de planurile militare ale ţarului. La începutul anului 1650 el se străduia să afle dacă administraţia rusă a chemat oastea sub arme[64], fapt ce-i neliniştea atât pe cei din Varşovia, cât şi pe cei din Constantinopol, ambele părţi fiind îngrijorate şi suspicioase faţă de călătoria lui Paisie.

În această ordine de idei se înscrie şi un mic episod, neînsemnat la prima vedere, care în consecinţă a condus la tensionarea relaţiilor cazaco-moscovite şi care poate fi tratat drept o intrigă a diplomaţiei moldovene. Astfel, la începutul anului 1650 unul din curierii lui Vasile Lupu, întorcându-se din Moscova, avea să-i declare lui B. Hmelniţki că ţarul promise soliei polone ajutor împotriva cazacilor rebeli. Faptul dat a provocat indignarea hatmanului, care în ultimă instanţă a replicat că «... moscoviţii sunt nişte minciunoşi şi nici de cuvânt nu se ţin»[65].

Domnul Moldovei, se pare, în a doua jumătate a anului 1650 era mai mult preocupat de războiul din Polonia şi îngrijorat de ameninţările tătarilor, decât de ceea ce se petrecea în jurul relaţiilor cu Rusia. Ultima, la acel moment, de asemenea nu se interesa în special de situaţia din Moldova. Cu toate acestea încă în februarie 1650 iscoada moscovită, T. Mosolitinov, raporta despre intenţia hanului de a ataca pe ruşi, moldoveni sau calmâci[66]. Totodată, în raportul solilor ruşi din Crimeea, V. Ogarkov şi G. Volkov, reiese că anume B. Hmelniţki propuse lui I. Ghiray să atace Moldova, şi nu invers[67]. În sprijinul acestei teze se pronunţa acum câteva decenii istoricul A. F. Ermolenko, care, urmărind alte valori istoriografice, afirma că Hmelniţki reorienta hoardele tătare asupra duşmanilor (?!) Rusiei de fiece dată când hanul se pregătea s-o atace[68].

Din cele spuse de acest istoric reiese că în 1650 cazacii în colaborare cu tătarii au întreprins o incursiune de jaf nu într-o ţară creştină (şi încă ortodoxă ca Rusia) şi loială Moscovei, ci într-un stat «duşman» al Rusiei. În realitate însă, cu toate că Moldova nu figura la acel moment printre duşmanii Rusiei, B. Hmelniţki a îndreptat lovitura expediţiei ca-

zaco-tătare asupra teritoriului românesc. Aici putem doar constata că evenimentele se desfăşurau rapid, conjunctura schimbându-se radical, dacă Ţara Moldovei, în care Hmelniţki şi Paisie vedeau un aliat împotriva păgânilor, s-a «transformat» într-un inamic în mai puţin de un an.

Domnul Moldovei, deşi conştient de pericolul tătăresc, spera să amelioreze situaţia pe cale paşnică. Despre aceasta raportau la Departamentul Solilor nişte greci veniţi din capitala Imperiului otoman[69]. Administraţia moscovită fusese informată detaliat despre situaţia din Moldova îndată ce campania tătaro-cazacă devenise fapt realizat[70]. Cercurile guvernante ale Rusiei însă erau mai mult preocupate de prinderea impostorului Şuiski-Ankundinov. In această problemă B. Hmelniţki se situă pe o poziţie făţiş antirusă. El nu numai că a refuzat să-l extrădeze pe impostor, dar a ameninţat că asociindu-se cu «... turcii, tătarii, valahii, muntenii şi ungurii va merge şi va pustii Rusia întocmai aşa cum a procedat şi cu Moldova»[71]. Călugărul Suhanov, care a avut ocazia să se convingă personal de consecinţele teribilei devastări a Ţării Moldovei, reacţionă la cele auzite printr-un avertisment: «Statul Moscovit nu e asemeni Ţării Valahe (Moldovei *E. B.*), în codru şi la munte din oraşe nu vor fugi»[72].

In aceeaşi problemă a extrădării impostorului, solul rus V. Unkovski, pentru a-l convinge pe hatman, l-a adus în calitate de exemplu pe V. Lupu, care câţiva ani mai înainte reţinu şi extrădă un alt impostor[73].

Un moment de cotitură în relaţiile moldo-ruse şi ruso-moldoveneşti din ultimii ani ai domniei lui V. Lupu a fost încheierea alianţei moldo-cazace în toamna anului 1650[74]. In istoriografie s-a pus accentul îndeosebi pe reacţia la acest eveniment a polonilor, a turcilor, a ardelenilor, a tătarilor şi muntenilor. Trebuie evidenţiat şi faptul că după apropierea voievodului moldovean de tabăra zaporojeană, conducerea Rusiei Moscovite începu să manifeste un interes mai pronunţat faţă de raporturile lui B. Hmelniţki cu V. Lupu. Astfel, ţarul Alexei Mihailovici, fiind bine informat despre acţiunile cazacilor în Moldova[75], poruncea să se afle mai concret despre intenţiile hatmanului vizavi de Ţara Moldovei[76].

Solii moscoviţi V. Unkovski şi A. Ardabiev, discutând cu secretarul oastei căzăceşti I. Vâgovski, se interesau de corespondenţa sosită pe numele lui B. Hmelniţki din Baccisarai, Varşovia şi Iaşi[77]. La insistenţa lor Vâgovski transmitea originalul scrisorii lui V. Lupu şi copiile celor aduse din Rzeczpospolita şi Hanat. Soliile cazace trimise de B. Hmelniţki în Rusia erau de asemenea interogate la capitolul relaţiilor moldo-cazace[78].

Între timp, domnul Moldovei făcu şi el o tentativă de a contacta curtea ţarului. Astfel, la finele anului 1650 V. Lupu prevenea prin intermediul curierilor zaporojeni despre proiectele antimoscovite ale polonilor şi tătarilor[79]. Însă acest pas, credem, n-a fost «... o afirmare categorică a politicii lui consecvente faţă de Rusia», cum s-a susţinut în istoriografia română postbelică[80]. A fost o acţiune de tactică diplomatică făcută sub impresia teribilei devastări a ţării sale şi a dorinţei de a-l «îmblânzi» pe periculosul aliat şi potenţiala rudă — B. Hmelniţki. Era o manevră, căci concomitent Vasile Lupu cerea şi în fine obţinuse în decembrie 1650 indigenatul polon[81].

E de relevat faptul că ţarul Alexei Mihailovici Romanov niciodată nu s-a încumetat să-l mustreze pe hatman pentru campania lui în Moldova. Doar într-o scrisoare de mulţumire şi laudă adresată lui Hmelniţki, monarhul se pronunţa pe marginea proaspetei expediţii cu înţelegere şi chiar compătimire: «... oştile voastre au fost plecate tot în trebuinţele hanului tătăresc, şi nu cu alte intenţii»[82]. Fireşte că administraţia moscovită era mai mult decât satisfăcută că tătarii lui I. Ghiray n-au atacat periferia (Ucraina) rusă, jertfă, prin conjunctură şi graţie stăruinţelor hatmanului zaporojean, căzând Ţara Moldovei.

Despre poziţia anticazacă a lui V. Lupu (cunoscută la Cighirin şi

Varşovia) la Moscova s-a ştiut de la bun început. Speranţele unora că ea se va schimba după evenimentele din toamna anului 1650 nu s-au îndreptăţit. Deja în primăvara anului următor ruşii au aflat despre tensionarea relaţiilor moldo-cazace, B. Hmelniţki încercând prin demnitarii otomani să schimbe orientarea politică a voievodului moldovean[83]. În acelaşi timp, solul polon St. Wytowski, dorind să submineze autoritatea hatmanului, arătă moscoviţilor că acesta fusese respins de sultan, de principele Transilvaniei şi de domnul Moldovei[84].

După înfrângerea cazacilor de la Beresteczko, iunie 1651[85], s-a reliefat categoricitatea (deşi parţial camuflată) a domnitorului în problema înrudirii cu B. Hmelniţki. Despre aceasta moscovitul G. Bogdanov comunica în mod expres patronilor săi, semnalând totodată menţinerea bunelor relaţii dintre hatman şi M. Basarab[86]. Sigur că pe acest fundal imaginea domnului muntenesc apărea mult mai agreabilă decât cea a lui V. Lupu, care «uneltea în fel şi chip» împotriva căpeteniei zaporojene[87].

De reţinut că încă înainte de bătălia de la Beresteczko, un oarecare călugăr Pavel înştiinţa ţarul despre serviciul adus oastei polone de către voievodul Moldovei[88].

Între timp, concilierea provizorie a polonilor şi cazacilor, consfinţită prin tratatul de la Biala Cerkiew[89], i-a îngăduit lui Vasile Vodă să-l contacteze direct pe Alexei Mihailovici, remaniind funcţionarea duplexului Iaşi—Moscova. La începutul lunii martie 1652 curierul Filip Gheorghe prezenta scrisoarea stăpânului său, în care V. Lupu recunoştea că numai «... neînţelegerile şi războiul dintre poloni şi Oastea Zaporojeană» l-au împiedicat să menţină constant corespondenţa[90].

Suveranul Rusiei informat de venirea soliei moldovene, fiind curios şi interesat personal să «discute» cu aceasta, nu s-a limitat doar la tradiţionala recepţie interogatoriu de la Departamentul Solilor. La 22 martie 1652 F. Gheorghe a fost primit în audienţă de către ţar[91]. Se poate considera că misiunea a fost realizată cu succes, la 14 iunie solului înmânându-i-se scrisoarea de răspuns[92]. Remarcăm însă că intervalul între cele două date: a audienţei — 22 martie — şi a înmânării răspunsului — 14 iunie —, a fost de peste două luni. Întârzierea înmânării scrisorii de răspuns şi evident reţinerea propriu-zisă a soliei moldovene n-au fost întâmplătoare, ci acţiuni premeditate. Situaţia fusese generată de tensionarea relaţiilor cazaco-polone şi de proaspetele apelări ale lui B. Hmelniţki către ţarul Romanov după ajutor. La 17 mai 1652 el semnala că Rzeczpospolita concentra mari efective la hotarele Moldovei, intenţionând să-i distrugă pe zaporojeni[93].

Abia după victoria cazacilor de la Batog (22—23 mai), ruşii, aflând despre aceasta, îi permit lui F. Gheorghe să se întoarcă. A fost o simplă coincidenţă? Credem că nu, deoarece soliei moldovene i-a precedat cea a cazacilor[94]. Trimisul lui B. Hmelniţki, I. Iskra, prezentase punctul de vedere al hatmanului faţă de evenimentele de ultimă oră din răsăritul Rzeczpospolitei şi, evident, faţă de tot ce ţinea de evoluţia lor. Cu toate că încă nu dispunem de acea gramotă a ţarului adresată lui V. Lupu, presupunem (în baza explicaţiilor de mai sus) că şi textul scrisorii de răspuns fusese redactat sub presiunea acelor evenimente.

Reţinerea lui F. Gheorghe l-a îngrijorat pe domnitor. Imediat după lupta de la Batog, el, manifestându-se loial şi amical faţă de B. Hmelniţki, îl trimite la Moscova pe experimentatul curier Ilie Manoilă[95]. De astă dată, Vodă, încredinţat de securitatea corespondenţei (ca urmare a «reapropierii» de tabăra cazacă), transmitea şi informaţii cu caracter politic[96].

Subliniem că în Europa continuau să fie remarcate insuccesele Poloniei. Cea mai interesată ţară în acest sens rămânea a fi Suedia. Moscova adesea servea ca centru de retranslare a informaţiei. Aşa, de exemplu, ambasadorul suedez I. de Rodess scria contelui Gustav Karlson Gorn că la 27 august 1652 la Moscova sosi în grabă trimisul zaporojenilor[97]. Ultimul in-

forma că hatmanul «... pustiind marginile Poloniei (Moldova şi Valahia) se îndreptă împreună cu tătarii spre Polonia[98]. De altfel, suedezii erau la curent cu evenimentele din Moldova şi datorită propriului sol, care poposi la curtea domnească din Iaşi ceva mai înainte[99].

Înrudirea lui B. Hmelniţki cu V. Lupu a avut, de asemenea, o interpretare neunivocă la Moscova[100]. Acest eveniment a produs o stare de îngrijorare pentru destinul mişcării zaporojene. La aceasta a contribuit şi scrisoarea mitropolitului grec din Constantinopol, Gavriil, care prevenea pe ţar despre inevitabila izbucnire a ostilităţilor unilaterale dintre Moldova, Muntenia şi Transilvania cu nemijlocita participare a căzăcimii[101]. Nu era în interesul Rusiei ca forţele lui B. Hmelniţki să fie dispersate.

Pe de altă parte, V. Lupu, reluând funcţia de mediator, reducea la minim şansele ruşilor de a apărea ei în postura dată şi dorită atât de mult. Pentru prima oară iniţiativele Kremlinului au fost vădit zădărnicite de activitatea voievodului moldovean, interesele ambelor părţi fiind acum contradictorii.

Şi totuşi victoria de la Batog, urmată de izbânda matrimonială din Moldova, crease perspectiva consolidării puterii zaporojene în răsăritul Poloniei. În următoarele luni B. Hmelniţki va încerca să convingă conducerea Suediei şi Rusiei de oportunitatea cooperării antipolone. În viziunea lui, Rzeczpospolita către începutul anului 1653 era privată de potenţialii aliaţi: mai întâi de Transilvania şi Crimeea, iar apoi şi de Ţara Moldovei. În ianuarie 1653 solul S. Bogdanovici promitea în schimbul ajutorului moscovit să cucerească de la poloni oraşele Smolensk şi Seversk, restituindu-le Rusiei[102]. S. Bogdanovici mai era împuternicit să declare că hatmanul a şi trimis poruncă «în Valahia şi Moldova să se concentreze lângă Lwow»[103].

Însă planurile politicienilor din Cighirin pentru anul 1653 au fost simţitor afectate de complotul logofătului moldovean Gheorghiţă[104]. Pierderea, ulterior şi recuperarea provizorie de către V. Lupu a scaunului domnesc au influenţat nu numai asupra relaţiilor moldo-cazace, ci au atins în ansamblu toate părţile implicate în evenimentele din Polonia.

Criza politică din Moldova şi amestecul cazacilor în conflictul dintre V. Lupu şi M. Basarab, la care se anexează şi lărgirea blocului antizaporojean a atras atenţia polonilor, turcilor, dar în special, a ruşilor. La finele lunii iunie (deci după o lună de la bătălia de lângă Finta) spre Ucraina «polonă» în mod expres a fost trimis F. Lodâjenski[105]. Ţarul şi anturajul său erau îngrijoraţi de evoluţia situaţiei politice în jurul «chestiunii ucrainene». Lodâjenski fusese împuternicit să anunţe căpeteniile zaporojene că ţarul Aleksei Romanov a hotărât să ia oficial Oastea Zaporojeană sub protecţia Rusiei[106].

Trebuie menţionat că amestecul Moscovei în conflictul polono-cazac n-a fost pe placul statelor vecine. Eficienta colaborare tătaro-zaporojeană îndreptată acum împotriva noului coraport de forţe (se contura o alianţă anticazacă cu participarea Moldovei, Transilvaniei, Munteniei şi Poloniei), depindea de poziţia lui B. Hmelniţki în chestiunea trecerii Ucrainei «polone» sub jurisdicţia Turciei sau a Rusiei[107].

Tentativa nereuşită a lui V. Lupu de a se menţine în scaun (mai—iulie 1653), completată de înfrângerea cazacilor la Suceava (august—octombrie 1653), la care adăugăm o posibilă intervenţie a Porţii în favoarea rebelilor zaporojeni şi o eventuală ofensivă a polonilor cu noii săi aliaţi au constituit un semnal spre a se decide definitiv atât pentru Alexei Mihailovici, cât şi pentru B. Hmelniţki[108].

Pierderea Moldovei ca aliat şi scoaterea ei din sfera de influenţă l-au făcut pe hatman să devină mai insistent în apelurile sale pe lângă ţar[109]. Căpeteniile cazacilor nipreni, luând în considerare situaţia creată şi, în special, poziţia oscilatorie a hanului I. Ghiray, vor da preferinţă protecţiei ruse şi nu celei otomane, oferită prin hotărârea luată de Zemski So-

bor la 1 octombrie 1653[110]. Această decizie va avea urmări nefaste pentru integritatea teritorială şi viitorul politic al Republicii polone, Rada de la Perejaslawl legalizând într-un fel trecerea părţii polone a Ucrainei sub oblăduirea Rusiei Moscovite[111].

Integrarea Ucrainei în Statul rus, realizată pe fundalul schimbărilor succesionale din Ţara Moldovei, l-a determinat pe ţarul moscovit să-l contacteze primul pe noul domn al Moldovei — Gheorghe Ştefan[112]. După cum a demonstrat evoluţia istorică a contactelor moldo-ruse din anii de cârmuire a acestui domnitor, Gh. Ştefan s-a manifestat nu mai puţin dispus să întreţină relaţii cu Polonia şi Rusia[113].

În ceea ce-l priveşte pe fostul voievod, V. Lupu, persoana lui fusese un timp în atenţia administraţiei moscovite[114]. Privit de unii ca cadavru politic şi folosit de alţii în calitate de sperietoare politică, V. Lupu se va adresa ţarului cu o scrisoare-memoriu abia în anul 1656[115]. Dar, în acel moment, uzurpatorul său, Gheorghe Ştefan, în ochii guvernanţilor moscoviţi era într-o stare mult mai favorizată.

Aşadar, investigaţiile efectuate pe marginea relaţiilor moldo-ruse în timpul rebeliunii zaporojene permit să concluzionăm: declanşarea conflictului polono-cazac a torpilat evoluţia consecutivă a contactelor dintre Moldova şi Rusia, contacte ce au putut fi reluate în funcţie de poziţia lui V. Lupu adoptată în cadrul acestui conflict. În politica promovată faţă de Rusia, Vasile Voievod a luat în considerare numai interesele Coroanei Polone, deşi a reuşit să creeze în aparenţă chipul unui politician loial statului moscovit.

Călătoria patriarhului Paisie în Rusia, în ciuda eventualelor «incomodităţi» de ordin politic şi diplomatic create curţii ieşene prin traversarea, iar apoi şi staţionarea în Ţara Moldovei, a fost un eveniment, ce a contribuit la consolidarea autorităţii acestui domnitor în ochii administraţiei ţariste şi bisericii ortodoxe din Rusia.

Nu ne putem pronunţa definitiv asupra posibilei adeziuni a lui V. Lupu la «Liga creştină» proiectată de patriarhul Paisie. Această problemă necesită o cercetare aparte, însoţită de investigaţii documentare suplimentare. Şi totuşi, chiar dacă informaţiile sunt fragmentare şi uneori subiective, ele, deşi nu relevă direct aspiraţiile domnitorului de a participa la o astfel de acţiune, denotă, fie şi parţial, acest lucru. Cert este şi faptul că ideea scuturării dominaţiei otomane i-a fost proprie lui V. Lupu, lucru confirmat istoric de politica acestuia faţă de Polonia şi Rusia moscovită.

Rebeliunea cazacilor zaporojeni, care a luat proporţii deosebite în special după declanşarea crizei dinastice din Polonia (decesul regelui Vladislav al IV-lea în mai 1648 şi lupta magnaţilor polono-lituanieni pentru tron) a făcut ca Moldova să revină activ pe scena politică a intrigilor şi confruntărilor militare din estul şi sud-estul Europei. Însă, experienţa celor aproape două decenii de cârmuire, timp în care domnitorul a ştiut să manevreze cu succes între interesele marilor puteri (Rzeczpospolita, Imperiul otoman şi cel habsburgic, Rusia), la un moment dat, începând cu 1648, s-a dovedit a fi ineficientă în faţa noii conjuncturi externe şi situaţii dificile în plan intern create după 1650. Relaţiile cu cazacii, contactele cu curtea ţarului şi interesul, poate şi trecător, al Suediei (rivala Poloniei), au fost fatale pentru abilul politician V. Lupu.

În ceea ce priveşte partea rusă, ea ca şi mai înainte continua doar să urmărească evenimentele din Ţara Moldovei.

În ultimii ani de domnie a lui V. Lupu atenţia cercurilor guvernatoare din Rusia era concentrată asupra altor obiective (interne şi externe) mult mai importante. Relaţiilor cu Moldova (de altfel şi cu Ţara Românească) li se rezervau doar perspectiva care va fi mai degrabă dictată de reorientarea doctrinei politice, ideologice şi militare a Statului rus faţă

de popoarele creştine vasale sau încorporate în Imperiul otoman. Stabilirea şi întreţinerea de către administraţia moscovită a raporturilor politice cu oficialităţile moldovene purtau un caracter de recunoaştere, nefiind dictate de o necesitate strategică vitală. Moldova era prea departe şi slabă pentru a influenţa direct asupra situaţiei internaţionale a Statului moscovit. Dar, afirmaţia respectivă nu este valabilă şi pentru ultimul an al domniei acestui voievod în Moldova. Criza politică şi luptele pentru Scaunul domnesc din Iaşi pot fi considerate şi enumerate printre principalele evenimente care au contribuit la «dezlegarea» problemei ucrainene după scenariul Moscovei, aducînd şi mai mult Ţara Moldovei pe orbita politicii ruse din sud-estul Europei.

Note

[1] La Seimul polon din oraşul Lublin din anul 1569 s-a hotărât de a unifica Regatul Polonia şi Marele Ducat al Lituaniei într-un singur stat — Rzeczpospolita polska. Detalii la: I. Bardach, *Krewo i Lublin. Z dziejow unii polsko-litewskiej* // *Kwartalnik Historyczny*, 1969, nr. 3, s. 582—584 //; De altfel actul de la Lublin din 1569 a fost precedat de Unia personală din 1386, când ducele lituanian Iagello, rebotezat Vladislav Jaggelo, deveni şi rege al Poloniei. Detalii la: V. Ciobanu, *Ţările România şi Polonia, secolele XIV—XVI*, Bucureşti, 1985, p. 15—16.

[2] În problema genezei, evoluţiei şi soluţionării «chestiunii ucrainene» menţionăm lucrările: Z. Wojcik, *Miedzy traktatem andruszewskin a wojna turecka*, Warszawa 1968; T. Gemil, *Ţările Române în contextul politic internaţional 1621—1672*, Bucureşti, 1979; Заборовский Л. В., *Россия. Речь Посполитая и Швеция в середине XVII в.*, М., 1981.

[3] I. A. Eremia, *Ţara Moldovei şi Rusia. Relaţii politice în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, Chişinău, U.S.M., 1993, p. 20, 35, 55, 93—95, 102—105, 120—124, 133—140; idem. *Hătmănia domnilor Moldovei la est de Nistru* (1681—1703) // *Revistă de istorie a Moldovei*, 1994, nr. 1, p. 20—28; Zd. Spieralski, *Awantury moldawskie*, Warszawa, 1967, s. 194—205.

[4] G. Missail, *Epoca lui Vasile Lupu şi Matheiu Bassarab* vv. *Domnii Moldovei şi Terrei Româneşti* (1632—1654), Bucureşti, 1866; A. Papadopul-Calimah, *Despre Gheorghe Ştefan Voievod, domnul Moldovei*, Bucureşti, 1886; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. III, vol VII, Bucureşti, 1891; C. Şerban, *Vasile Lupu, domn al Moldovei 1634—1653*, Bucureşti, 1991.

[5] I. W. Rudawski *Historia Polski od smierci Wladislawa IV az do pokoju Oliwskiego*, Petersburg-Mohilew, 1885; L. Kubola, *Krawawe swaty* // *Szkice historyczne*, II, Krakow, 1896; E. Kotlubaj, *Zycie Ianusza Radziwilla*, Wilno-Witebsk, 1859; Zd. Spieralski, *Awantury moldawskie*, W-wa, 1967.

[6] Н. И. Костомаров, *Исторические монографии и исследования*, т.-IX, Б. Хмельницкий. С-Пб., 1870; М. Грушевский, *Исторiа Украïни—Руси*, т-IX, Київ, 1928; В. Голубицкий, *Дипломатическая история освободительной войны украинского народа*, Киев, 1962.

[7] Detalii vezi în: I. Eremia, *Ţara Moldovei şi Rusia...*, p. 36—53.

[8] E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Bucureşti, idem, Fragmente..., Cronici turceşti..., A. Veress. *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1928—1935; *Călători străini despre ţările române*, Bucureşti, 1968—1973.

[9] *Акты ЮЗР; Дополнение к АЮЗР; Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах*, М., 1954; *Донесения папского нунция И. Торрека, Архиепископа Адрианопольского о событиях в Польше во время восстания Б. Хмельницкого*, Киев, 1914; *Документы об освободительной борьбе украинского народа*, Киев, 1965; *Документы Б. Хмельницкого*, Киев, 1961; *Донесения И. де Родесса посланное из Москвы шведскому генерал-губернатору в городе Риге, Густаву Карлсону Горну*, б/г, б/м, *Исторические связи народов СССР и Румынии*, М., 1968; *Сборник грамот и договоров о присоединении царств и областей к государству Российскому в XVII—XIX вв.* Часть I. Петербург, 1922; *Літопис Самоводца*, Київ, 1971. *Летопись, Грабянки*, Киев, 1854.

[10] *РГАДА*, ф. 68 (Сношения России с Молдавией и Валахией); ф. 52 (Сношения России с Грецией).

[11] *Акты ЮЗР*, т-III, с. 208—209, 214; т-V, с. 78—83.

[12] Pentru început, Rusia încă la intersecţia anilor 1648—1649 s-a oferit oficial ca mediator dezinteresat întru depăşirea conflictului dintre Coroană şi supuşii săi rebeli. Cf. *Акты ЮЗР*, Дополнения к т-III, p. 25—26;

Z. Wojcik, *Dzieje Rosji.* W-wa, 1971, s. 130—131.

[13] Potrivit unei cronici turceşti, hanul exprimase această dorinţă printre anii 1648—1649. Vezi: *Cronici turceşti...,* vol. II, p. 97.

[14] Teza înaintată o bazăm nu numai pe relaţiile moldo-polone stabilite anterior de Vasile Lupu, dar şi pe poziţia polono-filă a voievodului în timpul insurecţiei căzăceşti. Vezi: *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества,* Chişinău, 1987, p. 202—209.

[15] Vezi: E. Baidauz, *Relaţiile dintre Ţara Moldovei şi Rusia pe fundalul disputei diplomatice ruso-otomane privind problema fortăreţei Azov* (1637—1642) // *Revistă de istorie a Moldovei,* 1994, nr. 3—4, p. 58—61.

[16] О. К. Касименко, *Російско-украинскі взаимовидности 1648—начатку 1651 р.* Київ, 1955, с. 206—213.

[17] Şt. Andreescu, *Restitutio Daciae. Relaţiile politice dintre Ţara Românească, Moldova şi Transilvania în răstimpul 1601—1659,* Bucureşti, 1989, p. 231.

[18] *Воссоединение Украины с Россией.* Документы и материалы в трех томах, том II, М., 1954, с. 91—92.

[19] E. Hurmuzaki, *Documente...,* vol. XIV—1, p. 194—195.

[20] In opinia funcţionarului polon din or. Lwow — W. Miaskowski, — Paisie nu era decât un criminal fugar, cf. B. Y. P., t-II, p. 109.

[21] Credem că dacă era vorba de o susţinere materială, Paisie nu s-ar fi îndreptat tocmai la Moscova. Oricum, patriarhul se putea limita şi la serviciile lui V. Lupu, căruia îi datora hirotonisirea ca patriarh de Ierusalim (1645), şi care foarte des achita datoriile Patriarhiilor Ortodoxe, oriunde acestea nu s-ar fi aflat: la Ierusalim, Constantinopol sau Alexandria: M., Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române,* Chişinău, 1993, p. 250—252, 256—257; C. Şerban, *op. cit.,* p. 189—193.

[22] О. К. Касименко, *Російсько-українські взаемовідносини...,* с. 207.

[23] Ţarul Alexei Mihailovici era informat că colonelul cazac S. Muzylowski «...îl luă pe patriarh din... Iaşi, de la voievodul moldovean Vasilie», cf. B. Y. P., t-II, p. 85.

[24] Н. Ф. Каптерев, *Характер отношений России к православному Востоку в XV—XVII ст. Сергиев-Посад,* 1914, с. 354.

[25] Ф. П. Шевченко, *Политични та економични зв'язки України з Росією в середині XVII ст.* Київ, 1959, с. 135—137.

[26] *B. Y. P.,* t-II, c. 81—84, Н. Ф. Каптерев, *Характер отношений...* с. 355.

[27] *B. Y. P.,* t-II, c. 123—125.

[28] Este vorba de incidentul de la Brătuleni şi refuzul lui V. Lupu de a-i extrăda hanului Islam Ghiray pe nişte evrei, refugiaţi din Rzeczpospolita în Moldova cu toată averea lor. Cf. ibidem, p. 124—125.

[29] Onorabila poruncă nu a fost întâmplătoare. Acest M. Voloşeninov (Românul, Valahul — *E.B.*) ca funcţionar de la Departamentul Solilor cunoştea greaca şi, probabil, româna, limbi pe care le poseda şi Paisie. Faptul că patriarhul nu ştia ruseşte reiese dintr-un alt document. Vezi: *B. Y. P.,* t-II, p. 184.

[30] В. Голобуцкий, *Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648—1654 гг.,* Киев, 1962, с. 146—147.

[31] *B. Y. P.,* t-II, c. 94.

[32] *Ibidem.*

[33] *Донесения папского нунция И. Торреса, Архиепископа Адрианопольского о событиях в Польше во время восстания Б. Хмельницкого,* Киев, 1914, с. 34.

[34] С. Белокуров, *Арсений Суханов.* Чтения МОИДР, 1891, кн. 2, с. 4.

[35] *Акты ЮЗР,* т-III, с. 54.

[36] *В. У. Р.,* т-II, с. 155. Литопис Самовидца, Київ, 1971, с. 56.

[37] *B. Y. P.,* t. II, 89—91.

[38] *Ibidem,* p. 180.

[39] Vezi: Şt. Andreescu, *op. cit.,* p. 232.

[40] Este vorba de impostorii: polonul Ian Lub şi moscovitul Timoşca Ankundinov, cf. *B. Y. P.,* t-II, p. 182; şi nota 101 din p. 502.

[41] *Прав. Палестинксий сборник,* 43 вып., С-Пб., 1895, с. 172—173.

[42] С. Белокуров, *Арсений Суханов...,* с. 197.

[43] А. Н. Муравьев, *История Российской церкви,* С-Пб., 1894, с. 364.

[44] *Акты ЮЗР,* т-III, с. 313.

[45] M. Costin, Opere, *Letopiseţul Ţării Moldovei,* Chişinău, 1989, p. 98. W. Czermak, *Plany wojny tureckiej Wladislawa IV.* Krakow, 1895, s. 258—262.

[46] M. Costin, *ibidem,* p. 101—103; I. Sârbu, *Relaţiile externe ale lui Matei Vodă Basarab 1632—1654,* Timişoara, 1992, p. 122; I. Duicev, *Petar Parcevici şi încercările de eliberare ale popoarelor balcanice de sub stăpânirea otomană* // *Relaţii româno-bulgare de-a lungul veacurilor* (sec. XII—XIX), vol. 1, Bucureşti, 1971, p. 152—154.

[47] E. Latacz, *Ugoda zborowska a plany tureckie Iana Kazimierza* // *Historia,* R. III, nr. 3, s. 2—7, Warszawa, 1974.

[48] Ideea realizării unui război cu turcii, ca pe seama lui Rzeczpospolita să iasă din impas a persistat în tot răstimpul conflictului polono-cazac. Vezi: W. Czaplinski, *Dwa sejmy w roku 1652,* W-wa, 1955, s. 33—34.

[49] Este vorba de contele Alexandru de Muntenegru (Alias-sultan creştin — Jahja), care dându-se drept fiu al sultanului Mohamed al III-lea (1574—1595) şi contând pe susţinerea politică şi militară a europenilor

spera să uzurpeze tronul constantinopolean. Vezi: *Il corteggie di C. Tiepolo ambasciatore Veneto in Polonia (1645—1647) a cura di Domenico Caccamo,* Roma, 1984, p. 264—265; I. Sârbu, *op. cit.,* p. 124.

[50] *Călători străini despre ţările române,* vol. V, p. 377.

[51] Elementul elin din Imperiul otoman, în special Biserica Ortodoxă, dorea să-l proclame pe domnul Moldovei împărat probabil al unui nou Bizanţ. Cf. E. Hurmuzaki, *Documente...,* vol. XIII, p. 24; vol. IV-2, p. 584—585.

[52] I. Sârbu, *op. cit.,* p. 139—141.

[53] *B. Y. P.,* t-II, c. 282.

[54] E. Hurmuzaki, *Documente...,* vol. VIII, p. 52.

[55] *Ibidem,* vol. IX-1, p. 2.

[56] A. Veress, *Documente...,* vol. X., p. 217—218; E. Hurmuzaki, *Fragmente...,* vol. III, p. 200; *Документы об освободительной борьбе украинского народа,* Киев, 1965, с. 375.

[57] La ideea potolirii spiritelor antimoldovene ale tătarilor, V. Lupu va reveni şi în 1652. Cf. A Veress, *Documente,* vol. X, p. 251.

[58] În august 1649 Ruxanda se întoarce din Constantinopol la Iaşi. Cf. E. Hurmuzaki, *Documente...,* vol. IV-2, p. 571.

[59] *B. Y. P., t-II,* c. 182—185.

[60] Împotriva puterii centrale, provocate de separatismul inspirat de suedezi s-au răsculat oraşele Pskov şi Novgorod. Cf. М. Н. Тихомиров, *Псковское восстание 1650 г.,* М., 1935, с. 27—31, 59—66, 111—114.

[61] N. Stoicescu, *Matei Basarab,* Bucureşti, 1988, p. 83.

[62] I. Sârbu, *op. cit.,* p. 139.

[63] *Historya politiczna Polski,* t-II, Krakow, 1923, s. 319; E. Hurmuzaki, *Documente...,* vol. VIII, p. 524.

[64] *Православный Палестинский Сборник,* 21 вып. С-Пб., 1889, с. 5.

[65] Este vorba de solia lui Dobeslow Ceklinski. Cf. О. К. Касименко, *Российско-украинськи...,* с. 341.

[66] Ф. П. Шевченко, *Политични...,* с. 306.

[67] *B. Y. P.,* t-II, c. 326; Г. Грабянка, *Действие предельной брани Богдана Хмельницкого,* Київ, 1854, с. 83—86.

[68] А. Ф. Ермоленко, *Украинсько-молдавские отношения 1648—1654// В. У. Р.* Сб. статей, М., 1954, с. 235.

[69] *B. Y. P.,* t-II, c. 354.

[70] *Ibidem,* p. 349, 350, 457.

[71] *Акты ЮЗР,* т.-III, с. 321.

[72] *B. Y. P.,* t-II, c. 188.

[73] *Ibidem,* p. 418; И. С. Н., т-II, с. 39—41.

[74] *Акты ЮЗР,* т. VIII, с. 345.

[75] *Ibidem,* p. 326, И. С. Н., т-II, с. 225—226.

[76] *B. Y. P.,* t-II, c. 445.

[77] *Ibidem,* t-III, p. 221—222.

[78] *Акты ЮЗР,* т-III, с. 486—487.

[79] G. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia,* Bucureşti, 1947, p. 59.

[80] Tr. Ionescu-Nişcov, A. Constantinescu, *Relaţii politice în timpul lui Vasile Lupu // Relaţii româno-ruse în trecut,* Bucureşti, 1957, p. 19.

[81] C. Rezachevici, *Privilegii de indignat polon acordate locuitorilor din ţările române // Revistă de istorie,* t. 28, nr. 7, 1975, p. 1, 97.

[82] *B. Y. P...,* t-II, c. 453.

[83] *Ibidem,* t-III, c. 51.

[84] *Ibidem,* p. 39.

[85] I. Chociszewski, *Historia Polski.* W-wa, 1901, s. 133—134.

[86] *Акты ЮЗР,* т-III, с. 474.

[87] *Ibidem.*

[88] *B. Y. P.,* t-III, c. 65—66.

[89] Zd. Spieralski, *op. cit.,* p. 185; Semnat la 28.IX.1651.

[90] *РГАДА,* ф. 68, 1651, оп. 2, Д-24, л. 1—2.

[91] *РГАДА,* ф. 68, 1651, оп. 1, Д-2, л. 29.

[92] *Ibidem,* p. 38—39; 41—42.

[93] В. Д. Голобуцкий, *Дипломатическая история...,* с. 316.

[94] С. М. Соловьев, *Сочинения.* Кн. V, *История России...* т. X, с. 561—562.

[95] *B. Y. P.,* t-III, c. 219—220; *Relaţii româno-ruse...,* p. 30, nota 102.

[96] În special s-a referit la capacităţile, potenţialul militar al Imperiului otoman şi la mersul războiului turco-veneţian. Cf. *РГАДА,* ф. 68, оп. 2, д-25, л. 1—2.

[97] В. Кордт, *Донесения И. де Родесса посланное из Москвы шведскому генерал-губернатору в г. Риге Густаву Карлсону Горну 20 октября 1652,* б/г, б/м, с. 323—324.

[98] *Ibidem.*

[99] *B. Y. P.,* t. II, c. 445.

[100] Încă la sfârşitul lunii septembrie 1652 B. Hmelniţki s-a grăbit să-l anunţe pe ţar despre această «mare realizare» a sa. Cf. Документы Б. Хмельницкого, Киев, 1961, с. 273—274.

[101] *B. Y. P.,* t. III, c. 238.

[102] *Краткая история о бунтах Хмельницкого и война с татарами, шведами и уграми в царствование Владислава и Казимира в продолжении 12 лет, начиная с 1647 года,* М., 1846, с. 45, *В. У. Р.,* т-III, с. 238—239.

[103] *Краткая история...,* с. 45.

[104] Vezi: Şerban C., *op. cit.,* p. 194—212.

[105] *Акты ЮЗР,* т-X, доп. к т-III, с. 1—3.

[106] *Ibidem,* Trimisul ţarului informa că deja s-a poruncit şi mobilizarea oastei moscovite.

[107] Hanul avertiza pe B. Hmelniţki că va rupe cu el orice relaţii, admiţând chiar şi colaborarea cu regele I. Kazimir şi cu noii aliaţi — Moldova, Transilvania şi Muntenia. Cf. Л. В. Заборовский, *Речь Посполита и Швеция в середине XVII века,* М., 1981, с. 25; A. Veress, *Documente,* vol. X, p. 268.

[108] E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. IX-1, p. 29, 33, 37.
[109] *B. Y. P.*, t-III, c. 281, 286, 364, 367, 523.
[110] *Сборник грамот и договоров о присоединении царств и областей к государству Российскому в XVII—XIX вв.*, часть 1. Под ред. А. А. Пазухина, Петербург, 1972, с. 11—17.
[111] Rada de la Perejaslawl avu loc la 8 (18) ianuarie 1654, Cf. А. И. Казаченко, *Борьба украинского народа против иноземных поработителей за воссоединение с Россией*, М., 1954, с. 233—251.
[112] *B. Y. P.*, t-III, c. 545—546.
[113] I. Eremia, *op. cit.*, p. 18—56; A. Papadopul-Calimah, *Despre Gheorghe Ştefan Voievod, domnul Moldovei*. Bucureşti, 1886, p. 67.
[114] *B. Y. P.*, t. III, p. 551—552.
[115] *И. С. Н.*, т-II, с. 385—388.

SUMMARY

The article traces the evolution of the Moldovan—Russian relations against the background of the 1648—'53 Polish crisis, taking into consideration the fact that the rulers of both Moldova and Russia were proponents of diametrally opposed views as to the 1648 insurrection of Zaporozhye cossacks. In this. context, the author analyzes the unwillingness of Prince Vasile Lupu to join Christian anti-Ottoman league dominated by Orthodox Russia, designed by Paisie, the Jerusalem Patriarch. The analysis of historiographical and documentary materials permitted the author to arrive to the following conclusions: 1) the political crisis in Moldova that had started simultaneously with the dethronement of Prince Vasile Lupu (April, 1653) and the defeat of Timosh Khmelnitsky under Suceava (October, 1653) influenced the hurried decision of the Russian tsar to extend protection to the Polish Ukraine; 2) in the first half of the 17th century Muscovite Russia was interested in Moldova not only from a strategic point of view, but also from an informational one.

Nicolae Enciu

MIŞCAREA MIGRATORIE A POPULAŢIEI RURALE DIN BASARABIA (1918—1940)

Cu altă ocazie, am tratat principalele caracteristici ale mişcării naturale a populaţiei rurale din Basarabia în perioada interbelică[1]. În componenţa statului naţional unitar român populaţia rurală a Basarabiei, în calitate de sistem deschis, şi-a modificat numărul şi structura nu numai ca urmare a intrărilor şi ieşirilor determinate de natalitate şi mortalitate, ci şi în urma imigrărilor şi emigrărilor sau a mişcării migratorii (spaţiale) a populaţiei[2].

În cele ce urmează vom examina fenomenul migraţiei populaţiei rurale din Basarabia interbelică, în primul rând ca factor al mişcării generale a populaţiei, ca flux de populaţie care a modificat numărul şi structura populaţiei în localitatea de origine şi în localitatea de destinaţie, caracteristicile demografice ale celor două populaţii[3].

* * *

În perioada imediat următoare actului Unirii din 1918, ca urmare a anilor de război, a jafului organizat de ocupanţi în teritoriile respective, România a fost confruntată cu numeroase probleme şi dificultăţi dintre cele mai grave, în special cu cele de ordin demografic. Pe lângă reducerea mortalităţii, în special a celei infantile, problema migraţiilor a constituit cea de-a doua problemă importantă şi gravă cu care s-a confruntat Statul Român în perioada interbelică şi care «nu a format niciodată obiectul unui studiu serios şi nici al unei acţiuni naţionale conştiente»[4].

Procesele migratorii din Basarabia interbelică s-au desfăşurat sub patru forme principale[5]:

a) imigrări spontane de populaţie sau dislocări de populaţie sub formă de năvăliri;

© Enciu N., 1995

b) imigrări de populaţie sub forma infiltrărilor lente;
c) emigrări propriu-zise în afara hotarelor României interbelice;
d) migraţii interne (în cadrul Statului Român).

Este notoriu că evenimentele sociale sau politice pot cauza mari deplasări de populaţie în anumite ţări, de unde populaţia se refugiază în masă şi se stabileşte în ţările limitrofe. Depinde de organizarea acestor ţări, dacă năvălitorii sunt încetăţeniţi şi naturalizaţi fără restricţii deosebite sau, oferindu-li-se o anumită perioadă de timp, sunt repatriaţi ori direcţionaţi în ţările de destinaţie. Argumentul care determină politica statului faţă de imigranţi este, în primul rând, de ordin etnic şi numai apoi de ordin economic[6].

Cu toate acestea, în pofida declaraţiilor ferme de a stăvili imigrarea populaţiei străine în noile teritorii[7], toleranţa nejustificată manifestată de Statul Român a condus la aceea că teritoriul Basarabiei a suportat, în perioada imediat următoare actului Unirii din 1918, «o invaziune de elemente care, prin structura lor socială şi prin îndeletnicirea lor economică, nu numai că nu au putut contribui la armonizarea profesiunilor şi ramurilor de producţie ale ţării, ci, din contra, au sporit şi mai mult haosul şi n-au manifestat nici cea mai vagă tendinţă de a se încadra într-o situaţie echilibrată, spre care tindea societatea românească»[8].

Astfel, în perioada 1.I.1918—1.IV.1920 Basarabia «a fost invadată de peste Nistru de populaţiuni de toate naţionalităţile, care s-au aşezat mai cu seamă în oraşele şi târgurile acestei provincii»[9]. Conform datelor Directoratului de statistică al Basarabiei, numărul refugiaţilor de peste Nistru în perioada indicată ar fi fost de 38 116 persoane[10], ceea ce constituia 14,4 la mia de locuitori. Din totalul refugiaţilor în urma revoluţiei ruse şi a războiului civil, 34 725 s-au stabilit în oraşele provinciei şi doar 3 391 în satele ei[11]. Repartizaţi pe naţionalităţi, situaţia celor 38 116 refugiaţi se prezenta în felul următor: evrei — 33 449, ruşi — 2 273, români — 818, ucraineni — 793, polonezi — 269, germani — 214, bulgari — 107, francezi — 15, greci — 6, turci — 6, alte naţionalităţi — 166[12]. Prin urmare, aproape 40 000 de refugiaţi au intrat în Basarabia în decursul a numai doi ani.

Aceeaşi sursă indică următoarea repartiţie a «populaţiei flotante» (refugiate), venită din Ucraina şi Rusia Sovietică în perioada 1.I.1918 — 1.IV.1922[13] (tab. 1).

Aşadar, mai mult de 168 000 de refugiaţi de peste Nistru în mai puţin de patru ani, ceea ce constituie o cifră enormă, având în vedere că în unele oraşe ale Basarabiei populaţia flotantă constituia cca 60,0% din populaţia stabilă[14].

Cifrele invocate atestă că majoritatea celor refugiaţi de peste Nistru în perioada 1918—1922 au fost de origine evreiască, rusească şi ucraineană, astfel încât prin aceştia a fost obţinută o consolidare a grupurilor etnice rusesc şi ucrainean de la hotarele de răsărit ale Noii Românii[15], în detrimentul blocului etnic românesc.

Ar fi, desigur, incorect să se considere că toţi cei peste 168 000 de refugiaţi şi-au stabilit domiciliu permanent în Basarabia; o anumită parte din ei, deşi insignifiantă, s-a repatriat, cota acesteia, din lipsa unei statistici generalizatoare, nefiind cunoscută. Astfel, cu începere din 27 noiembrie 1919 în or. Tighina şi-a desfăşurat lucrările o comisie a Rusiei Sovietice compusă din colonelul Iakunin (preşedintele), căpit. Iosevici, sublocot. Kulacikov, V. Kasatkin, S. Reşetnikov şi M. Alenfeld, care avea drept obiectiv repatrierea supuşilor ruşi[16]. Aceeaşi intenţie au declarat şi reprezentanţii populaţiei evreieşti din Basarabia prin societatea «Agudas Israel», statutul căreia preconiza «problema de a cumpăra în Palestina pământ pentru colonizarea agricultorilor evrei», de asemenea «de a întemeia, pentru evreii din Palestina un centru garantat spiritual şi material»[17].

La 24 iunie 1919 Directoratul de Interne al Basarabiei comunica delegatului guvernului României că, pentru repatrierea refugiaţilor de origine ucraineană şi rusă, Comandamentul Grupului de Divizii «Generalul Popovici» a fixat punctul de trecere în localitatea Rezina[18], repatrierea nefiind însă limitată la localitatea indicată. Deja la 29 august 1919 prin punctul de poliţie al or. Reni au ieşit 24 foşti ofiţeri ruşi cu familiile lor, urmând a fi repatriaţi în Rusia[19]; la 2 septembrie al aceluiaşi an prin acelaşi punct au ieşit 14 foşti ofiţeri ruşi, la 5 septembrie — 17 ofiţeri, la 15 septembrie — 44 ofiţeri[20]. Concomitent au fost luate măsuri de rigoare în vederea urgentării repatrierii prizonierilor basarabeni. La 9 iulie 1919, Ministerul de Război al României informa că în lagărul de carantină Bucureşti se găseau cca 755 foşti prizonieri basarabeni, români de origine, care urmau a fi trimişi în Basarabia pe parcursul aceleeaşi luni[21].

Tabelul 1

Comunele urbane	Populaţia venită din stânga Nistrului
1. Hotin	7 900
2. Soroca	13 500
3. Bălţi	8 300
4. Orhei	7 680
5. Chişinău	66 500
6. Cetatea Albă	14 500
7. Tighina	13 800
8. Ismail	14 800
9. Bolgrad	5 760
10. Chilia Nouă	3 469
11 Reni	3 850
12. Vâlcov	5 000
13. Cahul	2 400
14. Leova	856
Total:	168 325

Cu toate acestea, biroul de informaţii al Grupului «Generalul Popovici» relata, în vara anului 1919, că «se prezintă foarte puţine persoane care doresc a trece în Ucraina, încât chiar punctul de trecere gara Mateuţi—Rezina, care este organizat cu Comandament militar şi cu vamă, are foarte puţin de lucru»[22]. Mai mult chiar, numeroşi străini, printre care şi foşti militari ruşi, au obţinut permise de a se stabili permanent în Basarabia. Astfel de permise au obţinut 14 supuşi străini în jud. Cahul, 49 foşti ofiţeri ruşi — în jud. Soroca, 54 ofiţeri — în jud. Hotin, 12 ofiţeri ruşi cu familiile — în jud. Ismail[23], totalul acestora, din lipsa aceloraşi date statistice generalizatoare, nefiind cunoscut.

După cum am menţionat, imigrările în Basarabia interbelică s-au produs şi sub forma unor infiltrări lente de populaţie de peste Nistru. Ele au avut loc atât pe căi legale, cât şi, într-o măsură mai mare, pe căi clandestine[24]. Cadrul juridic al reglementării imigrării ca atare a fost creat prin instituirea unei comisii a migraţiilor subordonată Ministerului Muncii şi Asigurărilor Sociale, cu sarcina de a reglementa imigrările în vederea protejării muncii naţionale ce se exercita în mod exclusiv de către autohtoni[25]. Acest organ decidea asupra cererii fiecărui individ care dorea să se stabilească în România, iar hotărârea era luată conform următoarelor criterii: a) dacă exista şomaj într-o anumită ramură de activitate, cererea era refuzată; b) în cazul inexistenţei specialiştilor autohtoni într-o anumită branşă de activitate, erau admişi specialiştii corespunzători din rândul imigranţilor; c) se ţinea seama şi de concesiile cuprinse în textele unor convenţii internaţionale, la care Statul Român convenise a adera în acea perioadă[26].

Cu toate acestea, tendinţa penetrării clandestine în Basarabia a rămas constantă, practic, pe tot parcursul perioadei cercetate. Dr. S. Manuilă relata că «am avut ocazia de a mă documenta în această privinţă, prin chestionarea celor însărcinaţi cu supravegherea frontierelor, precum şi a organelor de siguranţă ale Statului şi, din informaţiile pe care le-am culeş, am putut să-mi formez convingerea că numărul celor care se stabilesc în ţară pe cale nelegală, este mai mare decât al celor care solicită autorizarea legală»[27]. De remarcat că procesul imigrării în România prin infiltrări ilegale de pe teritoriul Uniunii Sovietice a fost continuu în perioada interbelică, având, în decursul anilor, intensităţi diferite, în funcţie de cauzele care le-au generat[28]. Aceste infiltrări ilegale nu au putut fi

în mod practic nici împiedicate, nici controlate, deoarece se efectuau prin treceri frauduloase de frontieră. După consolidarea regimului comunist pe teritoriul U.R.S.S., emigrarea spre România a scăzut în amploare, sporind însă iarăşi în intensitate în perioada colectivizării agriculturii.

O problemă nouă şi oarecum neaşteptată, senzaţională atât pentru autorităţi, cât şi pentru opinia publică românească a constituit-o emigrarea. Este semnificativ faptul că legea pentru reglementarea migraţiilor a fost promulgată abia la 20 aprilie 1925, ceea ce denotă că până la acea dată, procesul în cauză nu a avut vreo influenţă sesizabilă asupra vieţii economico-sociale atât a României, cât şi a Basarabiei în speţă.

Până în 1918, fluxurile migratorii din Basarabia au avut două direcţii principale: prima, spre regiunile răsăritene ale Rusiei, unde au emigrat, în majoritate, agricultori români basarabeni, din cauza suprapopulării agricole a guberniei, şi cea de a doua, spre S.U.A., unde a emigrat populaţia de origine ebraică.

Prin actul Unirii din 1918, fluxul emigrării ţăranilor basarabeni spre periferiile răsăritene ale Rusiei, prin care era atenuat fenomenul suprapopulării agricole a guberniei, a fost, practic, stopat. Pe de altă parte, proclamarea şi realizarea reformei agrare radicale din 1918—1924 a subminat în mod consistent cauza de bază a emigrării populaţiei rurale, dat fiind ameliorarea standardului ei de viaţă[29].

Totuşi, cele două cauze sus-menţionate nu au determinat dispariţia completă a emigrării în perioada interbelică, aceasta fiind deja determinată de noi factori. Printre aceştia, factorul cel mai important, sub aspectul influenţării procesului de emigrare, a fost noua reclasificare economică a ţărilor lumii, stabilită în urma primului război mondial. În consecinţa acestei reclasificări, în ţările căzute pe planul secund sub aspect economic, printre care şi România, condiţiile de trai s-au schimbat în aceaşi măsură. Rezultatul firesc al transformărilor a fost sporirea numărului emigranţilor, doritori de a se stabili în ţările asupra cărora s-au răsfrânt mai puţin consecinţele războiului, deci în care munca era mai adecvat retribuită[30].

Primele manifestări ale curentului de emigrare s-au produs la începutul lui iunie 1925 în câteva comune din judeţele Cahul şi Cetatea Albă, imediat după punerea în aplicare a legii pentru reglementarea migraţiilor. Cumplita secetă, care a bântuit trei ani de-a rândul câmpiile despădurite ale Basarabiei, a indispus întreaga populaţie, în special a regiunilor sudice. Văzându-şi holdele pustiite, rezervele consumate, munca zădărnicită, ţăranii deznădăjduiţi au început a pierde încrederea în vremuri mai bune. Tocmai în acea perioadă, au apărut în câteva comune din jud. Cetatea Albă un grup de bulgari întorşi din Canada, care adunau sătenii, îndemnându-i să plece în America — «Lumea Nouă», unde vor avea libertate deplină, «pământuri rodnice fără plată» şi «înlesniri de transport». Tot atunci, apăru în ziarul «Banater Tageblatt» din Timişoara, care avea abonaţi şi în Basarabia, reclama societăţii de transport «Cosulich-Line». În atare mod, gândul de plecare a prins rădăcini[31].

Coloniştii bulgari din comuna Cubei jud. Cetatea Albă şi germanii din comuna Aluatu jud. Cahul au ales delegaţi care au plecat la Bucureşti, unde-şi avea sediul societatea «Cosulich-Line». Delegaţilor li s-a comunicat că drumul Bucureşti—Triest—San Paulu (Brazilia) va fi gratuit. Ajunşi în Brazilia, emigranţii vor primi de la stat, fără plată, case cu grădini de cultură, vite şi instrumente de muncă. Vor fi obligaţi să lucreze 3—6 luni pe plantaţiile de cafea, fiind remuneraţi cu câte 1—2 dolari zilnic şi având dreptul de a face semănături de legume printre rânduri. La expirarea contractului de muncă, vor putea să se retragă de pe plantaţii, având la dispoziţie pentru cumpărare pământuri fertile, la preţuri foarte reduse[32].

În atare mod, febra emigrării a cuprins aproape toate satele din su-

dul Basarabiei, inițial înscriindu-se numai țăranii săraci, mai apoi hotărându-se să emigreze și unii proprietari cu 10—15 desetine, având în posesie și vite de muncă, și instrumente agricole[33]. Dacă inițial pentru emigrare s-au înscris doar bulgari, găgăuzi, ruși și germani, atunci către începutul lunii iulie «mulți români din satele moldovenești, întunecați de pustiul secetei și fermecați de vraja propagandei, oameni simpli, naivi, s-au adunat și ei, au ales delegați și păreau foarte mâhniți că notarii le pusese în vedere că românii nu pot emigra»[34].

În luna august 1925, o mare parte din locuitorii înscriși pentru emigrare au început să-și vândă avutul; unii și-au vândut numai vitele și șeptelul, alții însă și-au vândut toată averea — pământ, case, vite etc. Vânzările se făceau la un preț foarte redus; alți locuitori își arendase pământul la prețuri derizorii[35]. Subinspectorul general de poliție I. Alimănescu, care la sfârșitul lunii septembrie 1925 efectuase o anchetă în regiunea sudică a Basarabiei, relata: «Am văzut starea jalnică a gospodăriilor sfărâmate, am văzut case complet golite, grajduri și ogrăzi pustii, bărbați și femei cu bagajul de mână gata întocmite, așteptând triști, îngânduraţi, dezlegarea de a pleca peste ocean în «Lumea Nouă»[36].

Ancheta efectuată în orașele Cetatea Albă, Cahul, Bolgrad, Ismail, Chișinău și în numeroase comune rurale din județele Cahul, Cetatea Albă și Ismail au fixat că «toate satele din sudul Basarabiei sunt frământate de gândul emigrării», că «pretutindeni coloniștii se adună în taină, formează liste de înscrieri, trimit delegați la București, strâng bani pentru îndeplinirea formalităților și își arendează pământurile sau își vând întreg avutul cu prețuri de nimic»[37]. Același document relata că «din nefericire, acest curent care zi cu zi se afirmă mai hotărât și mai puternic a trecut din centrele populate de străini și în comunele românești, unde sute de familii de moldoveni, prinse de amăgirea zvonurilor, au început să se neliniștească, așteptând dezlegarea, spre a lua drumul pribegiei. Situația este (...) foarte serioasă și nesfârșit de tristă»[38].

Din același raport rezultă că o mulțime de funcționari din județele numite au profitat din plin de situația creată. Astfel, notarul din comuna Ivanovca Bulgară (jud. Cetatea Albă) a luat câte 300 de lei de fiecare familie în scopul procurării actelor pentru eliberarea pașapoartelor de emigrare; cel din comuna Diulmeni al aceluiași județ — câte 100 de lei de familie; cel din comuna Moscovei, jud. Cahul — câte 400 de lei de fiecare familie; de la un sătean, acesta din urmă a cumpărat întreaga avere mobilă și imobilă[39].

O imagine aproximativă a amploarei procesului emigrării din sudul Basarabiei oferă următoarele date: în comuna Ivanovca Bulgară au depus cereri de emigrare 53 de familii de bulgari; în comuna Iserlia (jud. Cetatea Albă) — 60 de familii de bulgari; în comuna Diulmeni, același județ — 40 de familii; în or. Cahul — 23 familii de ruși și bulgari și 2 familii de români; în comuna Moscovei — peste 100 de familii; în Pelinei-Moldoveni, jud. Cahul — 50 de familii; în comuna Vulcănești — 50 de familii; în comuna Dulukioi, jud. Ismail — 60 de familii de bulgari ș. a. m. d.[40].

Valul emigrării a cuprins, de asemeni, și o parte a populației județelor Lăpușna, Hotin și Soroca. În această regiune a Basarabiei acționau emisarii societăților «Transit» și «Hamburg Sudamericanische Dampfschiffarth Gesellschaft», care cutreierau satele, îndemnând locuitorii să emigreze. Serviciul de siguranță a constatat că emigranții din regiunile centrală și nordică ale Basarabiei erau de origine germană, rusă, bulgară și ebraică. Aceștia din urmă emigrau prin intermediul «Băncii evreiești de emigrare» și al Partidului sionist din Basarabia[41].

Pentru înțelegerea motivelor emigrării populației Basarabiei în 1925, vom cita doar câteva din multiplele declarații făcute de înșiși locuitorii comunelor din județele menționate. Astfel, locuitorul Sava Barduc din

comuna Diulmeni declara: «Vrem să plecăm în America, din cauza secetei care a bântuit 2 ani Basarabia, fiindcă la societatea «Cosulich-Line» ni s-a spus că în America este o lume nouă, unde omul se poate îmbogăţi uşor fără multă strădanie»[42]. Locuitorul Mihail Ivanov, comuna Moscovei: «Motivul plecării este că ni s-a spus că, pe lângă înlesnirile de drum şi de pământ, acolo în America vom trăi liberi; aici ni se fac mizerii şi neajunsuri, în special de perceptor, care şi acum pentru fiecare certificat ne cere să-i dăm câte 100 de lei»[43]. Locuitorul Ion C. Luca, com. Pelinei-Moldoveni: «Vrem să plecăm din cauza secetei şi din cauza nemulţumirilor ce ni se fac de administraţie pentru dări şi oriunde te mişti, trebuie să dai bani»[44]. Locuitorii comunei Erdek-Burnu, jud. Ismail: «Pământurile sunt puţine, norodul s-a înmulţit şi birurile sunt grele»[45].

Faptele invocate atestă că motivul de bază al emigrării unei părţi a populaţiei rurale din Basarabia în anul 1925 a fost de ordin economic, având totodată şi anumite nuanţe social-politice, ele însă nefiind dominante sau determinante, aşa cum s-a acreditat în istoriografia sovietică de la Chişinău.

Conform statisticii oficiale, în 1925 din Basarabia au emigrat cca 10 000 de persoane, dintre care români — 8, unguri — 4, germani, saşi şi şvabi — 214, ucraineni — 2 734, evrei — 1 827 şi bulgari — 5 112[46]. Din totalul de 10 000 de persoane, 7 933, deci majoritatea absolută, au emigrat în Braţilia, 436 — în Argentina, 377 — în Canada, 115 — în S.U.A., 208 — în Uruguay, 500 — în Palestina[47]. Repartizaţi pe profesii, majoritatea emigranţilor basarabeni a constituit-o muncitorii agricoli, care au părăsit ţara în speranţa unor câştiguri mai bune în America şi care au alcătuit, în acel an, aproximativ 64,0% din totalul emigranţilor din România[48].

Materialele de care dispunem atestă că, cu rare excepţii, emigranţii basarabeni nu au reuşit să se stabilească în ţările de destinaţie sau să obţină locurile de muncă râvnite. Deziluzionaţi şi completamente ruinaţi, în rândul emigranţilor basarabeni începe, deja în 1927, un val de repatrieri, care a durat până la începutul anilor '30, în urma căruia majoritatea celor emigraţi au revenit în Basarabia. În asemenea mod s-a consumat una din cele mai dramatice evenimente din istoria Basarabiei interbelice. Cele relatate confirmă justeţea opiniei dr. P. Cazacu, care menţiona în 1928 că «condiţiile grele, în care au căzut nenorociţii, victime a neştiinţei lor şi a speculaţiei, după ce i-au ruinat pe toţi, au omorât pe mulţi, i-au silit pe cei rămaşi să-şi caute adăpost tot în Basarabia, tot sub hulita noastră stăpânire românească, care nu este probabil aşa de rea, dacă oamenii se întorc la ea, după ce au încercat în alte părţi»[49].

Dacă în perioada 1924—1926 emigranţii din România constituiau în majoritate lucrători agricoli basarabeni, atunci de acum în 1928, în urma măsurilor întreprinse de guvernul României[50], cota acestora din urmă s-a redus la aproximativ 11,0% din totalul emigranţilor din România în Brazilia, din care cca 90,0% o constituia populaţia de origine ebraică[51].

Un important rol în stoparea emigraţiei populaţiei rurale din Basarabia l-a avut reducerea aproape totală a cotei de imigrare a românilor în ţările Americii de Nord. Astfel, în 1924 S. U. A., unica ţară mai convenabilă pentru emigrarea românească, au redus cota imigrării românilor de la aproximativ 10 000 persoane anual la 603 persoane, pentru a o coborî în 1929 la numai 290 persoane anual. La rândul său, Canada, introducând sistemul contingentării, la fel a fixat o cotă foarte redusă pentru imigranţii români; aceleaşi măsuri au fost luate şi de guvernul Braziliei[52]. În consecinţă, din România în perioada 1921—1930 au imigrat în S.U.A. 67 646 persoane, iar în 1931—1940 numărul lor a fost de numai 3 871[53].

În atare mod, devine mai mult decât evidentă falsitatea şi gratuitatea afirmaţiilor, potrivit cărora din Basarabia interbelică ar fi emigrat mai

Tabelul 2. Emigrarea netă din țările Peninsulei Balcanice[55]

Țările Peninsulei Balcanice	Perioada				
	1901—1910	1911—1920	1921—1930	1931—1940	Total
Iugoslavia	15 000	110 000	79 100	10 000	214 100
Bulgaria	1 500	11 300	17 500	2 000	32 300
Grecia	208 000	232 600	70 200	64 000	574 800
România	62 000	19 000	84 100	1 000	166 100
Turcia europeană	90 000	70 000	80 000	50 000	290 000
Total	376 500	442 900	330 900	127 000	1 277 300

mult de o jumătate de milion din populația ei sau 16,5% din total[54], din simplul motiv că cifra vehiculată constituie în realitate volumul emigrării nete a populației tuturor țărilor balcanice în perioada 1921—1940, despre ce ne vorbesc datele tabelului 2.

Deși datele cercetătorilor sovietici B. S. Horev și V. N. Ciapek diferă de cele invocate de istoricul român D. Șandru, în ambele cazuri a fost imposibil ca din Basarabia interbelică să emigreze mai mult de 500 000 de persoane, în timp ce din toată România în perioada 1921—1940 au emigrat cca 85 000 de persoane, iar din toate țările balcanice în aceeași perioadă au emigrat cca 458 000 de oameni. Mai mult, în cazul în care emigrarea populației Basarabiei ar fi obținut cu adevărat amploarea atribuită de exponenții istoriografiei sovietice, fenomenul dat ar fi fost, cu certitudine, semnalat în datele statistice ale Biroului Internațional al Muncii al Societății Națiunilor, recomandărilor căruia asupra metodicii întocmirii statisticii mișcării migratorii România s-a conformat încă de la 1 aprilie 1923[56].

În sfârșit, cea de-a patra formă principală în care s-a manifestat mișcarea migratorie a populației rurale din Basarabia în perioada interbelică a fost migrația internă, în cadrul Statului Român. Spre deosebire de emigrațiile propriu-zise, cărora istoriografia sovietică a încercat să le imprime o amploare exagerată față de cea reală, migrațiile interne au avut un caracter mult mai complex și contradictoriu. Pe de o parte, ele denotă că Basarabia traversa o complicată perioadă de adaptare la piața muncii din Noua Românie de după 1918; pe de alta însă, migrațiile interne ale populației rurale din Basarabia au fost cauzate de criza profundă în care a intrat reforma agrară la sfârșitul anilor '20, de neputința acesteia de a atenua suprapopularea agricolă a provinciei. De asemeni, criza reformei agrare a coincis în timp cu declanșarea, la sfârșitul anilor '20, a crizei economice mondiale, fapt care a imprimat migrațiilor interne o amploare vădită.

După 17 ani de la reforma agrară, consemna cunoscutul etnolog P. Ștefănucă în 1936, loturile țărănești s-au fărâmițat într-atât, încât nu mai puteau să asigure, prin mijloacele tradiționale de cultivare a pământului, nici măcar necesitățile membrilor familiilor[57]. Prisosul brațelor de muncă se îndrepta spre orașele provinciei, însă, deoarece aici industria era precară, brațele disponibile se îndreptau spre orașele din Vechiul Regat: Galați, Iași, Brăila, Ploiești, București etc. Același cercetător menționa că «există un întreg exod al proletariatului rural din satele basarabene spre orașele industriale de dincolo de Prut, nu numai în anii de secetă sau numai din sudul Basarabiei, ci din întreg cuprinsul provinciei și în toți anii»[58]. În satele mai mari din Bugiac se organizau transporturi speciale pentru populația sătească care pleca în grupuri spre orașele mari ale Vechiului Regat. Astfel, din comuna Olănești plecau anual la muncă pentru sezonul de vară cca 200—300 de persoane la Galați, Brăila, Iași etc. Aceste deplasări aveau loc atât în anii secetoși, cât și în cei roditori[59]. Cauzele principale ale acestor deplasări de populație erau seceta, care a bântuit ani de-a rândul sudul provinciei, agricultura rudimentară, lipsa pieților de desfacere a produselor agricole, inexi-

stența industriilor în orașele basarabene, ceea ce punea în mișcare o bună parte din populația săracă a satelor.

Conform datelor recensământului din 1930, în mediul rural din Basarabia erau stabiliți 17 358 de locuitori din alte provincii ale României, iar din Basarabia în restul provinciilor — 22 892[60], deci un excedent de 5 534 de locuitori. În genere, recensământul a constatat un flux de emigrare către satele Vechiului Regat din Basarabia, Bucovina și Transilvania, ceea ce denotă o suprapopulare mai accentuată a noilor provincii.

Referitor la Basarabia, deși aici nu s-a manifestat o suprapopulare absolută, dată fiind suprafața medie comparativ mare a loturilor de împroprietărire, totuși, din cauza secetei repetate, a lipsei inventarului agricol, a lucrării irațională a pământului și a nivelului scăzut al prețurilor la produsele agricole, rentabilitatea agriculturii în provincie a fost, în anii de după reforma agrară, extrem de redusă, o parte a țărănimii împroprietărite fiind nevoită să-și vândă loturile și să caute mijloace de existență în alte ținuturi românești.

Potrivit aceluiași recensământ, 18 775 de basarabeni se stabilise în satele din Vechiul Regat, comunele rurale basarabene primind în schimb 12 763 de regățeni. Din numărul total al populației cei mai mulți basarabeni s-au stabilit în satele Vechiului Regat din plășile Gurile-Dunării, jud. Tulcea (34%), Mangalia și Ovidiu, jud. Constanța (27%), Casim, jud. Caliacra și Codru, jud. Iași (23%), iar cea mai însemnată proporție de regățeni stabiliți în satele Basarabiei a fost atestată în plășile județelor Cahul, Bălți și Hotin. Proporția maximă a locuitorilor din Vechiul Regat ajungea la numai 11% în plasa Cantemir, jud. Cahul[61].

Proporția populației rurale din Basarabia stabilită în restul provinciilor României era mai modestă, dat fiind faptul că aproape toate ținuturile erau relativ suprapopulate, iar industria nu poseda capacitatea necesară de absorbție a brațelor de muncă disponibile în agricultură. Astfel, în satele Bucovinei se stabilise doar 1 123 de basarabeni, ceea ce echivala cu 18 locuitori la fiecare 10 000 de locuitori ai satelor bucovinene. Cei mai mulți dintre țăranii basarabeni se stabilise, conform recensământului, în jud. Cernăuți[62].

Lipsa datelor statistice generalizatoare împiedică a aprecia just fenomenul exodului populației rurale din Basarabia spre centrele urbane ale României. Cert însă este faptul că acest «nomadism social» a avut un caracter de masă în perioada interbelică și ilustra în mod elocvent «crunta sărăcie în care se zbate provincia dintre Prut și Nistru»[63].

* * *

În concluzie menționăm că mișcarea migratorie a populației rurale din Basarabia în perioada interbelică a manifestat o complexitate deosebită cu implicații pe multiple planuri, atât economic, cât și social-politic. Ea își găsește explicație în noua reclasificare economică a țărilor, statornicită în urma primei conflagrații mondiale, precum și în conjunctura economică generală precară din România interbelică.

Din cele patru forme principale, în care s-a manifestat mișcarea migratorie a populației rurale din Basarabia, o influență sesizabilă asupra numărului populației, a structurii ei etnice, profesionale și a repartiției de branșe de activitate au avut-o imigrările spontane și infiltrările lente de populație din regiunile Rusiei Sovietice și ale Ucrainei, precum și migrațiile interne în cadrul Statului Român. Migrațiile externe, emigrările propriu-zise, determinate în linii mari de motive de ordin economic, nu au influențat sub aspect numeric ori structural populația rurală a Basarabiei, ele fiind în ansamblu reduse, evidențiindu-se un singur val de emigrare în preajma declanșării crizei economice mondiale, acesta din urmă cadrând perfect cu procesele ce au decurs în acea perioadă, practic, în toate țările europene.

Note

[1] Vezi studiul subsemnatului: *Mişcarea naturală a populaţiei rurale din Basarabia între cele două războaie mondiale,* în «Revista de istorie a Moldovei» an. V, 1994, nr. 3—4, p. 65—70.

[2] Prin mişcare migratorie (spaţială) a populaţiei înţelegem «un ensemble de déplacement ayant pour effet de transférer la résidence des intéressés, d'un certain lieu d'origine, ou lieu de départ à un certain lieu de destination, ou lieu d'arrivée» *(Dictionnaire démographique multilingue.* Volume francais, New-York, 1958, p. 62).

[3] Vezi: *Ibidem,* p. 62—63; R. Pressat, *Dictionaire de démographie,* Paris, 1979, p. 120—121; L. Henry, *Manuel de démographie historique.* 2e edition, Genève—Paris, 1970, p. 49, 55, 56.

[4] Arh. St., Bucureşti, fond. Dr. Sabin Manuilă, X/95 bis/1932, f. 6.

[5] Idem, f. 8—9.

[6] Idem, f. 9.

[7] Arhiva Naţională a Republicii Moldova (A.N.R.M.), fond. 723, inv. 1, dos. 22, f. 30.

[8] Arh. St., Bucureşti, fond. Dr. Sabin Manuilă, X/95 bis/1932, f. 10; *Société des Nations.* Conférence européene de la vie rurale, Bucarest, 1939, p. 290—291.

[9] E. N. Giurgea, *Din trecutul şi prezentul Basarabiei,* Bucureşti, 1928, p. 145.

[10] *Ibidem.* Vezi şi N. Smadu, *Contribuţia studiului demografiei la progresul igienei în Basarabia,* Chişinău, 1927, p. 6—7.

[11] E. N. Giurgea, *op. cit.,* p. 145.

[12] *Ibidem.*

[13] *Dicţionarul statistic al Basarabiei,* Chişinău, 1923, p. 12.

[14] *Ibidem; A.N.R.M.,* fond. 1416, inv. 2, dos. 4, f. 176.

[15] *Arh. St.,* Bucureşti, fond. Dr. Sabin Manuilă, X/95 bis/1932, f. 7—8.

[16] *A.N.R.M.,* fond. 723, inv. 1, dos. 28, p. II, f. 309 verso.

[17] *Ibidem,* fond. 723, inv. 1, dos. 45, f. 28 verso.

[18] *Ibidem,* fond. 723, inv. 1, dos. 28, p. I, f. 67.

[19] *Ibidem,* f. 184 verso.

[20] *Ibidem,* f. 191 verso, 199 verso, 211 verso.

[21] *A.N.R.M.,* fond. 723, inv. 1, dos. 24, p. I, f. 115.

[22] *Ibidem,* f. 68.

[23] *A.N.R.M.,* fond. 723, inv. I, dos. 23, f. 440; 442 verso, 447—448, 449 verso, 451, 454 verso — 455, 464—465 verso ş.a.

[24] *Arh. St.,* Bucureşti, fond. Dr. Sabin Manuilă, X/95 bis/1932, f. 13.

[25] D. Şandru, *Populaţia rurală a României între cele două războaie mondiale,* Iaşi, 1980, p. 78.

[26] *Ibidem,* p. 78—79; *Arh. St.,* Bucureşti, fond. Dr. Sabin Manuilă, X/95 bis/1932, f. 12.

[27] *Arh. St.,* Bucureşti, fond. Dr. Sabin Manuilă, X/95 bis/1932, f. 13.

[28] Detalii vezi la D. Şandru, *op. cit.,* p. 84—85.

[29] D. Şandru, *Controverse pe tema problemei agrare în România interbelică*// «Probleme actuale ale istoriei naţionale şi universale: Culegere de studii şi materiale», Chişinău, 1992, p. 280.

[30] Ş. Drutzu, A. Popovici, *Românii în America,* Bucureşti, 1926, p. 16.

[31] *Arh. St.,* Bucureşti, fond. Ministerul de Interne, 780 / 1925, f. 8 verso.

[32] *Ibidem,* f. 8 verso — 9; *Бессарабский телеграф,* 1925, 15 сентября 1925.

[33] *Arh. St.,* Bucureşti, fond. Ministerul de Interne, 780 / 1925 f. 9.

[34] *Ibidem.*

[35] *Ibidem,* f. 9 verso.

[36] *Ibidem.*

[37] *Ibidem,* f. 8.

[38] *Ibidem.*

[39] *Ibidem,* f. 7.

[40] *Ibidem,* f. 10—12.

[41] *Ibidem,* f. 12 verso

[42] *Ibidem,* f. 10 verso.

[43] *Ibidem,* f. 11 verso.

[44] *Ibidem.*

[45] *Ibidem,* f. 12 verso.

[46] *Anuarul statistic al României* (1926), Bucureşti, 1927, p. 240, 241.

[47] *Ibidem,* p. 241.

[48] *Бессарабская почта,* 1927, 22 января.

[49] P. Cazacu, *Zece ani de la Unire. Moldova dintre Prut şi Nistru, 1918—1928,* Chişinău, 1928, p. 15.

[50] *Arh. St.,* Bucureşti, fond. Ministerul de Interne, 780/1925, f. 13 verso.

[51] *Buletinul muncii, cooperaţiei şi asigurărilor sociale,* an. IX, nr. 7—9, 1928, p. 364.

[52] Vezi: *Ministerul muncii, sănătăţii şi ocrotirilor sociale.* Zece ani de politică socială în România, 1920—1930, S.l., ş.a., p. 195—196; *Бессарабская почта, 1927,* 10 февраля.

[53] D. Şandru, *Populaţia rurală a României între cele două războaie mondiale,* p. 77.

[54] Vezi: А. М. Лазарев, *Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос,* Кишинев, 1974, с. 328; *Очерки истории Коммунистической партии Молдавии,* Кишинев, 1981, с. 198, 199 ş.a.

[55] Б. С. Хорев, В. Н. Чапек, *Проблемы изучения миграции населения* (Статистико-географические очерки), М., 1978, с. 128.

[56] Vezi: *Bureau International du Travail. Les méthodes des statistiques de l'Émigration et de l'Immigrations,* Genève, 1922, p. 37, 47; *Bureau International du Travail. Les mouvements migratoires de 1925 à 1927,* Genève, 1929, p. 4, 15; *International migrations.* Volume I: *Statistics*/Imre Ferenczi, Walter F. Willcox, New-

York, 1929, p. 875; *Arh. St.*, Bucureşti, fond. Dr. Sabin Manuilă, III/ /25/1937, f. 7 verso — 8.

[57] P. Ştefănucă, *Nomadism social // Viaţa Basarabiei*, an. V, nr. 3—4, 1936, p. 58.

[58] *Ibidem.*

[59] B. Malski, *Viaţa moldovenilor de la Nistru, Olăneşti, Cetatea Albă*, 1939, p. 62, 63.

[60] I. Measnicov, *Migraţiunile interioare în România*, Bucureşti, 1942, p. 5.

[61] *Ibidem*, p. 6.

[62] *Ibidem.*

[63] P. Ştefănucă, *op. cit.*, p. 59.

SUMMARY

Based on unpublished or rarely used sources, the article deals with the phenomenon of rural population migrations in inter-war Bessarabia. The four basic forms of the process are examined: a) spontaneous immigrations (mass population dislocations); b) gradual infiltration of population; c) external migration, or emigration proper, and, d) internal migrations.

Spontaneous migrations and gradual infiltration of population from Soviet Russia and Ukraine, as well as internal migrations in the framework of the Romanian State influenced considerably population number, its ethnic and professional structure and occupational distribution. External migration, or emigration proper, exerted no influence on the rural population of Bessarabia in its numerical or structural aspects.

К. Стратиевский

ИЗМЕНЕНИЯ В АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОМ ДЕЛЕНИИ И В СОСТАВЕ НАСЕЛЕНИЯ МОЛДАВСКОЙ АССР (1924—1940 гг.)

Вся производственная, общественно-политическая и даже духовная жизнь людей, связанных бесчисленными нитями человеческих отношений, всегда оформлялась определенными структурами административного порядка. Эти структуры складывались в зависимости от численного состава населения, общественного строя, форм государственного управления, этнического состава и других важных показателей. Административное устройство носило географически территориальный характер, учитывало местные традиции, а также опыт других народов. Все это прослеживается от ранних родоплеменных поселений с небольшим количеством людей до современной весьма сложной административной системы, охватывающей гигантское количество населения различных стран и территорий. Естественно, изменения в административном устройстве и в составе населения в силу их важности всегда вызывали интерес у людей, а стало быть, и привлекали внимание историков, исследующих эти процессы.

Попытаемся проследить имевшие место изменения в административном делении и в составе населения Молдавской автономной республики за период ее существования с 1924 по 1940 г. Речь идет о специальном исследовании, так как эти вопросы не нашли должного отражения в исторической литературе. Они лишь вскользь затрагиваются в общих работах.

Молдавская АССР как государственное образование и административная единица была создана в левобережье Днестра в составе УССР и и СССР. Исторически сложилось так, что по составу население Днестровско-Южно-Бугского междуречья формировалось как многонациональное при общей ведущей численности украинцев, а в районах Приднестровья молдаван. И хотя республика была образована 12 октября 1924 г., многие вопросы границ, а также районирования оставались нерешенными на определенное время и предстояло провести большую работу по административно-территориальному оформлению всех форм поселений. В одном из пунктов Постановления III сессии ВУЦИК об об-

© Стратиевский К., 1995.

разовании Молдавской АССР говорилось: «Поручить образуемой Президиумом ВУЦИКа Смешанной комиссии из представителей АМССР и губернских исполнительных комитетов Одесской и Подольской губерний точное определение границ АМССР с представлением их на окончательное утверждение в Президиум ВУЦИКа»[1]. Это поручение следует считать особо важным, потому что в предыдущем пункте, где речь шла о демаркации границ, указывалось, что г. Балта и значительная часть Балтского района (а Балта была еще и окружным центром) в состав Молдавской АССР не входили. Только 26 ноября 1924 г. ВУЦИК и СНК УССР приняли постановление «Об упразднении Балтского округа Одесской губернии и передаче г. Балты и части Балтского района в состав АМССР»[2]. Этими проблемами занимались паритетные комиссии, созданные из представителей Одесского и Подольского губисполкомов и Ревкома АМССР. Им предлагалось осуществить передачу органов управления и имущества на территории республики не позднее 1 декабря 1924 г. Что касается административно-территориальных проблем, то они решались на протяжении более длительного периода. Полномочия органов управления автономной республики, принципы деятельности всех ветвей власти, их сношение с украинскими органами власти, законодательная автономия должны были найти отражение в Конституции Молдавской АССР. До ее принятия временное определение основ всей государственной деятельности возлагалось на Президиум ВУЦИКа, а 20 ноября 1924 г. СНК УССР принял постановление «О принципах построения Конституции АМССР». В нем шла речь главным образом о конституционном оформлении исполнительных органов власти и механизме их деятельности[3].

В процессе решения территориально-административных проблем продолжалась работа по районированию в округах губерний, в том числе Одесской, из состава которой выделялась МАССР. В начале 1925 г. в Одессе был опубликован «Справочник и краткий путеводитель по б. Одесской губернии». Это издание представляет значительный интерес, ибо в нем даются названия районов всех округов губернии и АМССР (без сел, позже отошедших от Подольской губернии), карта губернии и АМССР в семи красках и список всех населенных пунктов, имеющих более одной тысячи жителей. Из состава губернии в МАССР входили 12 районов: Дубоссарский, Григориопольский, Тираспольский, Слободзейский, Рыбницкий, Крутянский, Черно-Алексеевский, Бирзульский, Ставровский, Валегоцуловский, Ананьевский и Балтский. Перечислялись и волости, из которых складывалась территория районов. Естественно, они входили не все полностью, а частями. Так, в Дубоссарский район попадали села из бывших пяти волостей, в Григориопольский — из трех, Тираспольский — четырех, Слободзейский — трех, Рыбницкий — двух, Крутянский — трех, Черно-Алексеевский — трех, Бирзульский — трех, Ставровский — двух, Валегоцуловский — одной, Ананьевский — трех, Балтский — из шести волостей[4]. Это свидетельствовало о том, что территория районов формировалась весьма неравномерно. Видимо, окружные власти стремились иметь как можно больше районов. В последующий период и эта проблема была решена, количество районов сократилось, их территориальное размежевание уточнилось.

Приведенный алфавитный указатель населенных мест бывшей Одесской губернии позволяет судить о количестве наиболее крупных сел с населением более 1000 человек. Указан также округ, в который они входили. В этом перечислении есть много сел одноименных, что свидетельствует о том, что они возникали за счет дробления старых, расположенных в восточной части губернии. Это происходило во второй половине XIX в. и особенно в период столыпинской аграрной реформы начала XX в. Так, в бывшей губернии имелись 11 сел Александровка, в том числе четыре в Балтском округе, восемь с названием Алексеевка

и восемь — Андреевка, шесть — Антоновка, три — Белоусовка, пять — Березовка, четыре — Богуславка, четыре — Варваровка, шесть — Васильевка, в том числе два в Балтском округе, пять сел Владимировка, четыре — Гидирим, в том числе два в Балтском округе, три села Григорьевка, десять — Ивановка, в том числе два в Балтском округе, четыре села Калиновка, семь — Константиновка, девять — Михайловка, четыре — Ново-Григорьевка, семь — Николаевка, пять — Ново-Александровка, пять — Ново-Петровка, четыре — Новоселовка, четыре — Павловка, четыре — Петровка, семь — Софиевка, пять — Федоровка, в том числе два в Балтском округе, три — Ясиново, причем все в Балтском округе[5].

Работа по определению границ автономной республики, а потом и районированию была завершена в начале 1925 г., когда в МАССР были включены большая часть расформированного Балтского округа с городом Балтой и ряд сел Велико-Косницкого и Каменского районов Тульчинского округа. С самого начала районы, отошедшие от Одесского округа (Слободзейский, Тираспольский, Григориопольский и Дубоссарский), не вызывали особых тревог с точки зрения размещения самих районных центров, да и распределения сел, входящих в них. Были сделаны лишь некоторые перемещения сел между Тираспольским и Григориопольским, Григориопольским и Дубоссарским районами. Наибольшее количество перестановок пережил Дубоссарский район, заполучив в свой состав и некоторые села Балтского округа.

Самые большие изменения в районировании имели место в Балтском округе. В силу ряда обстоятельств пришлось расформировать некоторые районы этого округа, в частности Валегоцуловский, Ставровский и Черно-Алексеевский. Последние два были близко расположены к г. Бирзула, являвшемуся железнодорожным узлом, да и районным центром. Районный центр Ставраво был небольшим селом, имевшим всего 1970 жителей[6]. В состав района входили небольшие части бывших двух волостей. То же самое относилось к районному центру Алексеевка (вначале район назывался Черно-Алексеевским, а потом только Алексеевским). В этом селе было даже меньше жителей, чем в Ставрове, — 1005 человек[7]. В состав района входили части только трех небольших волостей. Село Черное тоже было небольшим, хотя и насчитывало 3517 жителей[8]. В силу этого районный центр было решено перенести в село Красные Окны. На этом месте по обе стороны реки Ягорлык имелись фактически два села Окны: в одном проживало 2635 жителей, в другом — 1144 жителя. Располагался новый районный центр в середине района. Посчитали, что следует упразднить и Валегоцуловский район, хотя по количеству населения сам центр был довольно внушительным, имея во всех своих шести участках почти 11 тысяч жителей[9]. Однако район был небольшим по территории и включал в себя фактически только одну бывшую волость.

Таким образом, из восьми районов бывшего Балтского округа, перешедших в состав МАССР, два (Ставровский и Валегоцуловский) были расформированы, а один (Черно-Алексеевский) был преобразован в Краснокнянский с переносом райцентра из Алексеевки в Красные Окны. К имевшимся шести районам из Балтского округа и четырем из Одесского округа добавлялся еще один (Каменский) Тульчинского округа, и в результате в составе республики было создано 11 районов (Ананьевский, Балтский, Бирзульский, Григориопольский, Дубоссарский, Каменский, Крутянский, Краснокнянский, Рыбницкий, Слободзейский, Тираспольский).

После завершения районирования появилась первая карта республики в полном объеме территории, ибо карта Одесской губернии включала только округа бывшей Одесской губернии и МАССР без Каменского района. На ней указаны почти все населенные пункты. По райо-

нам это выглядит следующим образом: в Ананьевском — 43 пункта, Балтском — 45, Бирзульском — 84, Григориопольском — 27, Дубоссарском — 38, Каменском — 23, Крутянском — 28, Краснооктянском — 66, Рыбницком — 52, Слободзейском — 7, Тираспольском — 35 пунктов. А всего 448 населенных пунктов. Карта составлена на молдавском языке, причем без особого соблюдения графики, все названия сел даются большей частью в народной транскрипции, с большими изъянами и неточностями. Например, село Офатинцы соответствует молдавскому названию, а хутор Белинского — уже русское. Многие названия искажены, а некоторые и поныне не исправлены. Скажем, молдавское выражение «валя хоцулуй» в наименовании села получило название «Валегоцулуй». Вместе с тем эта карта интересна как первая и наиболее полная. На ней мы по два раза встречаем села с названием Гидирим, Малаешты, Петровка, Слободзея, Дойбань, Флера, Станиславовка, Андриашевка, по три раза — Михайловка и Ивановка, пять раз — Александровка и т. д.

Интересными представляются и названия сел, в которых присутствует национальный признак, например, Дубосарь, Слободзея, Дойбань, Кочиерь, Лунга, Дубэу, Тисколунг, Вэрэнкэу, Извораш, Броштень, Валяадынка, Окница, Пэсэцэл, Мошняга, Пасат, Стрымба, Плоть, Сэрэцэй, Вадатурку, Кошница, Пырыта, Будэй, Чобручиу, Карагаш, Малаешть, Бодюл, Гыртоп, Пырлита, Бирзула, Перишорь, Гидирим, Басарабка, Ботучень, Тея, Спея, Токмазея, Суклея, Дихорь, Пырликань, Гоянь и другие.

Конечно, превалировали русские названия сел, хотя в них проживали большей частью украинцы и молдаване. Это Александровка, Андреевка, Алексеевка, Охмалинка, Михайловка, Ивановка, Артировка, Красногорка, Владимировка, Константиновка, Афанасьевка, Федоровка, Емельяновка, Васильевка, Чубаровка, Оболевка, Николаевка, Казимировка, Романовка, Палатеевка, Андрияшевка, Семеновка, Мироновка, Петровка, Лужайкова, Ляхова, Березовка, Самсоновка, Калистратовка, Новоселовка, Антоновка, Осиповка, Писаревка, Кайтановка, Северіновка, Акулиновка, Еленовка, Леонтьевка, Мешковка, Харитоновка, Селивановка и другие, имевшие в своей основе русские и украинские имена.

Имелись и чисто украинские названия сел: Черница, Шипка, Песчанка, Погребы, Реймаровка, Цыбулевка, Красный Кут, Зеленый Кут, Кошары, Сагайдак, Веселый Кут, Шляхетная, Самарка, Флера, Воляpка, Ганька, Точила, Байтáлы, Борщи, Гонората, Затишье, Корытна, Воля, Перейма, Саражинка, Смелянка, Чернечи, Шляхова, Кринычки, Ухожань, Барсуки, Лабушна, Грабова, Подойма, Грушка, Хрустовая, Шмалена, Дабижа, Нистоита, Косы, Дорошенко, Чубовка, Козацка, Обжила, Дидька, Грабаровка, Гандрабура и другие.

Некоторые названия сел указывали на проживание в республике других наций. Скажем, села Бергдорф, Нейдорф, Гликсталь, Сербы, Славяно-Сербка, Французское, Диурбан, Итальянка, Феликсовка, Софиенталь и другие. Первые три явно немецкого происхождения, а что касается сел с сербским названием, то, видимо, их жители прибыли сюда из Екатеринославской губернии вместе с молдаванами и украинцами. Правда, их было мало, часть из них ассимилировалась. Это относится и к чехам и другим национальным меньшинствам.

Сам процесс подготовки к созданию республики, определение ее границ, районирование требовали учета необходимой для автономной республики территории, наличие национального состава населения, дающего название республике, возможности формирования сколько-нибудь существенной хозяйственно-экономической единицы. Поэтому в состав республики включались и районы, где явно преобладало украинское население. В целях выявления общего и национального со-

става населения были использованы данные переписи 1920 г., а также описания районов, подготовленные в 1924 г. в связи с созданием округов и переходом к районному делению. Инициативу проявил и Г. Котовский, создав из состава военнослужащих 2-го кавалерийского корпуса специальную Комиссию, которая должна была выявить численность молдавского населения. В апреле 1924 г. Конституционная комиссия при ВУЦИКе рассмотрела вопрос о материалах по данным Комиссии Г. Котовского и отметила их противоречивость. Количественные показатели были более высоки по сравнению с данными, составленными на местах, да и собирались они на более широкой территории. Конституционная комиссия постановила: «Решение об организации Молдавской республики или области, губернии, округа или региона отложить до того момента, когда будут даны все исчерпывающие материалы по данному вопросу»[10].

И все-таки исчерпывающих материалов не было даже на III сессии ВУЦИКа. Как отмечал на сессии Председатель СНК УССР В. Я. Чубарь, молдавское население составляло 58% из общего числа жителей (400 тыс.). Эти данные были весьма приблизительными, тем более если учесть, что территориально вопрос не был решен, Балтский округ оставался вне МАССР, к автономной республике отходила лишь часть его территории. При этом ряд показателей состава населения брался из переписей, проводившихся еще при царизме, когда в силу колониальной политики часть молдаван скрывала свою национальность. На эту несправедливость обращал внимание и секретарь Молдавского обкома КП(б)У И. И. Бадеев в подготовленном им материале «Доклад о проведении национальной политики в АМССР» (1925 г.)[11].

Впервые более или менее полные данные о населении Молдавской АССР были опубликованы в книге «Национальный состав Советской Украины», где приводится богатый фактический материал по всем губерниям и МАССР, даются статистические показатели по округам и автономной республике. В Молдавской АССР проживало 538 151 человек. Как указывалось в этой книге, на Украине тогда насчитывалось 238 930 молдаван, в том числе в МАССР 184 919. Молдаване составляли 34,34% всего состава населения автономной республики[12]. Как коренные жители молдаване проживали компактно во многих селах Приднестровья, а также в Ананьевском и Краснооктянском районах.

К коренным жителям относились и украинцы. Их компактное проживание отмечалось в Крутянском, Балтском, Бирзульском и других районах. Численность украинского населения республики составляла 227 223 человека, или 42,2%. При этом следует отметить, что украинцев было намного больше, чем молдаван, и среди жителей городов. Они составляли 21,2%, тогда как молдаване только 0,9%[13].

Значительным было и русское население республики. По результатам описания районов 1924 г. русские проживали компактно в 12 населенных пунктах: в селах Карантин, Косачевка, Плоское, деревне Антоновка, хуторах Бычок, Кольцова, Малый Фонтан, Лучиского, Комиссаров, Пятая Статья, Урочище, Страшник и Мензат. По шести населенным пунктам сведения подтверждались данными за 1859 г., т.е. русское население этих мест имело довольно длительную историю[14]. В сельской местности проживали 35 039 русских, что составляло 7,3% жителей села. Еще более высоким был процент русских в городах — 36,6, или 21 169 человек. Общее количество русского населения составляло 56 208 человек, или 10,3% жителей республики[15].

Следующее место в составе населения МАССР занимали евреи. Их было 49 941 человек, или 9,2%. Значительная часть из них проживала в местечках, которые считались поселениями городского типа. К таким относились Рыбница, Валегоцулово, Саврань, Окны, Дубоссары,

Крутый, Ягорлык. Имелись и еврейские земледельческие колонии: Гершуновка, Волярка и другие. Всего еврейского населения на селе насчитывалось 27 796 человек, или 5,8%. Зато процент евреев в городах был самым высоким по сравнению с другими национальностями — 38,5, или 22 145 человек[16].

В Молдавской АССР проживало и немецкое население. Большая часть немцев концентрировалась в 11 колониях, из которых три села (Бергдорф, Гликсталь и Нейдорф) Григориопольского района отмечались еще в списках 1859 г., т.е. относились к началу колонизации немцами, прибывшими из Пруссии. Имелись и колонии, возникшие позже — Мойна, Климентево, Грековo-Немецкое и другие. Почти все немецкое население проживало в сельской местности: из 10 979 человек в городе насчитывалось только 112. Немцы составляли 2,4% населения республики[17].

Среди национальностей, живущих в республике компактно, были еще болгары и поляки. Первые в основном проживали в селе Парканы Тираспольского района, а вторые — в селах Слобода-Рашков и Рашков Каменского района, Станиславка Рыбницкого района, Французкое Крутянского района и других. Болгар было 5 282 человека, а поляков 2 826 человек[18].

Текстуально в указанной книге, где речь идет о национальном составе населения МАССР, говорится еще о чехах, причем с местом жительства в селе Александровка, но конкретные цифры об их численности не приводятся, не указан и район расположения села, а ведь Александровок в республике было четыре. Только в одном месте книги узнаем, что это не село, а колония Александровка в Бирзульском районе.

Проживали в Молдавской АССР граждане и других национальностей. Но более подробную информацию могла дать лишь новая перепись населения. А пока пользовались данными Статуправления МАССР, которое имело свою методику ведения учета. В сводке этого ведомства, направленной в Молдавский обком КП(б)У в начале сентября 1925 г., сообщалось, что территория Молдавской АССР составляла 7578,1 кв. км, и приводился национальный состав жителей в процентном выражении: молдаван — 31,6%, украинцев — 49,6, великороссов — 6,71, немцев — 1,75, евреев — 7,97, поляков — 0,8, болгар — 1,11, чехов — 0,05, прочих и неизвестных национальностей — 0,27%[19]. Указанные данные свидетельствуют об определенном общем росте населения республики по сравнению с теми цифрами, которые даются в книге «Национальный состав Советской Украины». Однако конкретных цифровых показателей по национальному составу не приводится.

Установление границ Молдавской АССР, завершение районирования сопровождалось наведением порядка в определении населенных пунктов. Тогда они были весьма разными по характеру. Имелись города, местечки, поселки, села, хутора, разъезды, железнодорожные будки, лесные сторожки, дома лесников и другие. Все это относилось к административно-территориальным единицам. И в различных источниках они по-разному определялись. Конечно, более точными можно считать те данные, которые приводились к октябрю месяцу, ибо тогда почти вся статистика велась по хозяйственным годам, который начинался 1 октября и заканчивался 30 сентября следующего года.

Скажем, в материалах о МАССР, которые были составлены правительством на 1 октября 1925 г., указывалось, что в республике имелось 687 селений всех видов, но без городов и местечек. Местечек было восемь и семь городов «местечкового типа»[20]. Однако ни местечки, ни города не перечислялись.

В книге «Молдавська Автономна Соціалістична Радянська Республика» даются другие показатели административного деления сельских поселений. В ней указано, что всего населенных пунктов в республике 768. В приведенных таблицах они подробно характеризуются, что дает основание считать эти данные более полными и точными. Ведь в 278 сельских поселениях было только по одному двору. Это действительно были железнодорожные будки, разъезды, дома лесников и другие строения подобного типа. В 160 пунктах было от 2 до 25 дворов, в 69 — от 25 до 50, в 55 — от 51 до 100, в 91 — от 101 до 300 и в 110 — более 300 дворов. В среднем на одно сельское поселение приходилось 134 хозяйства[21]. Здесь же указано, что сельские поселения объединены в 211 сельских Советов.

В этой книге указаны и города с их составом населения. В республике имелись пять городов: Балта, Ананьев, Бирзула, Рыбница и Тирасполь. На 1 января 1926 г. в Ананьеве было 18 109 жителей, в Балте — 17 961, в Тирасполе — 14 847, в Бирзуле — 9 276, в Рыбнице — 6 425 жителей. Городское население состояло в основном из русских, евреев и украинцев. Молдаване составляли лишь 3,1%, и только в Ананьеве их было 10,6%. Русских было больше всего в Тирасполе — 53,19%, в Бирзуле — 45,6% и в Ананьеве — 38,05%. Евреев в Рыбнице было 54,27%, в Балте — 46,85%, в Тирасполе — 35,96%. Украинцев в Ананьеве было 29,76%, в Бирзуле — 24,62%, в Балте — 23,38%[22].

Конечно, в статистических источниках и в изданных книгах замечался определенный разнобой в цифрах по ряду показателей. Одни округляли цифры, другие определяли по-разному города и местечки, села и сельсоветы и даже территорию республики в верстах и километрах. Все ожидали Всесоюзной переписи населения, которая была проведена 17 декабря 1926 г. Данные переписи опубликованы и представляют особый интерес, ибо даются по многим весьма важным показателям с точными цифровыми выкладками, изложенными в таблицах[23].

Административное деление оставалось дробным и полным, т.е. по районам, городам, селам, хуторам, разъездам, поселкам, станциям и т.д. Ряд цифровых показателей приводится даже по населенным пунктам. Территория республики определена цифрой в 8429,2 кв. км. Она дается и в районном разрезе, из чего следует, что самым крупным по площади был Балтский район — 1171,9 кв. км. За ним следовал Краснокнянский с площадью в 962,8 кв. км, затем Ананьевский — 859,3 кв. км, Бирзульский — 845,5 кв. км, Тираспольский — 841,9 кв. км. Меньше всего по площади был Слободзейский район — 508,1 кв. км. Это свидетельствовало о неравномерности, допущенной при расформировании Ставровского и Алексеевского районов. Кстати, населения тоже было больше всего в Балтском районе — 76 274 человека. Потом следовали Тираспольский (64 750 человек), Ананьевский (62 289) и Бирзульский (57 823) районы. Меньше всего жителей было в Григориопольском (30 094), Слободзейском (37 617) и Каменском (39 169) районах.

По переписи 1926 г. в Молдавской АССР проживало 572 339 человек, в том числе 572 114 граждан СССР и 225 иностранных подданных. Национальный состав населения (без иностранцев) был следующим[24]:

Молдаване	— 172 419 человек	Немцы	— 10 739
Украинцы	— 277 515	Болгары	— 6 026
Русские	— 48 868	Поляки	— 4 853
Евреи	— 48 564	Цыгане	— 918
		Белорусы	— 365

Чехи	— 314	Ботяки	— 11
Армяне	— 287	Французы	— 11
Румыны	— 137	Чуваши	— 9
Татары	— 104	Прочие народности	— 45
Литовцы	— 78	Народности неизвестные или неточно обозначенные	— 614
Латыши	— 74		
Греки	— 45		
Мадьяры	— 26		
Мордва	— 23		
Сербы	— 20		
Марийцы	— 19		
Грузины	— 17		
Эсты	— 13		

Интерес представляет национальный состав населения республики в районном и городском разрезе (табл. 1).

Приведенные цифровые показатели свидетельствуют о том, что молдаван в процентном отношении больше было в Дубоссарском (67,02), Слободзейском (64,70), Григориопольском (45,67), Каменском (38,43) и Рыбницком (35,66) районах. Во всех остальных районах, а также городах преобладало украинское население, за исключением Тираспольского района. Здесь относительно больше было русского населения, а в самом Тирасполе русские составляли почти 55%.

Вот каково было административно-территориальное деление и национальный состав населения республики к середине 20-х гг. И сложились они так в результате длительного развития экономических и социально-политических отношений в составе Российской империи, а потом и СССР. Местное население, занимаясь главным образом хлебопашеством, проживало в сельской местности, было менее подвижным и лишь незначительно пополняло ряды городских жителей. Города в свою очередь, являясь центрами административных единиц (уездов, округов, районов, волостей), пополнялись чиновниками органов управления, армейскими частями, жандармско-полицейскими служащими. А среди лиц этих категорий были большей частью русские со своими семьями. По мере роста населения увеличивались и штаты различных чиновников. И все же, хотя и не без труда, категория городских жителей пополнялась за счет представителей нации, составлявшей большинство в селах, окружающих города. И если они были редки в чиновничьем аппарате, то в значительной мере пополняли штаты обслуживающего персонала (извозчики, посыльные, дворники и т.д.).

Города и местечки занимали главное место в ремесленном производстве и торговле. В этой части особо преуспевало еврейское население, проявлявшее по традиции стремление к компактному проживанию. Вот почему евреи в ряде городов составляли большую часть жителей.

Часть городских людей, не найдя себе занятия в административно-управленческом аппарате, торговле и ремесле, с развитием товарных отношений пополняли ряды рабочего люда на создающихся промышленных предприятиях. Поэтому среди рабочих большинство составляли русские, а потом и украинцы, но мало было молдаван. Конечно, в 20—30-х гг. партия, находящаяся у власти, ставила задачу увеличить численность рабочего класса за счет представителей нации,

Таблица 1. Национальный состав населения Молдавской АССР по переписи 1926 г. в районах и городах*

Районы и города	Все население	Молдаване	Украинцы	Русские	Евреи	Немцы	Болгары	Поляки	Прочие
Ананьевский	62 289	21 005	32 224	2 133	6 406	122	8	164	227
		33,70%	51,78%	3,42%	10,28%				
Балтский	75 061	1 895	70 830	316	1 246	17	4	485	268
		2,52%	94,36%	0,42%	1,65%				
Бирзульский	57 823	18 521	30 717	3 804	2 978	446	19	710	628
		32,05%	53,12%	6,57%	5,04%				
Григориопольский	30 094	13 744	4 629	3 851	1 114	6 315	21	33	387
		45,67%	15,38%	12,79%	3,70%	20,98%			
Дубоссарский	42 609	28 559	6 077	2 867	4 612	246	16	27	205
		67,02%	14,26%	6,72%	10,82%				
Каменский	39 169	15 053	18 263	424	4 172	215	4	952	86
		38,43%	46,62%	1,08%	10,65%				
Крутянский	50 913	8 592	36 518	402	4 601	118	5	481	196
		16,87%	71,72%	0,78%	9,03%				
Краснооктянский	41 249	6 472	27 203	2 161	2 718	2 118	19	341	217
		15,69%	66,94%	5,23%	6,58%	5,13%			
Рыбницкий	47 731	17 023	23 064	1 809	4 422	28	15	1 138	232
		35,66%	48,32%	3,78%	9,26%				
Слободзейский	37 617	24 341	6 537	5 714	571	72	25	22	335
		64,70%	17,37%	15,18%	1,51%				
Тираспольский	64 750	16 845	12 627	21 205	6 608	1 020	5 862	147	436
		26,01%	19,50%	32,74%	10,20%	1,57%			
Тирасполь	21 741	301	2 587	11 912	6 398	59	57	101	436
		1,38%	11,89%	54,79%	29,42%				
Ананьев	18 230	3 808	9 227	1 472	3 516	27	3	78	99
		20,88%	50,61%	8,07%	19,28%				
Рыбница	9 371	1 556	3 164	445	3 568	13	8	534	83
		16,60%	33,76%	4,74%	38,07%				
Бирзула	10 007	195	5 654	1 208	2 507	62	9	231	141
		1,94%	56,50%	12,07%	25,05%				
Балта (отдельно) с пригородным селом Александровка	23 034	369	8 826	4 182	9 116	22	28	353	138
Всего	572 339	172 419	277 515	48 868	48 564	10 739	6 026	4 853	3 355
		30,13%	48,49%	8,54%	8,48%	1,87%	1,05%	0,85%	0,59%

* Таблица составлена по сборнику: Молдавия. Статистические материалы. С. 5, 25, 48, 67, 84, 102, 121, 139, 158, 174, 190, 220.

давшей название республики. Однако сдвиги в этой части были незначительными, как, пожалуй, и рост городского населения за счет молдаван.

В административно-территориальном отношении в Молдавской АССР во второй половине 20-х и в 30-х гг. произошли незначительные перемены. Территория республики долго оставалась без изменений, хотя в самом начале после ее образования в ряде сел Одесской области выдвигались требования войти в состав МАССР, а некоторые украинские села выражали пожелание выйти из ее состава. И все же был единственный случай, когда одно село Одесской области отошло к МАССР. Это село Гольма, которое в период определения границ автономной республики в 1924—1925 гг. входило в Балтский район, о чем свидетельствовала и первая полная карта республики. Но потом оно отошло к Любашевскому району Одесской области. И вот по просьбе жителей этого села почти через 15 лет Указом Президиума Верховного Совета УССР от 30 декабря 1939 г. оно было вновь передано в Балтский район. Село располагало 4642,8 га земли, в том числе 3381,95 га пахотной[25]. Сельский Совет объединял 715 дворов колхозников и 13 дворов крестьян-единоличников. В селе имелось 6 колхозов[26]. Вот почему в начале 1940 г. при уточнении территории Балт-

ского района к имеющимся 725 кв. км было добавлено 47,31 кв. км и в итоге получилось 772,31 кв. км. Соответственно была увеличена и площадь республики[27]. По уточненным данным, представленным Управлением народнохозяйственного учета (УНХУ) МАССР в Президиум Верховного Совета УССР 17 февраля 1940 г., территория республики составляла 8493,31 кв. км[28]. УНХУ УССР, хотя и округленно, но давало другую цифру: на июнь 1940 г. 8 457 кв. км[29].

Доминирующей административно-территориальной единицей, где проживало абсолютное большинство жителей республики, по-прежнему было село. Сельские населенные пункты оставались разными: села, поселки, хутора и т.д. Власти в конце 30-х гг. решили уменьшить количество маленьких населенных пунктов, в частности хуторов, путем переселения их жителей в близлежащие крупные села. В 1939 г. было переселено 802 крестьянских двора. Планировалось переселить с хуторов еще 982 двора колхозников, 27 дворов единоличников и 38 дворов других нечленов колхозов[30]. Однако переселения сопровождались значительными трудностями. Не хватало материальных и денежных средств, переселившиеся выражали недовольство отсутствием нормальных условий жизни на новом месте, трудностями при обзаведении хозяйством. Вот почему план переселения хуторских дворов на 1940 г. был уменьшен до 245 хозяйств. Больше всего дворов подлежало переселению с хуторов Котовского района — 142[31]. Бывали случаи объединения сельских населенных пунктов в один сельский Совет. Вот почему общее количество сельских Советов почти не менялось. Если по переписи 1926 г. их было 213, а в начале 1929 г. к ним добавилось еще 7, то на 1 июня 1940 г. насчитывалось 222 сельских Совета[32].

В управлении хозяйственными делами, в организации различных политических кампаний район как административно-территориальная единица занимал важнейшее место. Деление республики на 11 районов сохранилось до 1935 г. Правда, один район в конце 20-х гг. поменял свое название путем перемещения районного центра из местечка Крутый в Кодыму. Крутый был в стороне от железной дороги, а Кодыма имела железнодорожную станцию, притом на магистрали Одесса—Бирзула—Вапнярка—Киев. 2 апреля 1929 г. Президиум ЦИК МАССР, обсудив этот вопрос, счел целесообразным перенесение центра района из Крутый в Кодыму, направив соответствующие документы на окончательное утверждение ВУЦИК[33]. Получив добро, власти летом 1929 г. перенесли райцентр в Кодыму, а сам район стал именоваться Кодымским.

В условиях конца 20-х—начала 30-х гг., когда культ личности заметно утверждался, усиливалась и тенденция переименования городов, улиц, колхозов и т.д. Чаще всего давалось имя Сталина, имена его ближайших соратников, а также местных руководителей и революционных деятелей. Обычно это дело «организовывалось снизу». В августе 1930 г. на митинге трудящихся, посвященном 5-летию со дня убийства Г. И. Котовского, был поднят вопрос о переименовании города Бирзула в Котовск. Исходя из этого Президиум ЦИК МАССР решил ходатайствовать перед ВУЦИКом[34]. Однако положительного решения не последовало, на что, видимо, повлияло весьма неблагополучное положение дел в МАССР, особенно в плане коллективизации крестьянских хозяйств, т.е. фактический провал кампании.

И все же к данному вопросу вернулись в начале 1935 г. В январе Президиум ВУЦИКа принял постановление о разукрупнении районов. Кампания носила даже всесоюзный характер. В этой связи 3 февраля вопрос слушался на Президиуме ЦИК МАССР[35]. Было решено разукрупнить самые большие районы: Балтский, Краснокнянский, Ананьевский и Бирзульский. Создавались в северной части Балтского

района Песчанский, в южной части Ананьевского — Валегоцуловский, а за счет частей Бирзульского и Краснокнянского районов — Чернянский район. Таким образом, вместо 11 в республике стало 14 районов.

31 декабря 1934 г. город Бирзула был переименован в Котовск, а район стал называться Котовским[36]. 9 марта 1935 г. Президиум ЦИК МАССР принял Постановление о переименовании районного центра Валегоцулово в село Куйбышево, а район в Кубышевский. Несколько спустя, 3 апреля, Президиум ЦИК МАССР постановил переименовать районный центр Черна в Молотово, а район в Молотовский[37]. Однако эти решения не были утверждены ВУЦИКом. Не согласились власти Киева и с разукрупнением Тираспольского района. Принятое в июле 1937 г. решение Президиума ЦИК МАССР о создании из Тираспольского района Гребеницкого и Тираспольского также было отклонено. Местные власти, встречая трудности с размещением в городе Тирасполе республиканских и районых учреждений, стремились к какой-то разрядке. Учитывая, что предпринятые ранее попытки не увенчались успехом, Председатель Президиума Верховного Совета МАССР Т. А. Константинов обратился (не принимая какого-либо решения или постановления) в феврале 1939 г. в Верховный Совет УССР с просьбой перенести центр Тираспольского района в село Парканы[38]. Но и эта просьба не была удовлетворена.

Таким образом, в составе Молдавской АССР до конца ее существования, т.е. до лета 1940 г., оставалось 14 районов. По статистическим данным УНХУ МАССР, направленным в Президиум Верховного Совета УССР, на 17 февраля 1940 г. площадь районов республики составляла: Ананьевского — 497 кв. км, Балтского — 725, Валегоцуловского — 439, Григориопольского — 684, Дубоссарского — 560, Каменского — 519, Кодымского — 689, Котовского — 774, Краснокнянского — 500, Песчанского — 440, Рыбницкого — 820, Слободзейского — 468, Тираспольского — 868,7, Чернянского — 451 кв. км и г. Тирасполь — 11,3 кв. км. Итого площадь МАССР — 8446 кв. км.

Однако в оригинале этого документа имеется поправка, дописанная карандашом, по всей вероятности, работником УНХУ, который к Балтскому району добавил 47,31 кв. км и поменял итог по району на 772,31 кв. км. Учитывалась, видимо, площадь села Гольма, отошедшего к Балтскому району от Любашевского района Одесской области. Эта цифра дописана и к итогу по республике, т.е. общая площадь составила 8493,31 кв. км[39].

Кроме сельских поселений различного типа и районов автономная республика имела в своем административном делении города и поселки городского типа. Последние заменяли прежде названные местечки. Если раньше города и местечки большей частью определялись по составу населения, то со временем главным признаком стало наличие городского Совета, т.е. отдельной городской власти. Причем потребовалось специальное оформление городов указом. 10 июля 1938 г. Президиум ЦИК МАССР просил Президиум ЦИК УССР узаконить пять городов (Тирасполь, Балта, Котовск, Рыбница, Ананьев) и пять поселков городского типа (Дубоссары, Кодыма, Слободка, Каменка, Григориополь)[40]. Ответ последовал только 20 октября 1939 г. Указом Верховного Совета УССР просьба автономной республики удовлетворялась, но в тексте был упущен город Ананьев. Получился конфуз, ибо и в перечислении поселков городского типа Ананьева тоже не было[41]. Власти Украины давали устные ответы, что это досадный пропуск, а статистика все-таки указывала количество городов не пять, а четыре. Один город Тирасполь как столица относился к городам областного подчинения и три города (Балта, Котовск, Рыбница) были местного подчинения. Ананьев статистами был переведен в поселки

городского типа, так как к этой категории относились не пять, а шесть населенных пунктов (Дубоссары, Кодыма, Каменка, Григориополь, Ананьев, Слободка)[42]. Все города и поселки городского типа, за исключением Слободки, являлись и районными центрами. Слободка была узловой железнодорожной станцией, соединяющей Рыбницу и ряд других соседних районов железнодорожной магистралью Одесса—Киев—Москва. В этом поселке городского типа имелись депо и некоторые предприятия.

По переписи 1939 г. в столице МАССР г. Тирасполе проживало 43 676 человек, в Балте — 18 255, в Котовске — 17 033, Рыбнице — 11 489 чловек.

Значительными были перемены и в составе населения Молдавской АССР. Они отличались особой подвижностью, причем большей частью не по своей воле, а по нужде или насильственно. Уже во второй половине 20-х гг. часть крестьянского населения из-за нехватки земли переселялась на колонизационные земли Одесской и других областей Южной Украины, а также в ряд областей Российской Федерации. Статисты-экономисты полагали, что к началу 1926 г. подлежит переселению 24 241 хозяйство[43]. Однако власти и особенно крестьяне столкнулись с неимоверными трудностями. Требовались большие капитальные вложения, ссуда, транспорт. За 10 месяцев 1926/27 г. было переселено 2 562 двора. Решили придать делу плановый характер. Составили пятилетний план на 1926/27—1930/31 гг., который предусматривал ежегодно переселять более 4 000 дворов[44]. Но этот план оказалось трудно осуществить. Как отмечалось в материалах IV съезда Советов Молдавии, с марта 1927 г. по май 1929 г. в Одесский и Первомайский округа Украины было переселено 557 дворов с 2 426 едоками, а в другие округа юга Украины — 202 двора с 1 192 едоками. На Урал, Дальний Восток, в Сибирь и Поволжье выехало 1 202 семьи с 6 399 едоками[45]. Но с началом насильственной коллективизации переселение было свернуто с расчетом, что колхозы избавят безземельных крестьян от беды, трудоустроят всех.

Более того, часть крестьянского населения, которую называли кулаками, в ходе коллективизации, по замыслу властей, подлежала высылке в отдаленные места. Выселение началось в 1929 г. и продолжалось в последующие годы. Первоначально считалось, что таких хозяйств было около 3200, а потом цифры росли, ибо выселяли середняков и даже бедняков. Конечно, речь шла о политических мотивах, о несогласии многих крестьян с политикой партии и государства, а это оценивалось уже как классовое сопротивление и должно было наказываться.

Некоторые крестьяне, не желая стать колхозниками, были вынуждены бежать за Днестр. Особенно часто уходили в зимний период, когда Днестр замерзал. Пограничники неоднократно стреляли по бежавшим, и многие погибали от пуль или тонули в реке. По данным румынской прессы, к началу марта 1932 г. в Бессарабии насчитывалось более 20 тыс. заднестровских молдаван[46].

Много человеческих жизней унес и голод 1932—1933 гг. Хотя власти не вели учета погибших от голода, запрещали говорить или писать об этом, все же, по нашим подсчетам, цифра погибших составляет более 20 тыс. сельских жителей[47]. И во время голода часть крестьян покинула республику, уезжая в города Украины и РСФСР.

С середины 30-х гг. некоторая часть еврейского населения стала переселяться в Биробиджан, Крым и другие места. Была создана специальная комиссия по переселению евреев во главе с секретарем Президиума ЦИК МАССР. На заседании ЦИК в январе 1936 г. отмечалось, что в 1935 г. из Молдавии в Биробиджан переселилось 19 семей в составе 91 человека, в Крым выехало 29 семей в составе 105

человек[48]. Общие данные о переселении евреев во второй половине 30-х гг. пока не обнаружены.

Особо чувствительными для жителей Молдавской АССР были репрессии 1937—1938 гг. Они коснулись всех социальных категорий населения, всех национальностей. Были арестованы почти все бессарабцы, в основном те, которые эмигрировали в 20-х гг. из Румынии в СССР. Значительная часть из них погибла в тюрьмах и лагерях. Репрессиям подверглась интеллигенция республики: писатели, ученые, учителя, агрономы, врачи, специалисты других профилей. По доносам пострадали и рядовые граждане: рабочие, крестьяне. Тысячи людей пополнили тюрьмы и лагеря, а многие из них так и не вернулись. Это был поистине всеобщий террор.

Все это оказало сильнейшее отрицательное влияние на рост народонаселения. Но в силу того, что власти стремились замести следы, официальная статистика не давала никаких конкретных данных о погибших или высланных, выехавших, бежавших во время всех этих кампаний. Вообще в 30-х гг. статистические сборники стали редкими, а в тех, что увидели свет, показатели были значительно сокращены или давались искаженно и переходили из сборника в сборник. Все были в ожидании переписи 17 января 1939 г. Однако и она по причинам политического характера не была опубликована. Ею пользовались большей частью закрыто, когда властям это было необходимо. Так, в 1940 г. при создании союзной Молдавской республики нужны были данные по национальному составу районов МАССР, и в правительстве республики появилась таблица, составленная по переписи. Приводим ее полностью (табл. 2).

Цифровые показатели таблицы позволяют судить о многих процессах, имевших место в составе населения. В 1926 г. в республике проживало 572 339 человек, в 1932 г., по статистическим данным, — 615 500 человек[49], а в 1939 г. — 599 156 человек. Первая и последняя цифры взяты из данных переписи, а цифра 1932 г. выведена статистами, и вряд ли она выдерживает критику, тем более если учесть высылки крестьян, переселение их и бегство в Бессарабию. Конечно, определенное количество людей в республику прибывало из других областей страны — специалисты разных профилей, а иногда и рабочие высокой квалификации. Думается, что показатель 1932 г. выведен из чисто процентного возможного роста населения. И все же приведенные данные свидетельствуют о крайне медленном росте населения. С 1926 по 1939 г. общее число жителей увеличилось только на 26 817 человек. При многих зигзагах политического, да и экономического характера не могло быть нормального естественного роста населения. Не было и естественной убыли, ибо проводились высылки, переселения, репрессии, сопровождающиеся террором.

Важные перемены, хотя и менее чувствительные, происходили в национальном составе населения. Если сравнивать с 1926 г., то хотя и ненамного, но все-таки в абсолютных цифрах молдавское население сократилось. Более того, произошло снижение процента молдаван в составе населения республики с 30,13 до 28,5%. Несколько увеличилось украинское население республики, соответственно выросла и доля украинцев с 48,44 до 50,7%.

Сравнение данных таблицы с цифрами переписи 1926 г. свидетельствует о росте русского населения с 48 868 до 61 278 человек, а в процентном отношении с 8,54 до 10,2. Заметно сократилось еврейское население с 48 564 до 37 035 человек, а доля евреев в составе жителей с 8,48 до 6,2%. Незначительно увеличилось и население республики прочих национальностей (с 24 373 до 26 036 человек), хотя их доля в процентном выражении немного уменьшилась.

Таковы были изменения, произошедшие в административно-терри-

Таблица 2. Общий и национальный состав населения Молдавской АССР*

Районы	Всего	Молдаване		Украинцы		Русские		Евреи		Прочие национальности	
		абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
Тирасполь	43 676	3 480	8,0	12 504	28,6	14 785	33,9	11 764	26,9	1 143	2,6
Тираспольский	54 220	18 784	34,6	15 142	27,9	11 548	21,3	212	0,4	8 534	15,8
Ананьевский	34 902	10 221	29,3	21 068	60,4	1 383	4,0	1 923	5,5	307	0,8
Балтский	54 987	1 702	3,1	43 839	79,8	3 982	7,2	4 804	8,7	660	1,2
Григориопольский	36 974	17 738	48,0	6 550	17,7	4 663	12,6	695	1,9	7 328	19,8
Валегоцуловский	21 898	6 217	28,4	14 092	64,4	629	2,9	720	3,2	240	1,1
Дубоссарский	41 742	27 526	65,9	8 300	19,9	3 036	7,3	2 608	6,2	272	0,7
Каменский	40 346	14 298	35,4	21 394	53,0	1 043	2,6	2 482	6,2	1 129	2,8
Кодымский	48 972	7 353	15,0	37 034	75,6	1 408	2,9	2 563	5,2	614	1,3
Песчанский	25 784	126	0,5	24 197	93,8	755	2,9	518	2,0	188	0,8
Котовский	60 130	17 115	28,5	34 167	56,8	4 658	7,7	2 933	4,9	1 257	2,1
Рыбницкий	53 634	17 251	32,2	28 503	53,1	2 696	5,0	3 776	7,0	1 408	2,7
Краснооктянский	23 269	1 766	7,6	15 473	66,5	2 370	10,2	1 394	6,8	2 266	9,7
Чернянский	18 481	3 518	19,0	14 106	76,3	439	2,4	202	1,1	216	1,2
Слободзейский	40 141	23 887	59,5	7 456	18,6	7 883	19,6	441	1,1	474	1,2
Всего	599 156	170 982	28,5	303 825	50,7	61 278	10,2	37 035	6,2	26 036	4,4

* См.: НАРМ. Ф. 2947. Оп. 1. Д. 33. Л. 164.

ториальном делении и составе населения Молдавской АССР. К сожалению, объясняются они большей частью причинами политического характера.

Примечания

[1] *Начало большого пути,* Кишинев, 1964, с. 53.
[2] *Там же,* с. 79.
[3] *Там же,* с. 76—78.
[4] *Справочник и краткий путеводитель по бывшей Одесской губернии.* Приложение, Одесса, 1925.
[5] *Там же,* с. 16—25.
[6] *Там же,* с. 24.
[7] *Там же,* с. 15.
[8] *Там же,* с. 22.
[9] *Там же,* с. 16.
[10] *Образование Молдавской ССР и создание Компартии Молдавии:* Сборник документов и материалов, Кишинев, 1984, с. 46.
[11] *АОПОРМ,* ф. 49, оп. 1, д. 222, л. 1.
[12] *Национальный состав Советской Украины,* Харьков, 1925, с. 62.
[13] *Там же.*
[14] *Там же.* с. 56.
[15] *Там же,* с. 62.
[16] *Там же,* с. 63.
[17] *Там же,* с. 62.
[18] *Там же,* с. 63.
[19] *АОПОРМ,* ф. 49, оп. 1, д. 220, л. 5.
[20] *Там же,* д. 205, л. 1.
[21] *Молдавська Автономна Соціалістична Радянська Республика,* Харьков, 1926, с. 1.
[22] *Там же,* с. 2.
[23] *Молдавия:* Статистические материалы, Балта, 1928, с. 220.
[24] См.: *Там же,* с. 221.
[25] *НАРМ,* ф. 2947, оп. 1, д. 29, л. 113.
[26] *Там же,* д. 33, л. 51.
[27] *Там же,* л. 16, 34.
[28] *Там же,* л. 16, 33.
[29] *Народное господарство УРСР,* Киев, 1940, с. 172.
[30] *НАРМ,* ф. 2947, оп. 1, д. 32, л. 67.
[31] *Там же,* л. 65.
[32] *Молдавия,* с. 220; Народне господарство УРСР, с. 172.
[33] *НАРМ,* ф. 2947, оп. 1, д. 1, л. 28 об.
[34] *Там же,* д. 1а, л. 77.
[35] *Там же,* д. 4, л. 3—4.
[36] *Соціалістична Молдавія,* 1935, 1 січня.
[37] *НАРМ,* ф. 2947, оп. 1, д. 4, л. 32, 57.
[38] *Там же,* д. 10, ч. I, л. 56.
[39] *Там же,* оп. 1, д. 33, л. 16, 34.
[40] *Там же,* л. 101.
[41] *Там же,* л. 102.
[42] См.: *Народне господарство УРСР,* с. 172.
[43] *АОПОРМ,* ф. 49, оп. 1, д. 915, л. 932.
[44] *Там же,* д. 1003, л. 10.
[45] *Там же,* д. 1181, л. 5.
[46] *Crestomaţie la istoria Românilor.* 1917—1992, Chişinău, 1993, p. 113.
[47] См.: *Revista de istorie a Moldovei,* nr. 2 (14), 1993, p. 40—50.
[48] *НАРМ,* ф. 2947, оп. 1, д. 5, л. 2.
[49] *Народне господарство УРСР,* с. 9.

SUMMARY

The article proceeds with the analysis of population composition and the administrative and territorial situation in the left-bank Dniester regions prior to the formation of the Moldavian Autonomous Republic, the process of its borderline determination and territorial subdivision in 1924—25, as well as territorial and administrative changes that took place before 1940. Special attention is paid to the population ethnic structure and forced migration studied on the basis of the 1926 census. Changes occurring in this sphere are summarized on the basis of concrete data provided by the 1939 census.

Leonid Bulmaga

GOSPODĂRIA AUXILIARĂ PERSONALĂ ÎN MOLDOVA ÎN ANII '50—'80

Ca fenomen social-economic de sine stătător, cu funcţii de certă importanţă pentru locuitorii satului, gospodăria auxiliară personală (G.A.P.) şi-a făcut apariţia pe arena istorică a Moldovei în cadrul colectivizării, în urma exproprierii ţăranului de principalele lui mijloace de producţie: pământ, unelte, vite de muncă, animale productive. Evoluţia acestei forme de gospodărire a fost determinată, pe de o parte, de necesităţile reale ale ţăranului în produse alimentare, pe de alta, de starea lucrurilor în sectorul obştesc al agriculturii, gradul de tensiune al relaţiilor din societate, de atitudinea organelor de partid faţă de ea.

Se ştie că fenomenul în cauză nu se prea încadra în formula de bază a marxism-leninismului privitor la principiile de edificare a socialismului. Susceptibili, chiar ostili faţă de ţărănime, arhitecţii noii orânduiri sociale nu prea aveau la suflet sectorul economic particular, fie şi în formă de gospodărie auxiliară personală. De aici şi politica lor faţă de ea: contradictorie, incertă, în fond negativă. Chiar şi în cazul în care starea lucrurilor în agricultură era de aşa natură că crearea celor mai elementare condiţii pentru dezvoltarea G.A.P. nu putea fi pusă la îndoială sub nici un pretext, ea constituind pentru o bună parte din membrii societăţii nu atât un izvor de venituri suplimentare, ci singura sursă de supravieţuire, factorii de decizie ai regimului comunist cu mare greu făceau concesii în această privinţă. De exemplu, la începutul anilor '50 situaţia din agricultura sovietică devenise atât de dificilă (la unii indici producţia acestui sector economic se coborâse sub nivelul anilor de până la război), încât adoptarea de urgenţă a unor măsuri de ameliorare a ei era absolut evidentă, lucru pe care, de altfel, a şi încercat să-l facă plenara C.C. al P.C.U.S. din septembrie 1953, elaborând un şir de acţiuni, ce aveau ca scop sporirea interesului producătorului faţă de rezultatul final al muncii, inclusiv prin admiterea unor înlesniri în ceea ce priveşte condiţiile de dezvoltare a G.A.P. Însă decalajul dintre intenţiile declarate şi măsurile concrete adoptate la acea perioadă continuă să rămână încă destul de mare.

Sarcina înaintată de plenară în faţa organelor de partid, sovietice şi gospodăreşti referitor la G.A.P. era într-o oarecare măsură nouă. Ea prevedea, nici mai mult nici mai puţin, să se pună capăt «practicii vicioase de ştirbire a intereselor oamenilor muncii de la sat în ceea ce priveşte întreţinerea animalelor pe lângă casă»[1]. (Deci existenţa unei atare practici era recunoscută oficial — *L. B.*). În realitate însă sistarea acestei vicioase practici a fost redusă la scutirea de impozitul în carne a acelor colhoznici care nu aveau nimic în proprietate personală: nici vaci, nici alte animale de casă, având doar intenţia de a se împropri-

© Bulmaga L., 1995

tări cu ele. Însă şi acest avantaj era prevăzut pentru o perioadă de timp foarte scurtă: a doua jumătate a anului 1953—anul 1954[2].

Cât priveşte anularea restanţelor la produsele animaliere, ce s-au acumulat pe contul colhoznicilor, muncitorilor şi funcţionarilor de la sate până la 1 ianuarie 1953 în urma neachitării livrărilor obligatorii către stat[3], nici ea nu a reprezentat o înlesnire pentru săteni, din simplu motiv că aceştia, luând în considerare starea gospodăriilor lor auxiliare, pur şi simplu nu erau în stare să achite datoriile. Deci a fost făcut un lucru ce mai devreme sau mai târziu totuna trebuia făcut.

Dar, contrar tuturor declaraţiilor şi măsurilor adoptate, această politică nu s-a schimbat cu nimic, iar sub unele aspecte a devenit şi mai dură, fapt confirmat şi în Hotărârea C.C. al P.C.U.S. şi a Consiliului de Miniştri al U.R.S.S. din 6 martie 1956 «Cu privire la Statutul artelului agricol şi dezvoltarea în continuu a iniţiativei colhoznicilor în organizarea şi gestionarea producţiei colhoznice»[4]. În aparenţă, declarativ, această hotărâre era inspirată de cele mai nobile idei, servea celor mai profunde interese ale societăţii, în special şi ale ţărănimii. În esenţă însă ea reprezenta doar o nouă tentativă de a soluţiona problemele cronice ale agriculturii socialiste prin metode tradiţionale, specifice regimului comunist, adică prin metode de constrângere, de dictat economic.

Deşi adoptat de ochii lumii, de regulă ignorat în practica cotidiană, Statutul artelului agricol totuşi nu putea fi desconsiderat cu desăvârşire, mai ales capitolul vizând dimensiunile loturilor individuale de pe lângă casă, în anumite condiţii şi la anumite perioade, el a constituit un factor determinativ în chestiunea asigurării oamenilor muncii de la sat cu produse alimentare.

Făcând trimitere la multiplele scrisori ce, chipurile, parveneau de la cetăţeni cu propuneri privind revizuirea Statutului artelului agricol adoptat cu peste 20 de ani în urmă, lucru, de altfel, absolut firesc, autorii acestei hotărâri au sugerat o serie de idei, realizarea cărora, practic, i-ar fi lipsit pe ţăranii colhoznici încadraţi în sectorul agricol de producţie şi de cea mai iluzorie independenţă economică. Măsurile propuse pentru a fi incluse în noul Statut al artelului agricol prevedeau ca pe viitor dimensiunile loturilor individuale să fie determinate în strictă conformitate cu contribuţia concretă a posesorilor adusă pe tărâmul sectorului obştesc de muncă. Astfel, membrii apţi de muncă ai colhozurilor, care nu participau la muncile agricole obşteşti sau participau în mod nesatisfăcător, urmau să beneficieze de loturi individuale mai mici decât acei care îndeplineau funcţiile respective în mod conştiincios[5]. Concomitent, hotărârea în cauză cerea ca să nu fie admisă lărgirea fondului agricol individual pe seama celui obştesc, ci, dimpotrivă, de făcut tot posibilul pentru a-l micşora, dat fiind faptul că, chipurile, în condiţiile existenţei în SMT-uri a unui număr mare de tehnică agricolă, folosirea terenurilor agricole în cadrul sectorului obştesc va fi mai avantajoasă şi colhoznicii în cele din urmă vor avea numai de câştigat[6].

În defavoarea ţăranului erau şi propunerile ce prevedeau lărgirea democraţiei colhoznice.

În punctul 5 al hotărârii respective se menţiona că nu poate fi considerată normală situaţia în care deciziile adunărilor generale ale colhoznicilor privind excluderea din membri ai colhozurilor sau micşorarea loturilor individuale ale unor membri ai artelului agricol pot fi revăzute şi anulate de către comitetele executive raionale fără consimţământul acestor adunări[7]. Dimpotrivă, din punctul de vedere al autorilor acestei hotărâri, ar fi fost mai raţional ca plângerile, adresate organelor raionale de decizie, să fie reexaminate în cadrul adunărilor generale ale colhoznicilor, rezoluţia cărora ar fi definitivă[8].

Situaţia ţărănimii colhoznice, a muncitorilor şi funcţionarilor, a altor deţinători de loturi individuale şi de animale productive s-a ameliorat întrucâtva după adoptarea Hotărârii C.C. al P.C.U.S. şi a Consiliului de Miniştri al U.R.S.S. din 4 iulie 1957 «Cu privire la anularea livrărilor obligatorii de produse agricole statului de către colhoznici, muncitori şi funcţionari»[9]. În conformitate cu această hotărâre, începând cu 1 ianuarie 1958 livrările în cauză au fost anulate şi înlocuite cu un impozit unic fixat după o taxă stabilă pe an, dar care era considerabil mai mic după valoare în comparaţie cu livrările obligatorii anterioare.

În general însă până pe la mijlocul anilor '60 politica Partidului Comunist faţă de G.A.P. a continuat să rămână dură şi nedreaptă. Despre aceasta mărturisesc numeroasele plângeri ale oamenilor muncii de la ţară adresate demnitarilor regimului. Un grup de muncitori din colhozul «Codru» (r-nul Făleşti) în scrisoarea expediată pe numele membrului Biroului Politic al P.C.U.S. D. Poleanski comunicau că, în urma micşorării loturilor individuale pentru cei încadraţi în câmpul muncii al gospodăriei până la 15 ari şi pentru cei neîncadraţi până la 6 ari, situaţia lor materială s-a înrăutăţit considerabil. Volumul de produse agricole de primă necesitate — pâine, carne, lapte, ulei etc. — realizat de către sovhoz muncitorilor, este cu mult sub necesităţile reale ale acestora. Drept consecinţă, familiile multora din ei, mai ales cele cu mulţi copii, duc foame[10].

Acelaşi lucru îl relata şi un grup de muncitori ai sovhozului «Pobeda» (r-nul Căuşeni). Salariul mediu lunar al unui muncitor necalificat, menţionau ei, este de 45—50 de ruble. «În câmpul de muncă obştesc majoritatea din noi suntem încadraţi cel mult 7—8 luni pe an. Se pune întrebarea: cum putem noi întreţine familiile, nu rareori cu 6—8 copii, în cazul când şi acele loturi de pământ de care dispunem sunt atât de necruţător micşorate?»[11].

Reprezentanţii regimului comunist foarte rar îndeplineau promisiunile date ţăranilor. Iată ce scria un locuitor al satului Vodeni (r-nul Floreşti): «În 1960, când colhozul a fost reorganizat în gospodărie agricolă de stat, ni s-a spus că toţi muncitorii ei vor beneficia de aceleaşi înlesniri ca şi colhoznicii în ceea ce priveşte loturile individuale de pământ. Au trecut însă numai câţiva ani şi iată că aceste loturi au început să fie reduse până la 15 ari. Munca în sovhoz este de sezon. Suntem ocupaţi în total vreo 6 luni. Câştigăm puţin. În ghereta gospodăriei aproape că nimic nu se vinde, însă şi ceea ce se vinde e cam scump»[12]. După cum vedem, acest muncitor descrie situaţia destul de real. Tabloul conturat al stării lucrurilor în gospodăriile agricole de stat la acea perioadă e pe deplin confirmat şi de datele anuarelor de statistică oficială. Ceea ce însă merită să fie menţionat în mod aparte în conţinutul acestui răvaş, este ultima frază ce conturează filozofia persoanei lipsite de mijloace de producţie, de orice suport material ce ar putea să-i asigure o existenţă măcar cât de cât destoinică şi independentă — «Rog să adoptaţi măsurile cuvenite pentru a ne îmbunătăţi viaţa»[13].

Biroul C.C. al P.C.M. la 15 noiembrie 1963 a aprobat Hotărârea Consiliului de Miniştri al R.S.S. Moldoveneşti «Cu privire la loturile individuale ale muncitorilor şi funcţionarilor sovhozurilor, altor gospodării agricole de stat»[14].

Conform punctului oficial de vedere, adoptarea acestei hotărâri şi corectarea în baza ei a unor greşeli, chipurile, comise în asigurarea aşa-numiţilor muncitori agricoli cu loturi individuale de pământ, a fost determinată de două circumstanţe: prima — necesitatea lichidării deosebirilor vădite ce s-au creat în asigurarea acestei categorii sociale cu loturi după transformarea unui număr mare de colhozuri în sovhozuri şi păstrarea după membrii lor a dreptului de a-şi păstra vechile loturi

individuale; a doua — reducerea disciplinei de muncă în urma înstrăinării unui număr mare de muncitori de la muncile agricole în cadrul sectorului obștesc și concentrarea eforturilor lor la dezvoltarea gospodăriilor auxiliare personale, ce le permitea unora dintre ei să ducă un «mod de viață parazitar»[15].

Nu e exclus că ambele poziții nu erau lipsite de temei. Deși rămâne neclar cum poți aprecia drept parazitară o existență bazată în exclusivitate pe o muncă destul de productivă, o dată ce ea asigura existența de pe un teren de pământ atât de mic cum erau loturile individuale? Consecințele acestei hotărâri au fost grave, știrbind interesele vitale ale oamenilor muncii de la țară, instigând ură și neînțelegere între lucrători și persoanele responsabile de realizarea ei. Porțiunile de pământ din loturile individuale ce depășeau normele prevăzute de hotărârea în cauză erau, de regulă, mici și nu puteau fi utilizate productiv în sfera de producție agricolă obștească. De cele mai multe ori ele rămâneau nelucrate. În același timp, locuitorii satului se vedeau nevoiți să procure o bună parte din produsele agricole necesare familiilor în afara gospodăriilor, dat fiind faptul că ele nu le asigurau pe deplin cerințele[16]. În felul acesta, hotărârea dată nu numai că nu a rezolvat nici una dintre problemele vechi sociale ale satului, ci a creat și altele noi. Nu întâmplător într-un timp relativ scurt ea a fost abrogată prin adoptarea unei noi hotărâri a organelor respective din 6 ianuarie 1965 «Cu privire la lichidarea restricțiilor nejustificate față de gospodăriile auxiliare personale ale colhozurilor, muncitorilor și funcționarilor»[17], hotărâre ce într-adevăr a trezit un larg ecou în rândurile populației sătești. În documentele de partid ale timpului se menționa că toate obiecțiile vorbitorilor în cadrul diverselor întruniri, organizate în scopul sondării opiniei publice referitor la măsurile propuse, se reduceau doar la următoarea: «Care-i cauza că o astfel de hotărâre n-a fost adoptată mai din timp?»[18]. În opinia noastră, mult mai potrivit ar fi fost căutarea răspunsului la cu totul altă întrebare: «De ce organele superioare de partid nu au făcut acest sondaj până la adoptarea hotărârii din 15 noiembrie 1963?». E de la sine înțeles însă că aceste întruniri n-aveau nici pe departe scopul de a stabili ce gândesc într-adevăr țăranii despre o problemă sau alta. Menirea lor era pur propagandistică, preconizându-se un singur obiectiv — de a crea impresia că politica Partidului Comunist în problemele agriculturii este justă, iar la elaborarea ei se ține cont, în primul rând, de interesele poporului.

Semnalând această particularitate a politicii Partidului Comunist nu putem însă să nu constatăm că în perioada începând cu mijlocul anilor '60 și până la finele anilor '80, adică până la sfârșitul activității lui, atitudinea partidului față de G.A.P. întrucâtva s-a schimbat. În acest răstimp nu au mai fost adoptate hotărâri, decizii, care ar fi prevăzut restricții referitoare la G.A.P. Dimpotrivă, majoritatea documentelor conțineau indicații directe la adresa organelor de decizie de toate nivelurile întru susținerea și încurajarea prin măsuri concrete ale persoanelor ce posedau astfel de gospodării. Baza agriculturii socialiste, se menționa în raportul C.C. al P.C.U.S. la Congresul al XXVI-lea, au fost și rămân colhozurile și sovhozurile, aceasta însă nu înseamnă că în soluționarea problemei alimentare pot fi neglijate posibilitățile gospodăriilor auxiliare personale[19]. Deci după atâția ani de denigrare, acei ce determinau politica Kremlinului în domeniul agriculturii s-au văzut nevoiți să recunoască că aceste gospodării «pot aduce o contribuție substanțială la sporirea producției de carne, lapte și alte produse»[20]. În plus, apreciind din ce în ce mai înalt rolul acestor gospodării în satisfacerea celor mai acute cerințe ale oamenilor muncii de la sate, ei au început să afirme că livezile, grădinile de zarzavaturi, păsările și animalele constituie «o parte a avuției noastre comune»[21].

Tabelul 1[27]

Resursele funciare ale G.A.P.

	1955		1965		1975		1980		1990	
	mii hectare	în %*	mii hectare	în %*	mii hectare	în %*	mii hectare	în %*	mii hectare	în %*
Terenuri agricole	169	6,0	159	5,7	124	4,7	173	6,6	200	7,8
Pământ arabil	147	6,9	120	6,2	82	8,2	115	6,2	139	8,0
Plantaţii perene	21	10	40	9,2	37	8,2	53	—	59	12,6
Fânaţe	—	—	—	—	1	14,2	1,3	26,0	1,3	32,5

* Datele de pe întreaga suprafaţă a acestor terenuri pe republică iipsesc.

Programul alimentar, adoptat cu un an mai târziu (1982), la fel punea în faţa organelor de partid, sovietice şi gospodăreşti sarcina creării unor condiţii propice dezvoltării G.A.P., preconizându-se obiectivul ca fiecare familie ce locuieşte la ţară să aibă un lot individual de pământ, să poată întreţine animale, păsări[22].

Realizarea acestor idei depindea în mare măsură de o serie de factori obiectivi şi subiectivi locali: starea economică a gospodăriilor agricole, existenţa păşunilor, fânaţelor, atitudinea faţă de aceste gospodării a şefilor. În multe colhozuri, sovhozuri şi alte gospodării agricole de stat, în care conducătorii ocupau o poziţie binevoitoare faţă de aşa-zisul sector economic mic, lucrătorilor li se realizau purcei, pui, li se acorda ajutor în formă de nutreţuri combinate, materiale de construcţie, li se puneau la dispoziţie păşuni, imaşuri. Numai pe parcursul a nouă luni ale anului 1977 gospodăriile agricole din republică au vândut populaţiei săteşti cca 16 mln. de pui de pasăre[23]. Pe parcursul anului 1980 populaţiei i-au fost realizate peste 400 mii de purcei şi 10 mln. de pui[24].

Pentru a spori eficienţa G.A.P. şi a cointeresa oamenii muncii de la ţară, în multe localităţi săteşti organele de decizie locale au deschis puncte de recepţie a produselor agricole — a laptelui, cărnii, fructelor şi legumelor[25].

Cu toate acestea G.A.P. continua să rămână «copilul vitreg» al regimului comunist. Ajutorul material şi financiar (credite preferenţiale pentru achiziţionarea animalelor productive), prevăzute de hotărârile organelor superioare de decizie, niciodată nu le primea în întregime, iar seminţele, materialul săditor, tineretul animalier erau, de regulă, de o calitate mai inferioară comparativ cu ceea ce primea sectorul agricol obştesc. Tineretul bovin, purceii, puii de pasăre, puieţii de pomi fructiferi realizaţi posesorilor de gospodării auxiliare personale nu rareori erau aleşi din numărul celor rebutaţi[26]. Nivelul de dezvoltare a G.A.P. era mic şi din cauza deficitului acut de imaşuri. Situaţia s-a înrăutăţit şi mai mult, mai ales, după ce au fost desţelenite mai toate luncile şi povârnişurile din republică, numărul bovinelor, porcinelor ş.a. scăzând cu mult. În consecinţă, s-a micşorat cantitatea de carne realizată de către populaţie statului.

În pofida acestora şi a altor factori similari, G.A.P. pe parcursul a 40 de ani nu numai că şi-a menţinut existenţa, dar a şi obţinut indici de dezvoltare superiori celor din sectorul agricol obştesc, care bineînţeles, beneficia de condiţii de dezvoltare mult mai favorabile.

Potenţialul economic productiv al G.A.P. depinde, în primul rând, de suprafaţa terenurilor agricole, pe care le are la dispoziţie (tab. 1).

Până în 1975 datele din tabel reflectă situaţia doar în colhozuri. Micşorarea suprafeţelor terenurilor agricole din acest sector economic (cu 25 mii de hectare) se datorează transformării în masă a colhozurilor în gospodării agricole de stat, în urma cărui fapt numărul curţilor colhoznice s-a redus aproape de 2 ori: de la 800 mii în 1955 până la

Tabelul 2[29]

Numărul de animale în G.A.P. la 1 ianuarie (mii capete)

Anii	1950		1960		1970		1980		1990	
	Numărul total	%*	Numărul total	%*	Numărul total	%*	Numărul total	%*	Numărul total	%*
Bovine	291	59,7	97	14,5	137	16,9	216	18,7	192	18,0
inclusiv:										
vaci	162	78,3	59	21,3	83	23,7	105	24,4	99	25,0
porcine	213	61,8	187	17,0	165	13,9	230	11,0	352	19,0
ovine şi caprine	538	63,5	1256	62,8	877	63,8	662	53,9	822	64,1

* din numărul total al acestor animale în toate categoriile de gospodării.

471 mii în 1975[28]. Datele indicate după 1975 denotă despre starea lucrurilor în toate categoriile de gospodării. După cum rezultă din tabel, suprafaţa terenurilor agricole din cadrul G.A.P. a crescut pe parcursul a 35 de ani cu 31 de mii de hectare, iar ponderea lor în suprafaţa totală a terenurilor agricole din republică cu 1,8 puncte. Concomitent suprafeţele de pământ arabil ale gospodăriilor auxiliare personale au fost reduse de la 147 mii de hectare în 1955 până la 139 mii în 1990. Ponderea lor în suprafaţa totală a acestor terenuri a crescut cu 1,1 puncte.

Un indice important al potenţialului economic al G.A.P. îl reprezintă numărul de animale productive (tab. 2).

Ponderea mare a numărului de animale în G.A.P. din numărul de animale existent în republică la începutul anilor '50 se explică prin faptul că de abia luase sfârşit colectivizarea. Noile gospodării agricole încă nu reuşiseră să-şi creeze o bază proprie în această ramură. Ele se foloseau deocamdată de ceea ce a fost luat de la ţăranii colectivizaţi. Aceştia, în pofida presiunilor la care au fost supuşi, au reuşit să păstreze în proprietate personală o bună parte din animale. Însă noile condiţii economice în care ei s-au pomenit în urma colectivizării au fost de aşa natură, încât către începutul anilor '60 ponderea G.A.P. în această ramură s-a micşorat foarte mult. Numărul de bovine în gospodăriile individuale ale ţăranilor s-a redus în aceşti zece ani cu aproape 200 de mii de capete, inclusiv cel al vacilor cu peste 100 mii de capete ori, respectiv, cu 45 şi 57%. Ulterior, pe parcursul anilor '60—'80, situaţia s-a ameliorat întrucâtva. Numărul animalelor în G.A.P. a început să crească. La unii indici numărul de porcine, de ovine şi caprine a depăşit nivelul anilor '50. În fond însă, şi către finele anilor '80 numărul bovinelor şi, mai ales, cel al vacilor, în raport cu numărul familiilor ce locuiau în ţară, era foarte mic. La cca 623 mii de familii reveneau doar 99 mii de vaci[30]. Din fiecare şapte familii săteşti numai una întreţinea vacă. În unele raioane, localităţi această disproporţie era şi mai evidentă. De exemplu, după cum se menţiona în Hotărârea C.C. al P.C.M. şi a Consiliului de Miniştri al R.S.S.M. din august 1987 «Cu privire la realizarea nesatisfăcătoare a deciziilor partidului şi guvernului referitor la dezvoltarea gospodăriilor auxiliare personale ale cetăţenilor», în raionul Călăraşi 66 la sută din familiile săteşti nu aveau în genere în gospodăriile lor auxiliare nici o specie de animale, 92 la sută — oi şi vaci. În raionul Slobozia la fiecare sută de astfel de gospodării revenea numai câte o vacă şi câte o oaie[31]. În raionul Vulcăneşti la fiecare sută de gospodării auxiliare personale revenea câte 1,6 capete de vite cornute mari. Iar în sovhozul «40 let Okteabrea» în cele 798 de gospodării individuale se numărau doar 15 bovine, dintre care numai 2 vaci[32]. O situaţie similară se crease şi în multe alte raioane şi localităţi săteşti, mai ales în cele din sudul republicii. În satele Sadaclia, Troiţcoe (Be-

Tabelul 3[37]

Ponderea G.A.P. în produsul social global al agriculturii (în %)

	1950	1960	1970	1980	1985	1990
Cereale	23,9	12,0	8,8	9,9	—	10,7
Legume	32,6	15,6	9,9	9,4	—	8,1
Fructe şi pomuşoare	30,9	55,7	24,4	23,8	19,1	—
Struguri	12,2	16,2	25,9	26,0	17,5	—
Carne	89,0	21,6	28,0	20,8	—	23,2
Lapte	88,9	16,9	20,0	18,2	—	18,5
Ouă	95,1	75,4	57,5	31,2	—	27,3
Lână	69,5	62,8	67,7	53,2	—	58,9

sarabca) la fiecare sută de gospodării ţărăneşti revenea câte cinci capete de vite cornute mari. În satul Chiriet-Lunga la 1 742 de gospodării reveneau doar 9 vaci şi 64 de porcine[33].

Sub anumite aspecte starea lucrurilor în această privinţă către finele anilor '80 devenise chiar mai gravă decât cea înregistrată la mijlocul anilor '50.

Până la 1 octombrie 1956 în republică se numărau 493 mii de gospodării ţărăneşti individuale. Din ele 116 mii în genere nu beneficiau de animale, 326 mii nu aveau vite cornute mari, 330 mii, vaci. În 224 mii de gospodării nu existau defel ovine, iar în 294 mii — porcine[34]. Deci, deşi situaţia era la fel de precară, în localităţile sătesti cca o treime din familiile ţărăneşti posedau totuşi animale productive. Însă erau raioane, de exemplu, Vertiujeni, Otaci, Edineţ, Kotovsk, Lipcani, Drochia, Bălţi, Brătuşeni, în care cota parte a colhoznicilor ce nu aveau în posesie vaci constituia 82—85 la sută[35]. Concomitent erau şi raioane, de exemplu, Tiraspol, în care această cotă era doar de 42 la sută[36].

Din cele expuse mai sus vedem că potenţialul economic al G.A.P. era destul de modest. Chiar şi în perioada cea mai favorabilă de dezvoltare a ei (anii '70—'80), când nu mai era supusă restricţiilor, ci, dimpotrivă, era sprijinită, susţinută, moral şi material, cota parte de terenuri agricole nu constituia nici 8 la sută. Către acest timp G.A.P. avea la dispoziţie peste 32 la sută din fânaţe. Însă trebuie să relevăm că aceasta constituia doar 1 300 de hectare. Ce însemnau în realitate aceste hectare pentru 623 mii de familii rurale?

La capitolul «animale productive» indicii respectivi sunt relativ mai înalţi. G.A.P. deţinea 18% din bovine, 25% din vaci, 19% din porcine şi peste 64% din ovine şi caprine. Ponderea G.A.P. la producerea produselor animaliere a fost mai mare decât în ramura de cultivare a plantelor (tab. 3).

În ceea ce priveşte creşterea plantelor, cota parte a G.A.P. era în descreştere, obţinându-se unele succese doar în producerea fructelor şi a pomuşoarelor.

Referitor la ponderea G.A.P. în producerea produselor animaliere, apoi, cu excepţia ouălor, ea se păstrează, în principiu, la nivelul anilor '60. Cantitatea de lapte, carne, ouă, lână, produse în gospodăriile personale ale colhoznicilor, ale aşa-zişilor muncitori agricoli, ale funcţionarilor se află în continuă creştere (tab. 4).

Cu toate că suprafaţa terenurilor agricole, de care dispunea aşa-numitul sector economic mic, nu depăşea 8 la sută din suprafaţa terenurilor agricole ale republicii, volumul de producţie agricolă era destul de înalt. Sectorul economic mic acoperea o parte importantă din necesităţile populaţiei sătesti în produse alimentare. Conform datelor statistice, cota parte a G.A.P. în venitul global al familiei muncitorului, funcţionarului şi colhoznicului, calculat la un membru al familiei pe lună, a constituit 8,4% în 1980 şi 6,3% în 1990[39]. Cota parte a venitului de la gospodăria

Tabelul 4[38]

Producerea principalelor produse animaliere în G.A.P. (în medie pe an)

Anii	Carne (în greutate de abator), mii tone	Lapte, mii tone	Ouă, milioane bucăţi	Lână (în greutate fizică), tone
1971—1975	54,2	163,9	272,3	1417
1976—1980	54,4	196,6	272,8	1245
1981—1985	60,1	230,5	288,4	1437
1986—1990	77,0	254,3	304,1	1691

auxiliară personală a colhoznicului în venitul global al acestuia, calculat în acelaşi mod, a constituit, respectiv, 28,4 şi 24,5%[40]. Deşi în descreştere, această cotă rămânea şi la finele anilor '80 destul de mare.

Menţionăm că în acest sector economic era încadrat, de regulă, doar un număr redus de persoane. Conform datelor anuarului de statistică din 1990, ponderea celor ocupaţi în G.A.P. în numărul total al populaţiei ocupate în economia naţională, fără persoanele care îşi făceau studiile, a constituit pe parcursul anilor '80, în medie pe an, nu mai mult de 7 la sută[41].

E de la sine înţeles, că aceste cifre sunt aproximative. Practic e imposibil de stabilit în ce măsură a fost implicată în sectorul economic dat populaţia aptă de muncă de la ţară, pensionarii, adolescenţii. Mai mult ca atât, ar fi chiar riscant să afirmăm că tot ce producea G.A.P. era produs numai în baza folosirii acelor terenuri agricole, pe care le avea în proprietate. În anumite limite punctul de sprijin al acestui tip de gospodărire era cu mult mai larg. Contrar aparenţelor, el avea o tangenţă mult mai strânsă cu sectorul agricol obştesc. Însă, în pofida tuturor acestora, precum şi a multor altor factori subiectivi sau obiectivi, ce şi-au exercitat influenţa asupra G.A.P., atât în plan pozitiv, precum şi negativ, cert este un lucru: în condiţiile sistemului socialist de gospodărire această formă de proprietate se impune în modul cel mai categoric şi joacă un rol important în viaţa social-economică a satului, a asigurat în multe privinţe nu numai existenţa oamenilor muncii de la ţară, dar şi a păstrat identitatea social-istorică a localităţilor sătesti.

Note

[1] *КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК*, ч. III, М., 1954, с. 621.
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem.*
[4] *Ibidem*, t. 7, M., 1971, p. 183—190.
[5] *Ibidem*, p. 188.
[6] *Ibidem.*
[7] *Ibidem*, p. 189.
[8] *Ibidem.*
[9] *Ibidem*, p. 274—277.
[10] *Arhiva organizaţiilor social-politice a Republicii Moldova (A.O.S.P. R.M.)*, fond. 51, inv. 24, d. 262, f. 7.
[11] *Ibidem*, f. 8.
[12] *Ibidem.*
[13] *Ibidem.*
[14] *Ibidem*, inv. 23, d. 27, f. 126—128.
[15] *Ibidem*, f. 126.
[16] *Ibidem*, inv. 25, d. 279, f. 2—4.
[17] *Ibidem.*
[18] *Ibidem.*
[19] *Materiale ale Congresului al XXVI-lea al P.C.U.S.*, Chişinău, 1981, p. 65.
[20] *Ibidem*, p. 66.
[21] *Ibidem.*
[22] *Продовольственная программа СССР на период до 1990 года. Вечерний Кишинев*, 1992, 27 мая.
[23] *Советская Молдавия*, 1977, 15 ноября,
[24] A.O.S.P. R.M., fond. 51, inv. 52, d. 1, f. 141.
[25] *Советская Молдавия, 1979, 13 июня; Viaţa satului*, 1979, 4 septembrie etc.
[26] *Viaţa satului*, 1980, 7 iulie; *Советская Молдавия*, 1987, 14, 21 августа, 1988, 19 декабря, 19 марта.
[27] *Народное хозяйство МССР (1957)*, с. 42; *Народное хозяйство МССР (1964)*; с. 115; *Народное хозяйство МССР (1975)*, с. 74; *Народное хозяйство МССР (1980)*, с. 89, 94—96; *Economia naţională a Republicii Moldova* (1990), p. 254. *Сельское хозяйство МССР*. Для служебного пользования, с. 75, 79.
[28] *Народное хозяйство МССР (1960)*, с. 144—145; *Народное хозяйство*

MCCP (1970), c. 109; *Народное хозяйство MCCP (1980)*, c. 111.
[29] *Народное хозяйство MCCP (1964)*, c. 168—175. *Народное хозяйство MCCP (1970)*, c. 101—102. *Народное хозяйство MCCP (1980)*, c. 101—104. *Economia națională a Republicii Moldova (1990)*, p. 263.
[30] *Economia națională a R.S.S. Moldova (1989)*, p. 23.
[31] *Советская Молдавия*, 1987, 14 августа.
[32] *Советская Молдавия*, 1987, 19 декабря.
[33] *Советская Молдавия*, 1988, 19 марта.
[34] *A.N.R.M.*, fond. 3021, inv. 5, d. 2859, f. 199.
[35] *Ibidem*, f. 200.
[36] *Ibidem*.
[37] Calculat după datele anuarelor statistice: *Народное хозяйство MCCP (1964)*, c. 100, 130, 142, 144—145; *Народное хозяйство MCCP (1980)*, c. 82; *Народное хозяйство MCCP (1985)*, c. 113—115; *Economia națională a Republicii Moldova (1990)*, p. 233.
[38] *Economia națională a Republicii Moldova (1990)*, p. 237.
[39] *Ibidem*, p. 62.
[40] *Ibidem*, p. 63.
[41] *Economia națională a Republicii Moldova (1990)*, p. 39.

SUMMARY

The article elucidates the evolution of the private auxiliary production in Moldova in the 1950—80s as a separate socio-economic phenomenon. It is demonstrated that the survival of this form of economic activity under the communist regime was determined, on one hand, by the peasant's vital need in food products and, on the other hand by the state of affairs in the public agricultural sector, the degree of social tension in society and, respectively, the attitude of party bodies. Economic growth indexes of this production sector are cited, its importance in sustaining more or less secure living standards of the rural population is underlined. Attention is also paid to the state attitude to peasants' private plots and state policy concerning this branch of rural economy in connection with its own strategic and tactical goals at various stages.

Pavel Parasca

CONTINUITATEA POPULAȚIEI ROMÂNEȘTI DIN PODOLIA ÎN SEC. XIII—XV

În ținuturile de la răsărit de Nistru, cunoscute sub denumirea de Podolia, vechea populație românească este pomenită în câteva rânduri în cronica rusească Ipatievskaia, cu referiri mai ales la deceniile patrușase ale sec. al XIII-lea, sub numele de bolohoveni. Nu vom insista asupra originii acesteia, problema fiind oglindită în istoriografia românească, inclusiv în câteva cercetări speciale[1]. În comunicarea de față vom aborda doar chestiunea despre soarta românilor bolohoveni după ce în anul 1257 ei sunt amintiți pentru ultima oară.

Cel mai insistent a atacat problema în cauză Al. Boldur, care, pentru perioada de până la încheierea celui de-al doilea război mondial, a reușit să obțină și cele mai valoroase realizări în cercetarea istoriei românilor podolieni din cele mai vechi timpuri. Fiind însă autorul teoriei «pluraliste» a întemeierii Moldovei, Al. Boldur a căutat să rezolve problema destinului istoric al populației românești din Podolia prin prisma acestei teorii. Considerând că bolohovenii ar fi apărut în Podolia în urma migrării din ținuturile de dincoace de Nistru, cu începere de prin sec. al VII-lea, fiind atrași în acest proces de migrațiunea în aceeași direcție a slavilor, Al. Boldur opinează că ulterior, deja sub efectul cuceririlor tătare de la mijlocul sec. al XIII-lea, apoi și al stăpânirii lor în Podolia în deceniile următoare, românii podolieni ar fi întreprins o acțiune de reîntoarcere în ținuturile viitoarei Moldove, căci tătarii «au deschis calea migrațiunilor noi, calea revenirii, întoarcerii la pământul natal, la leagănul național». Mișcarea aceasta de recâștigare a patriei vechi este datată cu sfârșitul sec. al XIII-lea și, mai ales,

© Parasca P., 1995

cu începutul secolului următor, când românii podolieni ar fi început, chipurile, «să părăsească ţările lor în masă pentru a se concentra în părţile superioare şi mijlocii ale Moldovei», deşi alţii dintre ei s-ar fi deplasat şi spre Polonia sau spre văile Ucrainei, pe loc rămânând doar unii «pentru ca în scurt timp să fie deznaţionalizaţi complet, lăsând despre sine numai o amintire slabă a şederii lor aici în toponimia regiunilor ruse»[2]. Astfel privea lucrurile la 1937[3] istoricul român din Basarabia.

Cîţiva ani mai târziu, într-o lucrare consacrată în întregime istoriei românilor din Transnistria, Al. Boldur a căutat să pătrundă mai adânc în chestiunea despre soarta bolohovenilor «care au rămas pe teritoriul dintre Bug şi Nistru» şi s-au aflat «timp de un secol sub ascultarea tătarilor, cărora, probabil, continuau să le plătească tribut». În consecinţă, autorul admitea chiar că populaţia din partea nordică a Transnistriei, aflată sub autoritatea tătarilor, «era în mai mare parte probabil bolohoveană»[4], evidenţiind şi anumite repere pentru opinia că o populaţie românească a continuat să viеţuiască între Nistru şi Bugul Meridional nu numai sub stăpânirea tătarilor, dar şi după retragerea lor de la mijlocul sec. al XIV-lea[5].

Baza însă destul de modestă de izvoare istorice disponibile şi persistenţa viziunilor anterioare despre migraţia masivă a românilor podolieni în diverse direcţii, inclusiv dincoace de Nistru, unde ei «întemeiază Principatul Moldovei»[6], nu i-au permis lui Al. Boldur să trateze la nivelul cuvenit tema vizând soarta populaţiei româneşti din Podolia în epoca care a urmat după cuceririle tătare şi instaurarea stăpânirii lor în regiune la mijlocul sec. al XIII-lea.

Alţi istorici s-au referit la subiectul abordat doar tangenţial, în lucrări de ordin general, aserţiunile formulate de ei nefiind în stare să acopere golul în cercetarea problemei care nu şi-a pierdut actualitatea. Necesitatea noilor investigaţii şi a reevaluării rezultatelor cercetărilor anterioare se impun mai ales acum, când prăbuşirea regimurilor totalitariste a descătuşat spiritul, trezind interesul faţă de trecutul istoric românesc.

O primă premisă a orientării investigaţiilor efectuate de Al. Boldur, argument justificator pentru concluziile formulate, a fost faptul că după 1257 bolohovenii n-au mai fost atestaţi în izvoarele istorice. Nu trebuie însă ignorat elementul preconceput, determinat de neacceptarea hotărâtă a acelei formule a întemeierii Moldovei, bazată pe ideea cronicărească despre «descălecatul» ţării din Maramureş.

Voind cu orice preţ să-i demonstreze inadvertenţa, Al. Boldur a formulat teoria «pluralistă» a întemeierii Moldovei, rolul decisiv atribuindu-l populaţiei româneşti de pe loc, care, viеţuind în viitoarea Moldovă din timpurile cele mai vechi, la un moment istoric semnificativ, sub presiunea circumstanţelor istorice, a părăsit ţinutul natal, deplasându-se peste Nistru, pentru ca la o nouă cotitură a cursului evenimentelor istorice să revină în patrie, întemeindu-şi şi propria statalitate.

Istoriografia românească a respins teoria «pluralistă» a lui Al. Boldur despre întemeierea Moldovei ca fiind lipsită de adevăr istoric. Necesită o verificare esenţială şi formulele lui privind populaţia românească din Podolia după mijlocul sec. al XIII-lea.

Pentru început vom menţiona evenimentele descrise în cronica rusă «Ipatievskaia», unde se pomeneşte de românii bolohoveni pentru ultima dată. E vorba, mai întâi de toate, de acţiunea principelui de Halici, Daniil Romanovici. Răzbunându-se pe separatismul principilor bolohoveni, care nu-i recunoşteau puterea şi acceptaseră supremaţia tătarilor, el a devastat oraşele lor, intenţionând să-i readucă sub ascultarea sa[7]. În curând însă tătarii au întreprins o nouă ofensivă împotriva principelui halician, scopul urmărit fiind reîntoarcerea teritoriilor cucerite an-

terior sub stăpânirea lor, ceea ce le-a reuşit către anul 1257. Lipsa menţiunilor despre bolohoveni în izvoarele cronicăreşti ale vremii se datorează faptului că Podolia a trecut sub stăpânirea tătarilor.

În favoarea acestei observaţii este reluarea de către izvoarele cronicăreşti a firului ştirilor despre românii din Podolia din momentul când stăpânirii tătăreşti de aici i s-a pus capăt. Astfel, mai multe variante de cronici lituaniene sau ruso-apusene în informaţiile privind Ţara Podoliei relatează despre consecinţele înfrângerii tătarilor în bătălia de la Apele Albastre la 1362 la gura Bugului Meridional de către oastea lituaniană condusă de principele Olghierd (Alghirdas). Ca urmare, Podolia a ajuns în stăpânirea Marelui Ducat Lituanian, cârmuirea ei fiind pusă pe seama principilor lituanieni, fraţii Korjatowicz: Iuri (Iurg), Constantin şi Alexandru. Primul dintre ei este menţionat ca voievod al românilor (volohilor), ulterior fiind otrăvit[8]. Nu există nici un temei istoric să se afirme că Iuri Korjatowicz ar fi fost voievod al Moldovei, căci el cu siguranţă stăpânea în Podolia, făcând şi o danie călugărilor dominicani din Smotricz[9].

Românii care «l-au poftit» pe Iuri să le fie voievod locuiau dincolo de Nistru, deşi e posibil ca în teritoriul Podoliei, echivalentă ca spaţiu geografic fostelor stăpâniri tătăreşti din această zonă, să fi intrat şi alte stăpâniri tătare din partea de sud a interfluviului Prut—Nistru[10]. Atribuirea denumirii de Podolia teritoriilor din ambele părţi ale Nistrului se datorează, probabil, faptului că ele erau populate de români. Şi la acest capitol izvoarele cronicăreşti ruse ne oferă unele date destul de concludente. Astfel, cu referire la anul 1385 sau 1386 mai multe cronici ruseşti semnalează fuga din Hoarda de Aur a lui Vasili, fiul marelui cneaz moscovit Dimitrie Donskoi şi întoarcerea lui în ţară prin teritoriul Marelui Ducat al Lituaniei. În călătoria sa el a ajuns şi prin Podolia «la volohi» (marii volohi) «la Petru Voievod»[11]. Voievodul în cauză era nu altcineva decât Petru Muşat al Moldovei, iar prin «volohi» sau «marii volohi» trebuie înţeleasă «Ţara Volohilor», adică «ţara românilor», care, potrivit cronicilor ruseşti, cuprindea nu numai Moldova lui Petru Muşat, ci şi Podolia. Altfel spus, Podolia era şi ea o ţară volohă, întocmai ca şi Moldova. Este evidentă deci unitatea etnică românească a Podoliei şi Ţării Moldovei.

Evident că românilor de pe o parte a Nistrului nu le erau străine cele ce se petreceau de partea cealaltă a fluviului. A putut exista chiar şi o tentativă de a-şi uni eforturile pentru a supravieţui, aşa cum o făcuse românii dintre Carpaţii Răsăriteni şi Nistru, care s-au unit în hotarele statale ale Moldovei. Anumite raporturi cu românii podolieni întreţinea, probabil, Petru Muşat, ceea ce explică, sub aspect politic, identificarea în menţiunile cronicilor ruse a Podoliei şi Ţării Volohilor cu stăpânirile acestui domn moldovean. În acest context vom aminti că la 1387 Petru Muşat, proclamându-se vasal al regelui Poloniei, deşi se numea voievod al Moldovei, se referea la «toţi pământenii Ţării Valahiei»[12]. În acelaşi sens mărturisesc şi relatările cronicăreşti despre legăturile cu Podolia ale lui Roman I, succesorul lui Petru Muşat.

În primăvara anului 1393 domnul moldovean a acordat ajutor militar ultimului dintre fraţii Korjatowicz, Teodor (Fiodor), împotriva lui Vitold (Vitautas), marele duce lituanian care, urmărind centralizarea statului său, a încercat să pună capăt autonomiei Podoliei pe calea încorporării ei în Marele Ducat al Lituaniei. Teodor Korjatowicz a fugit în Ungaria, apoi oastea moldovenească a supus asediului ori a luat chiar în stăpânire oraşele podoliene Cameneţ, Scala, Socoleţ ş.a. Ostaşii principelui podolian însă şi-au găsit azil în Moldova. Ar putea fi astfel vorba de o tentativă din partea lui Roman al Moldovei de a aduce sub stăpânirea sa Podolia românească. Ideea că domnii moldoveni aveau

pretenţii de stăpânire asupra Podoliei se desprinde şi din alte mărturii istorice, deşi nu totdeauna destul de explicite.

E cunoscut faptul că la 1387 Petru Muşat şi-a adus omagiul de vasal regelui Poloniei, deşi documentul respectiv nu explică motivele care l-au făcut să procedeze astfel. Dintr-o diplomă a regelui polon Vladislav al II-lea Iagiello din anul 1433 aflăm că la 1387, întocmai ca şi în câteva cazuri ulterioare, a avut loc o strictă delimitare a hotarelor Moldovei dinspre Polonia şi Marele Ducat al Lituaniei. Delimitarea urma cursul râuleţului Colacin, apoi prin mijlocul câmpiei Bolohovului până la Nistru, iar de acolo — pe Nistru până la Marea Neagră[13]. Ar însemna că delimitarea frontierei Moldovei la 1387, întocmai ca şi în 1433, a fost dictată de contradicţiile teritoriale privind ţinuturile de dincolo de Nistru şi îşi avea sarcina să depăşească, prin fixarea într-un document oficial, terenul pentru pretenţiile moldovenilor faţă de ţinuturile podoliene, ca şi faţă de Ţara Pocuţiei de la hotarul de nord al Moldovei, pe care moldovenii o vor continua să o revendice până prin sec. al XVI-lea.

Dar dacă în domnia lui Petru Muşat diferendele teritoriale cu Polonia au fost oarecum soluţionate prin tratat, cu totul altfel stăteau lucrurile după venirea în scaunul Moldovei a lui Roman I. Se ştie că el a fost scos din scaun şi ţinut în detenţie în Polonia la dispoziţia regelui acesteia. Întreaga acţiune orientată împotriva domnului moldovean a fost realizată de către fratele regelui, Swidrigaillo, căruia i se dăduse în posesiune o parte din Podolia, în vecinătatea nemijlocită a Moldovei[14]. E de menţionat faptul că la începutul lui 1393 în diploma sa omagială, în calitate de vasal al regelui Poloniei, domnul Moldovei Roman I se intitula nu numai voievod al Moldovei, ci şi «dedici», adică moştenitor al «întregii Ţări Volohe, din munte până la mare», pentru ca ulterior să mai repete de încă patru ori că stăpâneşte toată Ţara Volohă[15]. M. Costăchescu ar fi avut, probabil, dreptate traducând din slavonă «земле волошьской» prin «Ţara Moldovei», dacă ar fi fost vorba de o practică în acest sens, adică dacă şi în alte documente scrise în slavonă Ţara Moldovei s-ar fi numit «ţară volohă». O astfel de practică însă nu există şi cazuri de felul celui de mai sus erau semnalate doar atunci când era vorba de delimitări teritoriale, între Moldova şi Polonia, cum s-a întâmplat, de exemplu, în 1433 când s-au confirmat înţelegerile similare dintre vasalii moldoveni şi suzeranii poloni[16], inclusiv actul de vasalitate al lui Petru Muşat din 1387. Este clar că noţiunea de «ţară volohă» o depăşeşte pe cea de «ţară a Moldovei», fiind mai extinsă[17]. Aceasta pe contul teritoriilor din afara hotarelor de atunci ale Moldovei. Angajarea lui Roman I în evenimentele ce se desfăşurau în Podolia permite să admitem că acest domn al Moldovei avea în vedere şi teritoriile volohe (româneşti) de dincolo de Nistru, fapt ce contravenea cu delimitarea teritorială moldo-polonă din 1387, efectuată de Petru Muşat şi Vladislav Iagiello, ceea ce explică acţiunile violente din partea regelui polon împotriva lui Roman I.

Credem că motivul aceloraşi pretenţii ale voievozilor moldoveni faţă de teritoriile de dincolo de hotarele Moldovei populate cu români a constituit baza tranzacţiei din 1388 dintre voievodul Petru Muşat şi regele Vladislav Iagiello, când ultimul, în baza unei sume de 4 000 de ruble argint, i-a amanetat primului «ţările» Pocuţiei şi Haliciului[18], care se înscriu, într-o anume măsură, în geografia spaţiului populat de români[19]. Nu e întâmplător şi faptul că, de regulă, domnii moldoveni îşi omagiau suzeranul lor polon în oraşele situate în «ţările» disputate. Iar Alexandru cel Bun, la 1404, a depus omagiul său la Cameniţa[20], pe malul stâng al Nistrului, unul dintre oraşele Podoliei, care la 1393, după cum s-a vorbit mai sus, erau stăpânite de volohi (români). Jurând în aceste aşezări urbane credinţa regelui polon, domnii moldoveni renunţau, într-un sens, la pretenţiile lor de stăpânire asupra teritoriilor

respective. Atunci însă când condiţiile istorice deveneau favorabile, aceştia îşi manifestau din nou interesul de a ajunge în posesia pământurilor locuite de acelaşi popor, aşa cum s-a întâmplat în ultimul an de domnie a lui Alexandru cel Bun.

După moartea la 1430 a marelui duce al Lituaniei, Vitautas, scaunul acestui stat i-a revenit cunoscutului deja Swidrigaillo, care din aliatul de odinioară al fratelui său, regele Poloniei, a devenit adversar al acestuia, cerând retragerea ducatului său din uniunea cu Polonia şi transformarea lui într-un stat independent. Remarcăm că aliat al lui Swidrigaillo a devenit anume domnul Moldovei Alexandru cel Bun, care n-a pregetat, intervenind pe cale armată în regiunile supuse Poloniei din vecinătatea Moldovei: «Rusia Roşie» (Galiţia) ajungând să stăpânească Pocuţia[21]. Iar la întoarcerea sa în ţară el a fost atacat de fraţii Buceaţki[22], care cârmuiau atunci Podolia în numele regelui polon.

Ca stăpân al Podoliei s-a afirmat şi succesorul lui Alexandru cel Bun, Ilieş, în timp ce aliatul său, Swidrigaillo, ţinea piept oştirii regale în preajma Luckului. Continuând să menţină Pocuţia, el a ajuns să stăpânească până la Braţlav. Într-un document emis de magistrul Ordinului teutonilor Iliaş este numit «palatin al Podoliei minore»[23].

Dar împotriva lui Iliaş este montat, nu fără concursul regelui Poloniei, fratele său Ştefan, care reuşeşte să ocupe în 1433 tronul Moldovei, Iliaş fiind nevoit să se salveze în Polonia, unde, din ordinul fostului său suzeran, a fost închis în cetatea regală Siradia. Reţinem că Ştefan, căutând să-l îmbuneze pe Vladislav al II-lea, i-a restituit acestuia oraşul podolian Braţlav[24].

Din cele expuse se impun câteva concluzii:

În Podolia, precum şi în alte teritorii limitrofe Moldovei, unde se afla din vremuri imemoriale o veche populaţie românească, izvoarele istorice atestă o continuitate a acestei populaţii până pe la mijlocul sec. al XV-lea.

Domnii moldoveni, până la urmaşii imediaţi ai lui Alexandru cel Bun, fiind conştienţi de identicitatea etnică a teritoriilor de dincoace şi de dincolo de Nistru, întreprindeau în repetate rânduri tentative de a-şi subordona teritoriile româneşti vecine Ţării Moldovei. Dar raportul de forţe era în defavoarea domnilor moldoveni, care în confruntările cu Regatul Poloniei, aflat în uniune cu Marele Ducat al Lituaniei, repurtau doar uneori victorii.

Nu dispunem de informaţii concludente vizând populaţia românească din Podolia după mijlocul sec. al XV-lea, subiectul respectiv aşteptându-şi cercetătorul.

Note

[1] Al. Boldur, *Istoria Basarabiei*, ed. a II-a, Bucureşti, 1992, p. 106—118; Idem, *Românii şi strămoşii lor în istoria Transnistriei*, Chişinău, Biblioteca «Transnistria», 1991, p. 11—25; Th. Holban, *Contribuţii la problema originii şi localizării bolohovenilor* // *Studii*, an. 21, Bucureşti, 1968, nr. 1; P. Parasca, *Românii din Podolia în secolele XII—XV* // *Cugetul*, Chişinău, 1993, nr. 3—4, p. 9—16.

[2] Al. Boldur, *Istoria Basarabiei*, ed. a II-a, p. 124.

[3] In ediţia a doua a «Istoriei Basarabiei» a lui Al. Boldur în chiar prima parte, este republicată «Istoria Basarabiei». Contribuţii la studiul istoriei românilor», vol. I. Epocile vechi (până la sec. al XVII-lea), publicată la Chişinău, (Tipografia «Dreptatea») în anul 1937.

[4] Al. Boldur, *Românii şi strămoşii lor în istoria Transnistriei*, p. 26.

[5] *Ibidem*, p. 27—30.

[6] *Ibidem*, p. 26.

[7] В. Т. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, М., 1950, p. 225—227, 232—233, Л. В. Черепнин, *Татаро-монголы на Руси*//*Татаро-монголы в Азии и Европе*, ед. II, М., 1977, p. 197—203; П. Ф. Параска, *Внешнеполитические условия образования Молдавского феодального государства*, Chişinău, 1981, p. 29, 33—34.

[8] *Полное собрание русских летописей*, т. XVIII, p. 171, 279, 328, 390, 454.

[9] *Акты, относящиеся к истории запад-*

ной России, т. I, Sankt-Petersburg, 1886, p. 21 (doc. 4). Vezi şi P. Parasca, *Românii din Podolia*, p. 12—13.

[10] Vezi în acest sens: Павел Параска, *Территориальное становление Молдавского феодального государства во второй половине XIV в.//Социально-экономическая и политическая история Юго-Восточной Европы до середины XIX в.*, Chişinău, 1980, p. 76—79; Idem, *Внешнеполитические условия образования Молдавского феодального государства*, p. 104—105.

[11] *Полное собрание русских летописей*, т. VIII, p. 51; т. XI—XII, p. 86, 90; т. XVIII, p. 136; т. XX. (prima jumătate), p. 205, 206; t. XXIII, p. 130 etc.

[12] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, p. 601—602.

[13] *Ibidem*, p. 662.

[14] П. Ф. Параска, *Внешнеполитические условия...*, p. 121, 125—126; 128. Într-o cronică teutonă se menţionează că Swidrigaillo ar fi primit unele pământuri moldoveneşti: C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei*, 1387—1432 // *Revista Istorică Română*, Bucureşti, 1940, p. 278, 298—299.

[15] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti*, vol. II, p. 607—608.

[16] *Ibidem*, p. 660—661.

[17] П. Ф. Параска, *Территориальное становление молдавского феодального государства*, p. 65—67, 81—82.

[18] П. Ф. Параска, *К вопросу о молдавско-польских отношениях конца XIV—первой трети XV вв.* (о займе 1388 г.) // *Известия Академии наук МССР*. Серия общественных наук, Chişinău, 1981, nr. 3, p. 23—31.

[19] Th. Holban, *Contribuţii la problema originii bolohovenilor*. p. 23—26.

[20] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti*, vol. II, p. 625—626.

[21] Despre acţiunea militară a lui Alexandru cel Bun există mărturii nu numai cronicăreşti, ci şi documentare: M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti*, vol. II, p. 655—656, 659.

[22] *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества. До начала XIX века*. Chişinău, 1987, p. 50.

[23] Ilieş a colaborat chiar şi cu teutonii, ostili şi ei faţă de Regatul Poloniei: *Index actorum saeculi XV // Monumenta medii aevi historica Res gestas Poloniae illustrantia*, t. XI, p. 205—215, nr. 1761, 1766, 1775, 1777, 1778, 1786, 1794.

[24] Ioannis Lugossi, *Historiae Polonicae*, t. I, liber XI, col. 641.

SUMMARY

Using multiple sources, the author demonstrates the fact that the Romanian population of Podolia, historically termed «Bolohoveni» during the period of Tartar invasions in the mid-13th century, did not disappear in the period to follow, contrary to the assertions of certain historians. After 1257, Podolian Romanians are no more mentioned in historical sources, Podolia being subdued to the direct rule of Tartar khans. After the conquest of this territory by Lithuanian princes (since 1362), the existence of the Romanian population in Podolia is mentioned in written sources dated as late as the mid-15th c. and attesting to repeated tentatives of Moldovan princes (Petru I Mushat, Roman I, Alexander the Good, Iliash) to gain authority over certain Podolian territories remaining under the rule of Lithuanian princes and the Polish Kingdom. And the Romanians from over the Dniester were not alien to the idea of solidarity with the Romanians who had created the State of Moldova.

PLAI NATAL

Николай Руссев

КИШИНЕВ В МОЛДАВСКИХ ГРАМОТАХ XV—XVI вв.

Очень краткие, зачастую всего в несколько строк, записи средневековых документов о самых старых городах и селах Молдовы иногда представляются почти непреодолимыми препятствиями на пути познания их прошлого. На самом деле, исследовательские средства являются исчерпанными далеко не всегда. В частности, большим подспорьем в исторических реконструкциях оказываются топонимические описания господарских поземельных грамот. В них, как правило, подробно определяются границы феодальных владений и при этом упоминаются названия сел, колодцев, урочищ и т.п., в которых всегда тем или иным образом отражалась прожитая краем история. Не является исключением и Кишинев.

Столица Республики Молдова возникла в центральной части Прутско-Днестровского междуречья. Эта холмистая местность, покрытая в эпоху средневековья густыми лесами, известна под названием «Кодры». Имено здесь грамоты первой половины XV в. фиксируют довольно большое количество сел. Кодровая зона была одним из издревле заселенных районов Молдавского княжества. Не случайно многие села уже при первом упоминании характеризуются полными формами топонимов[1], на образование которых, по мнению Л. Л. Полевого, требуется длительное время — в среднем 102 ± 29 лет[2]. О древности данного массива сел свидетельствует и формула, присутствующая практически во всех случаях при определении границ земельных угодий: «А хотар тем селам да будет по старому хотару, куда оживают из века»[3]. Именно так сказано в грамоте Ильяша I и Стефана II от 17 июня 1436 г. о селах, пожалованных логофету Ванче.

Среди владений названного землевладельца имеется одно «близь Быку, по той стороне, на долину што падаеть, противь Акбашева Кешенева, у Кръници, где есть Татарская селишта, противь леска»[4]. Место это встречается и в более поздних документах, интересующих нас в связи с развитием топонимической характеристики первоначального текста. Хронологически за процитированной следует грамота Стефана III Великого 1466 г., дошедшая до нас в молдавском переводе первой половины XVIII в. В ней от пассажа 1436 г. осталась лишь в значительной мере видоизмененная короткая фраза: «la Chişinău, la Fîntîna Albişoara»[5]. Любопытно, что более поздняя подтвердительная грамота, выданная в 1517 г. господарем Стефаном IV Младым вистернику Еремии и сохранившаяся в оригинале, дает куда более полные сведения. В документе называется «село, по той стороне Быка, против Албашева лазня, у Великои Кръницы»[6]. Составленная в 1525 г. грамота того же господаря выдана на «половина село, по тои сторони Бъка, против Албашеву лазню, у Великои Кръници, вышняя половина, и с ставом, и с млином на Бъце»[7]. Между тем уже в 1576 и 1616 гг. господарские подтвердительные грамоты упоминают лишь «едно село на име Кишинеул на Бъку у волост Лапушною и с млини у Бъку», а также «едно село на име Кишинеул на Бъку, в волост Лапушнои»[8].

© Руссев Н., 1995.

Нетрудно увидеть, что самое раннее описание содержит не только наибольшее число географических ориентиров, но и является единственным сообщением, позволяющим состыковать молдавский период истории края с ордынским. Со временем информативность характеристики данной местности в однородных документах господарской канцелярии постоянно убывала таким образом, что до сегодняшнего дня дожили только два названия — «Бык» и «Кишинев». Не приходится сомневаться, что отраженные документально топонимические реалии хронологически соответствовали моментам составления грамот. Исключением, пожалуй, является перевод акта 1466 г., сделанный в первой половине XVIII в., особенности которого должны быть также учтены.

Возможность дать историческое толкование топонимического описания района будущего Кишинева не раз привлекала исследователей, но их усилия сосредоточивались главным образом на происхождении и значении названия современной молдавской столицы[9]. Особенность предлагаемого подхода состоит в комплексном рассмотрении всех ориентиров, названных в грамотах 1436, 1466, 1517 и 1525 гг. В распоряжении исследователя имеется некая эволюционная цепочка длиной в 90 лет. Попробуем определить, о каких топонимических объектах идет речь, как их следует локализовать и какова пространственная связь между ними, что они обозначали, каким образом изменялись их названия и почему.

Как мы видели, грамота 1436 г. называет несколько объектов, отмечающих местоположение владения логофета Ванчи поблизости от реки Бык. Едва ли возникнут сомнения в том, что оно находилось на левом берегу реки. В тексте сказано ясно: «по тои стороне, на долину што падает», т.е. открывается по направлению к реке, видимо, между холмов, на одном из которых возведен комплекс зданий республиканского цирка. Направление выхода к Быку этой долины, перекрытой сравнительно недавно насыпной дорогой, обозначено в грамоте двумя зрительными ориентирами рукотворного происхождения: «противь Акбашева Кешенева, у Кръници». Из общего контекста разбираемого пассажа можно понять, что «Акбашев Кешенев» — наиболее загадочный объект описания — располагался на правом берегу, словом, как раз напротив того места, где слева к реке «падала» названная ранее долина. Отсюда как будто ясно, что другой пункт — колодец — следует искать на левой стороне, поскольку та же долина заканчивалась возле него. Вероятно, местонахождение колодца может быть уточнено в какой-то мере по отрывку текста, который локализует его там, «где есть Татарская селишта» — заброшенное к 1436 г. ордынское селение. Опираясь на знание обычной топографии памятников с «красно-желтой ленточной керамикой», колодец, возможно, целесообразно помещать где-то на склоне холма, у вершины которого сооружена церковь Святых Константина и Елены. Наконец, обстоятельство «противь леска» удается удовлетворительно соотнести с местонахождением селища. По-видимому, они находились на противоположных холмах, так что запустевшее татарское селение располагалось как бы на мысу, выдающемся углом к реке Бык и примыкающей к ней слева долине. Совершенно очевидно, что локализация ордынского селища будет оставаться условной до тех пор, пока либо подтвердится, либо окажется несостоятельной с позиций археологических. Однако в предложенной интерпретации мы настаиваем на истинности местоположения других объектов, важных для понимания топонимической картины, а также анализа высказанных в литературе суждений.

Оставляя пока в стороне грамоту 1466 г., обратимся к документам 1517 и 1525 гг. Хотя их содержание претерпело с топонимической точки зрения заметные изменения, можно сказать, что основные

объекты-ориентиры 1436 г. вполне узнаваемы. В более коротких и однозначных фразах XVI в. часть «по тои сторони Быка» имеет практически неизменный вид. Вместо данного «против Акбашева Кешенева» читается «против Албашева лазня» и «против Албашеву лазню», а вместо «у Кръници» — «у Великои Кръници». Легко увидеть, что играющие центральные роли в локализации феодального владения по описанию предлоги простанственного значения и указательное местоимение «тои» не деформированы. Это объясняется тем, что в течение целого столетия они служили надежными индикаторами при определении местоположения, а также подтверждает правильность предложенной нами топографии объектов.

Гораздо сложнее толковать молдавский перевод грамоты XVIII в. Вероятно, переводчик четко не представлял положения владения XV в., а точность в передаче формы наименований, связи слов в описании была для него делом второстепенным. Можно предположить, что для переводчика, осмысливавшего описание почти трехсотлетней давности в соответствии с понятиями своего времени, главным фиксирующим местоположение обстоятельством было название «Кишинеул», единственное, кроме наименования «Бык», дожившее до нового времени. Маловероятно, чтобы топоним «Albişoara» существовал в обиходе современников переводчика, скорее он сконструировал его сам при передаче содержания грамоты XV в. на молдавском языке. Действительно, сопоставление указания «la Fîntîna Albişoara» с подобными наименованиями из подлинных грамот 1436, 1517 и 1525 гг. дает все основания полагать, что в переводе грамоты Стефана Великого мы встречаемся с топонимом искусственным, возникшим вледствие искажения оригинального текста 1466 г. В трех других грамотах, известных по подлинникам, те самые определения, от которых происходит позднейшее «Albişoara» не относятся к колодцу («fîntîna», «кръниця»). В них говорится о двух различных объектах, один из которых «Акбашев Кешенев», или в первой четверти XVI в. «Албашева лазня», а другой — «Кръниця», или Великая Кръниця». По-видимому, взяв от одного названия местного ориентира определение «Албашева», а от другого, следующего за ним в порядке перечисления, наименование самого объекта — «Кръниця», переводчик XVIII в. и получил новую смысловую конструкцию. В результате вместо фразы «против Акбашева Кешенева, у Кръници» (документ 1436 г.) появилась другая: «la Chişinău, la Fîntîna Albişoara», в которой определение от первого объекта перекочевало ко второму. Впрочем, из перевода грамоты 1466 г. следует, что в период составления утерянного подлинника уже употреблялась новая форма — не «Акбашев», а «Албашев», зафиксированная в 1517 и 1525 гг. Исходя из изложенных соображений, фразу из переведенной в XVIII в. грамоты Стефана Великого предлагается реконструировать так: «У Албашева Кешенева, у Кръници». Несмотря на то, что этот документ был искажен в интересующей нас части поздним переводом, сохранились наименования двух главных топографических привязок феодального владения XV в.: «Албашев Кешенев» и «Кръниця». Пространственное отношение между ними в данном случае не прослеживается столь точно, как в других грамотах, но оно, надо полагать, оставалось одним и тем же, по крайней мере с 1436 по 1525 г.

Для полноты анализа необходимо обратиться к сообщениям об этих двух объектах, которые, по нашему разумению, можно локализовать на противоположных берегах реки Бык. С «кръницей» особых затруднений не возникает. По всей вероятности, этот колодец в 1436 г. и, по-видимому, в 1466 г. был единственным в данной местности. Затем к 1517 г. положение изменилось, поэтому для его обозначения в качестве точки отсчета понадобился эпитет «Великая», оче-

видно, появившийся в употреблении для различения старой «крънищи» от другой или других, сооруженных позднее.

Что касается топонима «Акбашев Кешенев», связываемого нами с правой стороной реки, то в попытках выяснения семантики словосочетания и идентификации его с определенным материальным объектом исследователями сломано немало копий[9]. Ныне известно довольно много этимологичских толкований наименования «Кишинев». Наиболее популярной в Молдове является точка зрения Г. Ф. Богача, возводящая этот топоним к гипотетическому, ныне не существующему старомолдавскому слову со значением «артезианский колодец, родник, источник», которое в свою очередь ведет к латинской основе pissare. Далее, отталкиваясь от слова «с легко восстанавливаемой этимологией», ставшего якобы нарицательным для артезианских колодцев, Г. Ф. Богач лихо заключал: «Здесь же у мощного колодца предприимчивый Албашев (!?) соорудил настоящую баню, снабжаемую водой из артезианского колодца»[10]. Украинский исследователь В. Г. Фоменко язвительно разбирает аргументы Г. Ф. Богача и предлагает свою трактовку, более близкую к одной из старых. Автор строит ее на едином для тюркских языков слове «кишения» и объявляет топонимы типа «Кишинев», «Кишеньки» производными от названий «древних захоронений — в виде мавзолеев, памятников и надгробий». Термин «Акбашев» В. Г. Фоменко переводит с тюркского как «белоголовый» или «беловерхий», коль речь идет о сооружении вроде дома[11].

Имея в распоряжении наименования одного и того же топообъекта в четыре разных момента времени: «Акбашев Кешенев» 1436 г., «Албашев Кешенев» (?) 1466 г., «Албашева лазня» 1518 и 1525 гг., нельзя не видеть, что оба автора правы в некоторых частностях. Не ошибался Г. Ф. Богач, говоривший о бане — «лазне», названной в грамотах первой четверти XVI в. При этом трудно оспаривать заявление В. Г. Фоменко, что «Акбашев» или «Албашев» не фамилия средневекового «предпринимателя», а определение со значением «белоголовый». В самом деле, слово «лазня» имеется и в современном украинском языке, влияние которого явно улавливается в молдавских грамотах, включая и названные. «Акбаш» по-тюркски означает «белая голова», но это, скорее, прозвище, чем имя[12]. Однако для понимания феномена развития названия, пожалуй, недостаточно знать значение первой половины топонимической пары в самом раннем временном срезе и второй ее половины — в последних. Особенно важно разобраться теперь в том, каковы механизмы и смысловая сущность превращений «Акбаш» в «Албаш» и «Кешенев» в «лазня».

Смену буквы «к» на «л» можно было бы отнести за счет случайностей разного рода, но мы обратили внимание на грамоту от 30 ноября 1436 г. Среди перечисленных в ней обитателей татарского села Темишешти в устье реки Нямц, подаренных Нямецкому монастырю еще Александром I Добрым до 1432 г., один холоп-татарин носит имя Албаш[13]. Поскольку молдавская среда, безусловно, оказывала влияние на жизнь ордынцев в пределах княжества, это отражалось и на именах татар. Большинство из них носили не просто христианские, но часто и молдавские имена — Оанчул, Тодер, Тома, Штефан, хотя у некоторых сохранялись татарские — Тула, Мамай[14]. Представляется, что тюркское «Акбаш» могло быть некоторым образом переосмыслено молдавским населением, которое, сохраняя в тюркоязычной среде свой язык, понимало и татарское наречие. В этом случае часть имени или прозвища «Ак» со значением «белый» была заменена молдавским, отчасти, созвучным эквивалентом «Алб» (alb), тогда как вторая часть «баш» осталась в неизмененном виде. Таким образом, после частичного перевода возникла промежуточная форма «Алб

баш», которая из-за естественной контаминации оказавшихся рядом двух «б» приняла близкий к первоначальному вариант звучания «Албаш».

Семантическая связь «лазни» XVI в. с «Кешеневом» XV в. пока недоказуема, но вероятна. Совершенно очевидно, что топоним «Кешенев», известный также на Ботне и Рэуте[15], без труда локализуется в местах ордынской оседлости. В частности, один «Кешенев» несомненно располагался на городище Старый Орхей XIV в., где у реки раскопаны остатки нескольких больших каменных бань — важнейших санитарных и общественных сооружений восточных городов[16]. Хотя для отождествления понятий «Кешенев» и «лазня» достаточных оснований нет, мы убеждены, что первый топоним возник именно в ордынский период истории, во время существования в Кодрах городов Золотой Орды и сельских поселений с «красно-желтой ленточной керамикой», завершившийся примерно к 1370 г.[17]

Трансформация «Акбаш» в «Албаш» не просто очевидна, но прямо указывает на проживание молдавского населения в районе, занятом в XIV в. ордынцами. Лишь при этом условии население, ставшее тогда по всем признакам, во всяком случае отчасти, двуязычным, могло четко переосмысливать в новых политических условиях XV в. прежние собственные имена. Стало быть, вовсе не случайно первые из феодализирующихся Молдавским княжеством населенные пункты в центре Прутско-Днестровского междуречья находятся в местах существования оседлости ордынского периода и носят в основном полные формы топонимов. По всей вероятности, когда власть Молдавского княжества распространилась на эти земли, собственно татар здесь не было. Зато новая государственность застала в Кодрах неассимилированное завоевателями восточно-романское население, в меньшей мере славян, а также говоривших по-тюркски людей, уже потерявших этническую самобытность, — потомков смешанного разноплеменного населения. Последние, надо думать, сформировались как нечто единое еще до своего прихода сюда в XIV в. где-то на востоке южнорусских степей. Из этого контингента, по всей видимости, и рекрутировались «татары-холопы» в Молдове XIV—XV вв. Их быстро крестили, но они еще долго сохраняли свою социальную обособленность и другие отметины собственного ордынского прошлого, включая отдельные имена и прозвища. Аналогичным образом можно охарактеризовать и все население Кодр, пережившее господство татаро-монголов и влившееся в жизнь Молдавского государства XV в. вместе с грузом «ордынского наследия», который в значительной мере определял специфику исторического развития региона в рамках новой социально-политической общности.

Примечания

[1] См. например: *Documenta Romaniae Historica*. A: Moldova (далее DRH.A) Vol. I (1384—1448), Bucureşti, 1975, nr. 47, p. 67.

[2] Полевой Л. Л. *Очерки исторической географии Молдавии XIII—XV вв.*, Кишинев, 1979, с. 14, 168—169 и др.

[3] *DRH*. A, vol. I, nr. 158, p. 218.

[4] *Ibid*; *Молдавия в эпоху феодализма* (далее МЭФ), т. II. *Славяно-молдавские грамоты XV—XVI вв.*, Кишинев, 1978, № 22, с. 77.

[5] *DRH*, A, vol. II (1449—1486), Bucureşti, 1976, nr. 131, p. 187.

[6] *МЭФ*, т. II. № 74, с. 233.

[7] *Там же*, № 81, с. 256.

[8] *Там же*, т. I. *Славяно-молдавские грамоты* (XV—первая четверть XVII в.), Кишинев, 1961, № 34, с. 89; *Там же*, т. III. *Славяно-молдавские грамоты (1601—1640)*, Кишинев, 1982, № 56, с. 119.

[9] О существующих в историографии точках зрения на проблему в литературе см.: Богач Г. Ф., *Заметки по молдавской топонимике и ономастике//Известия Молдавского филиала АН СССР*. 1959. № 12 (45). с. 94—96; Дмитриев П. Г., Драгнев Д. М., *К вопросу о происхождении названия города Кишинева и первых упоминаниях о нем//Тезисы докладов II*

конференции молодых ученых Молдавии, Кишинев, 1960, с. 6—7; Раевский Н. *Топониме де орижине ираникэ ши турчикэ//Лимба ши литература молдовеняскэ,* 1964, № 1. п. 60; *История Кишинева,* Кишинев, 1966, с. 13—15; Фоменко В. Г. *Еще о топониме «Кишинев»//Ономастика,* М., 1969, с. 221—224; Еремия А. И. *Географические названия рассказывают,* Кишинев, 1982, с. 56, 86.

[10] Богач Г. Ф. *Указ. соч.,* с. 94—95.

[11] Фоменко В. Г., *Указ. соч.,* с. 221—224.

[12] См.: Гафуров А., *Имя и история.* Об именах арабов, персов, таджиков и тюрков. Словарь, М., 1987, с. 122, 133.

[13] *DRH.* A, vol. I, nr. 164, p. 229.

[14] *Ibid.* nr. 75, 164, 229, p. 109, 229, 322.

[15] *Ibid.*

[16] Бырня П. П., Зиливинская Э.Д. *Бани Старого Орхея//Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья,* Кишинев, 1988, с. 4—27.

[17] См.: Абызова Е. Н., Бырня П. П., Нудельман А. А., *Древности Старого Орхея.* Золотоордынский период, Кишинев, 1981.

Angela Popovici

DIN ISTORICUL UNOR SATE DIN VALEA RĂUTULUI (SEC. XVI—XVIII)

Valea Răutului în direcţia gurii Cuboltei, a Căinarului şi a Camencii este atestată în documentele din sec. al XVI-lea ca o regiune populată compact. Bazându-ne pe anumite izvoare, vom elucida unele aspecte mai puţin cunoscute, legate de formarea unei braniști domneşti în Valea Răutului şi implicaţiile pe care le-a avut acest eveniment pentru satele ce au intrat în aria ei.

La 1586 Petru Şchiopul îl miluia pe Andrei logofăt şi pârcălab de Neamţ cu câteva sate, printre care şi seliştea Zăvadini din ţinutul Soroca, pentru serviciile aduse domniei[1]. Dintr-un document, datat cu 1570, aflăm că Bogdan voievod întărea jupânesei Ciorce a Danciului postelnic satul Dobruşa pe Botna şi Zăvadinile pe Răut[2]. Nu cunoaştem în ce împrejurări a pierdut jupâneasa Ciorce Zăvadinile, însă documentul din 1586 confirmă că «seliştea Zăvadinile... a fost dată altor boieri şi nu au putut să aşeze sat»[3]. Doi ani mai târziu, Petru Şchiopul întărea lui Andrei, fostul pârcălab de Neamţ, care între timp devenise hatman, Zăvadinile şi cerceta concomitent litigiile de hotar iscate între proprietar şi sătenii din Budăieşti şi Heciul[4]. Prima hotărnicie făcută de Danciul, fost pârcălab, nu a rezolvat problemele, astfel încât o nouă delimitare o înfăptuieşte Cohană spătar. Însă sătenii din Budăieşti «nu s-au ţinut nici de acest hotar» înaintând o nouă plângere. În urma cercetărilor s-a stabilit că «acest sat Zăvadini a fost scutărie domnească făcută de Alexandru voievod. Şi atunci când a fost acolo scutărie, el a risipit toate satele câte au fost pe Răut, pe amândouă părţile până la Nemţeani. Şi era hotarul satului Zăvadinilor, în jos până la Nemţeani şi până la gura Căinarului, iar din sus cât a putut cuprinde din restul, pentru că în sus de Zăvadini era loc pustiu»[5].

Denumirea satului în originalul slav al documentului era scris în trei feluri: *Zovadinile, Zăvadini, Zavadeni.* Gh. Ghibănescu considera că, deoarece în acea epocă limba oficială de curte era slavă şi meşteşugul fabricii de scute era practicat de slavi, «ei au zis pe limba lor la fabrică «zovadi» şi la toate aşezările care apoi au făcut sat s-a zis Zavedeni — Zavadinile»[6]. Izvoarele istorice referitoare la epoca cercetată nu admit existenţa unei asemenea «fabrici» şi deci decade etimologia propusă de acest autor, reprodusă apoi şi într-o lucrare mai recentă[7]. De aceea propunem o altă explicaţie a originii denumirii Zăvadini. Incontestabil, e un cuvânt de origine slavă, dar «zavodi» în traducere înseamnă şi un mic golf de râu cu cursul încetinit[8], or, să nu uităm faptul că satul era situat pe malul Răutului, adică pe un curs de apă.

© Popovici A., 1995

Zăvadenii erau centrul unei mari crescătorii de vite («scutărie» — de la slavul «scot» — vită), care alcătuia o branişte domnească[9]. În condiţiile în care creşterea animalelor era una din ramurile principale ale agriculturii din Moldova medievală, braniştile devin către mijlocul sec. al XVI-lea cea mai răspândită formă a gospodăriei domeniale[10].

E dificil a stabili cu exactitate când s-a întemeiat această branişte, probabil înainte de 5 iunie 1559, când Alexandru Lăpuşneanul trimitea în Transilvania 70 de boi, crescuţi pe Valea Răutului, în scutăria de Zăvadini, pentru a cumpăra în schimb fier[11]. Într-o scrisoare datată cu 1560 domnul le propunea bistriţenilor să cumpere boi în Moldova, deoarece în oraşul lor «carnea e scumpă»[12]. Notăm că la iarmaroacele locale boii erau comercializaţi cu 2—3 galbeni, pe când în Transilvania cu 8—9 galbeni[13]. Tot în scopul realizării cirezilor de vite, se adresa voievodul în 1559 şi unor negustori italieni, care în urma unei invitaţii se prezentau la curtea domnească «un florentin... şi un veneţian dispuşi să cumpere boi pentru a-i duce în Germania»[14]. Probabil în scutăria de la Zăvadeni erau crescute nu numai bovine, dar şi porcine, deoarece nu o singură dată însuşi Alexandru Lăpuşneanul le propunea negustorilor transilvăneni să cumpere porci în Moldova cu condiţii avantajoase[15]. De pe urma creşterii vitelor domnitorul avea profituri considerabile. Călătorii străini care au vizitat Moldova în sec. XVI—XVII au subliniat în repetate rânduri marea bogăţie de vite de pe domeniile boiereşti. Astfel, Graţiani, unul din biografii lui Despot Vodă scria că «din Moldova se scoate acel număr mare de boi, cu carnea cărora se hrănesc în mare parte nu numai neamurile Ungariei şi Rusiei (Galiţiei — *A.P.*), ci şi Poloniei, Germaniei şi chiar Italiei, iar mai ales cetatea Veneţiei. Acestora le zic veneţienii boi ungureşti şi preferă carnea lor altor soiuri»[16]. Luând în considerare documentele citate, putem presupune că la această crescătorie se creştea un număr impunător de vite.

La branişti munceau ţăranii satelor domneşti vecine, îndeplinind prestaţii de stat în muncă («angherii»): «care pentru branişte», «cai pentru branişte» etc.[17] Posibil că unii ţărani îndeplineau în branişti şi obligaţii în muncă specializată (ciobeni, văcari, paznici etc.), fiind scutiţi de alte obligaţii faţă de stat. În sec. XVI—XVIII aceasta era o formă destul de răspândită de îndeplinire de către ţărani a obligaţiilor în muncă pe domeniile feudale[18].

Desfiinţarea crescătoriei a avut loc, conform documentelor, după pierderea domniei de către Bogdan Lăpuşneanul, adică după 1572. Deci, dacă ar fi să considerăm anul 1559 ca punct de reper iniţial, putem stabili că braniştea de la Zăvadini a existat aproximativ un deceniu şi jumătate, dispariţia ei fiind condiţionată atât de rivalitatea personală dintre Alexandru Lăpuşneanul şi Ion Vodă, cât şi de invazia turco-tătară din 1574, când armatele străine ar fi putut jefui aceste regiuni.

Să revenim însă la evenimentele ce au avut loc la momentul înfiinţării crescătoriei domneşti. Cu acest prilej au fost strămutate un şir de sate, cărora li s-a dat atunci alt loc să-şi întemeieze aşezări. «Şi s-a dat pentru satul Heceştii, Visternicii, şi pentru satul Joldeştilor asemenea în Vistiarnici şi pentru Prajilele, satul Goeneştii pe Răut şi pentru Coluneştii, satul Bursuceanii şi pentru Drojdieştii, li s-a dat lor între Trifan şi între Miron; care este pe Căinar şi pentru Nemţeani, li s-a dat în faţa Lozilor şi mai sus de Coşeiug, iar pentru Mărculeşti, alţi Mărculeşti pe Camânca şi pentru Pridenii, li s-a dat lor în jos de Stârceani, pe Răut şi pentru Begeani alţi Begeani care sunt pe Căinar şi pentru Căinăreşti le-a dat lor în jos de gura Bălţii, unde se numşete La Ştiuca, iar pentru Putineşti, li s-a dat lor în jos de gura Bursului şi în sus de Bursuceani»[19]. După moartea lui Alexandru Lăpuşneanul şi după Bogdan Voievod, după desfiinţarea scutăriei pe aceste locuri s-au în-

temeiat alte cinci sate: Budăieşti, Ţipliceşti, Puiceşti, Vădureni şi La Oprea, care «n-au fost din veac»[20].

Aşadar, pentru înfiinţarea scutăriei au fost strămutate 11 sate, cărora li s-au dat alt loc pentru aşezare. Însă după moartea lui Alexandru Lăpuşneanul şi după desfiinţarea scutăriei, toate aceste sate «cu înşelăciune s-au întors fiecare la locurile lor şi au ţinut şi dedinele şi dania ce le-a dat Alexandru voievod»[21]. Petru Şchiopul, întărind hatmanului Andrei Zăvadinile, indica hotarele satului «până unde au stăpânit în zilele lui Alexandru voievod, când era scutărie», adică incluzând şi cele cinci sate noi Budăieşti, Ţipliceşti, Puiceşti, Vădureni şi La Oprea, iar sătenilor din celelalte 11 sate le poruncea «să-şi stăpânească locurile pe unde le-a dat loc Alexandru voievod», iar cei ce aveau să încalce porunca, «acela nu va fi nici cu dedină, nici cu danie şi încă pedeapsă va avea»[22].

O dată cu urcarea în scaunul domnesc a lui Aron Tiranul, Andrei hatmanul intră în dizgraţie, pierzând un şir de sate, printre care, probabil, se aflau şi Zăvadinile[23], căci la 1609 Constantin Movilă întorcea satul «jupânesei răposatului Andrei fost hatman şi feciorilor lui»[24].

În continuare să urmărim istoria satelor strămutate de Alexandru Lăpuşneanul. Din documentul datat cu 15 aprilie 1604, păstrat într-o copie slavă, aflăm că Ieremia Movilă întărea fiilor şi nepoţilor lui Oniga satul Nemţeni pe Răut, dresurile căruia au fost pierdute «din cauza cazacilor zaporojeni, când a căpătat drum cetatea Soroca şi au tăiat mulţi oameni atunci şi au luat multă avere». Documentul specifica că satul fusese al lor de moştenire şi a fost luat de la bunicii lor de Alexandru voievod pentru branişte, iar în domnia lui Ioan Vodă răscumpărat de aceştia pentru 6 cai buni[25]. Peste 6 ani, la 1610, în Nemţeni erau stăpâni nu numai răzeşii, dar şi Coste Băcioc, unul din cei mai influenţi boieri din vremea sa, căruia Constantin Movilă îi întărea mai multe părţi din sat cu heleşteu, moară în Răut şi bălţi de peşti[26]. Următoarea menţiune a satului datează cu 1620, când Gaşpar Graţiani reîntărea lui Coste Băcioc întreg satul Nemţeni, unde acesta între timp reuşise să devină unic proprietar. Din acelaşi document aflăm că şi alte sate, incluse anterior în hotarele braniştii domneşti: Begeni, Prideni, Mărculeşti de asemenea erau stăpânite de acest boier[27].

Satul Bursuceni, în hotarul căruia au fost strămutaţi Colunieştii, este menţionat într-un document datat cu 7 iunie 1607, cu ocazia vânzării a şase părţi din acest sat «ce-i în gura Văii Bursucilor pe Căinariu, la fântâna cu heleşteu şi cu mori în Căinari» lui Cărăiman paharnic, specificându-se că «a şeptea parte ce se va alege au rămas nevândută»[28]. De acum la 1611 Constantin Movilă întărea lui Stamatie Sulgerel acea parte din Bursuceni, bazându-se pe «un zapis de la răposatul Cărăiman ceaşnic făcut pentru dânsul că are Stamatie împreună cu el ocină în satul Borsuceni a şeptea parte»[29]. Prin actul emis în 1607 Simeon Movilă mai întărea lui Cărăiman paharnic şi selişte La Ştiuca, care fusese dată sătenilor din Căinăreşti în schimbul satului lor inclus în scutărie. Desfiinţarea acesteia a dus la întoarcerea sătenilor la baştină, astfel încât la data emiterii actului selistea la Stiuca era pustie, fiind dată noului proprietar «pentru ca să-şi întemeieze sat acolo»[30]. Satul Căinăreşti, situat în gura Cuboltei, actualmente dispărut, este uneori confundat cu Căinarii Vechi[31], aşezat mai la nord. De fapt, după desfiinţarea scutăriei mai mult de jumătate din Căinăreşti, împreună cu Drojdieşti şi Opreşti (în documentul de la 1588 — Valea Oprii), ajung în posesia vistierului Iordache Cantacuzino, fiind trecute la 1662 în catastiful general al moşiilor sale[32]. Peste şase ani, la 1668, toate aceste sate, împreună cu Prajila, intră în proprietatea ginerelui său, Gh. Ur-

sache, specificându-se în catastiful acestuia că sunt de zestre de la Alexandra spătăroaie a răposatului Iordache spătarul[33].

Şi alte sate din fosta branişte domnească au ajuns să fie stăpânite de mari boieri, ca Nistor Ureche, care la 1617 era proprietar la Prajila şi Colunești[34].

Satul Ţiplești, care se înfiinţează după desfiinţarea scutăriei, îşi trage numele de la fondatorul său, Maxim Ţiplie, feciorii şi nepoţii căruia îl vând la 1610 lui Dumitrache Chiriţă[35].

Heciul a trecut în stăpânirea ginerelui marelui vornic Nistor Ureche, hatmanul Isac Balica, după moartea căruia, deoarece nu avea urmaşi direcţi, domnul Ţării Româneşti Gavriil Movilă, în calitate de rudă a acestuia, l-a dăruit mănăstirii Balica[36], danie întărită la 1620 de Gaşpar Graţiani[37].

Satul Visternicenii, dăruit de domn pentru aşezarea locuitorilor din Hecești (Heciul) şi Joldeşti, este menţionat în documentul din 23 iulie 1623, când Ştefan Tomşa întărea lui Manolachi mare vameş câteva sate pe Răut, printre care şi Visternicenii, foste ale lui Isac Balica hatman, dar pierdute de acesta «la a lui vicleşug», venind în Moldova cu oastea polonă împotriva domnitorului[38]. Ulterior Visternicenii apare între cele 47 de sate şi părţi de sate din ţinutul Soroca, stăpânite de Miron Costin, lista cărora fusese întocmită în a treia domnie a lui Gh. Duca[39]. Nu ştim exact cum ajunge acest sat în stăpânirea marelui cărturar, cert însă este că Miron Costin, căsătorit cu Elena, fiica lui Ion Movilă şi nepoata lui Simion Movilă, primeşte ca zestre din partea soţiei averea rămasă de la Isac Balica, care stăpânea multe sate şi în ţinutul Soroca[40].

Tot în această zonă, iniţial pe Răut, era plasat satul Mărculeşti, al cărui nume trebuie să provină de la un oarecare Marcu, care ar fi fost un urmaş al primilor stăpânitori ori chiar întemeietor al satului, şi care primeşte, cu prilejul strămutării, loc de aşezare pe pârâul Camenca. Dar, în condiţii deja cunoscute, sătenii se întorc la vechea vatră. Mai târziu trece în stăpânirea lui Coste Băcioc, îl găsim în lista satelor lui Miron Costin, iar apoi ale lui Apostol Catargiu.

Pentru studierea istoriei aşezărilor urbane din Moldova izvoare importante din sec. al XVIII-lea sunt recensămintele populaţiei din anii 1772—1773 şi 1774[41]. Însă din cauza caracterului lor incomplet, ele conţin informaţii numai referitor la 5 sate dintre cele pomenite mai sus. Astfel, în recensământul din 1772—1773 în componenţa ocolului Câmpul de Jos, ţinutul Soroca sunt menţionate satele: Vistiernicii al spătarului Iordache Cantacuzino cu 4 case în care locuiau 3 familii de birnici şi o văduvă; Floreştii al aceluiaşi stăpân cu 33 case în care locuiau 30 familii de birnici, 2 feţe bisericeşti şi o văduvă; Mărculeştii de asemenea al aceluiaşi stăpân cu 20 case în care locuiau 14 familii de birnici, 2 feţe bisericeşti, un ţigan şi 3 văduve, şi Căinăreştii stăpâniţi de răzeşi cu 16 case în care locuiau 13 familii de birnici, 2 familii de volintiri (participanţi la războiul ruso-turc) şi o văduvă[42]. Recensământul din 1774 include, de asemenea, Floreştii, de data aceasta a spătarului Ioniţă Cantacuzino şi de acum cu 63 case, dintre care 6 pustii, iar în celelalte locuind 50 de familii ce deserveau poşta nou-întemeiată, 2 preoţi şi 5 văduve[43]. De asemenea în acest recensământ este pomenit satul Prajile (omis în recensământul din 1772—1773), stăpânit de răzeşi cu 16 case, dintre care 6 pustii, iar în celelalte locuiau 10 familii de arnăuţi (volintiri în armata rusă)[44]. Recensământul din 1774 nu conţine informaţii despre satele Mărculeşti, Vistiernicii şi Căinăreşti pomenite în cel precedent. Deci izvorul analizat nu ne poate ajuta să stabilim totalitatea satelor existente şi dispărute din fosta branişte domnească a lui Alexandru Lăpuşneanul.

Mai elocventă, în sensul ilustrării evenimentelor ce au avut loc în domnia lui Alexandru Lăpuşneanul este mărturia hotarnică, alcătuită cu două secole mai târziu, la 7 iulie 1786, cu ocazia alegerii hotarelor satului Nemţeni, din care reiese că, cercetându-se teritoriul de la Zăvadini în jos, au fost găsite toate acele 16 selişti pe apa Răutului «arătate în uricul vechiu» (probabil cel dat de către Petru Şchiopul lui Andrei hatmanu la 1588). Totodată această hotarnică confirmă o dată în plus strămutările înfăptuite cu prilejul înfiinţării scutăriei. Determinându-se locul seliştii Nemţeni, s-a stabilit că ea se află «unde este acum satul Mărculeşti, iar satul Mărculeşti au fost din sus unde şi acum selişte de faţă». În concluzie se stabileşte că Nemţenii se află între moşia Mărculeşti şi moşia Floreşti[45].

Este interesantă istoria apariţiei aşezării Floreşti, ce îşi trage numele de la un Flore, care împreună cu Ilie Pohreb şi Oanţa au primit de la Alexandru Lăpuşneanul un loc pustiu în gura Văii Dealul Vechi pentru a-şi întemeia sat, în schimbul satului Micesti, ce le aparţinea, luat de domn «ca să fie ascultătoriu de Zăvadeni»[46]. Toponimicul Valea Miceştilor este menţionat şi în actul din 1588, însă denumirea satului nu apare în şirul celor strămutate, probabil locuitorii lui nu au părăsit aşezarea întemeiată în pustie. La sfârşitul sec. al XVII-lea Floreştii ajung în posesia lui Miron Costin, pentru ca mai târziu aici să se schimbe mai mulţi proprietari. Floreştii, extinzându-se cu timpul, includ probabil şi seliştea Nemţeni, aflată în imediata apropiere şi neatestată documentar după 1786. Deci, din hotarnica menţionată reiese că la 1786 încă existau cele 16 sate, citate în documentul de la 1588, ori existau oameni care ţineau minte cu precizie amplasarea lor.

Din materialul documentar studiat conchidem că la mijlocul sec. al XVI-lea Alexandru Lăpuşneanul înfiinţează în regiunea satului Zăvadeni o crescătorie de vite, în care scop au fost dezafectate 11 sate situate pe ambele maluri ale Răutului de la est spre vest, începând din împrejurimile actualului oraş Bălţi şi până la gura Căinarului. Zăvadinile era situat pe ambele maluri ale râului, iar cele mai multe dintre satele strămutate erau plasate pe malul drept al Răutului. La nord de Zăvadeni, de la gura Cuboltei în sus, era loc pustiu fără aşezări stabile. Această branişte a adus domniei venituri considerabile, însă a cauzat în mai puţin de jumătate de veac două strămutări ale băştinaşilor, unii fiind nevoiţi să răscumpere de la domni propriile sale sate. În acelaşi timp mai multe sate din fosta crescătorie au trecut în proprietatea unor mari boieri, favoriţi ai domnilor ce s-au perindat la tronul Moldovei.

Puţine din satele la care ne-am referit există şi azi, doar Heciul, Mărculeşti, Floreşti, Prajila, Ţipleşti, Valea Oprii. O privire de ansamblu asupra acestor aşezări de pe Răut reclamă concluzia că acest teritoriu a fost populat compact. În ciuda strămutărilor succesive, vechile localităţi au dăinuit sub o formă sau alta de-a lungul vremii.

Note

[1] *DIR*, A, XVI, III, p. 308—310, nr. 374.
[2] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. IX, p. 41—43.
[3] *DIR*, A, XVI, III, p. 308, nr. 374.
[4] *DIR*, A, XVI, III, p. 393, nr. 490.
[5] *DIR*, A, XVI, III, p. 393, nr. 490.
[6] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. IX, p. 56.
[7] V. Costăchel, P. Panaitescu, P. Cazacu, *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova sec. XIV—XVII*, Bucureşti, 1957.
[8] С. Ожегов, *Словарь русского языка*, М., 1990, p. 203.
[9] П. В. Советов, *Бранищное хозяйство и землепользование в молдавской вотчине в середине века//Вопросы экономической истории Молдавии эпохи феодализма и капитализма*, Кишинев, 1972, с. 76.
[10] *Ibidem*.
[11] A. Gonţa, *Legăturile economice dintre Moldova şi Transilvania în sec. XIII—XVII*, Bucureşti, 1989, p. 148.
[12] Е. М. Подградская, *Экономические*

связи Молдовы со странами Центральной и Восточной Европы в XVI—XVII вв., Кишинев, 1991, p. 61.
[13] *Ibidem.*
[14] A. Gonța, *op. cit.*, p. 148.
[15] Е. М. Подградская, *ук. соч.*, с. 60—62.
[16] C. Cihodaru, *Braniștile și problema rezervei senioriale în Moldova // Analele Universității «Al. I. Cuza» Iași*, 1957, fasc. 1—2, p. 36.
[17] П. В. Советов, *Развитие феодализма и крестьяне Молдавии (Очерки истории ренты в XVI—начале XVIII в.)*, Кишинев, 1980, p. 206, 210, 211.
[18] *Ibidem*, p. 96—123.
[19] *DIR*, A, XVI, III, p. 393—394, nr. 490.
[20] *Ibidem.*
[21] *Ibidem.*
[22] *Ibidem.*
[23] *DIR*, A, XVI, III, p. 308—310, nr. 374, XVI, IV, p. 68—69, nr. 88.
[24] *DIR*, A, XVI, IV, p. 236—237, nr. 310.
[25] *DIR*, A, XVII, I, p. 197, nr. 196.
[26] L. T. Boga, *Documente basarabene*, v. 7, p. 8—9.
[27] *DIR*, A, XVII, IV, p. 445, nr. 575.
[28] *DIR*, A, XVII, II, p. 110—112, nr. 136.
[29] *DIR*, A, XVII, III, p. 23, nr. 37.
[30] *DIR*, A, XVII, II, p. 110—112, nr. 136.
[31] V. Nicu, *Localitățile Moldovei în documente și cărți vechi*, vol. I, p. 138.
[32] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III, p. 2, p. 30, nr. 20.
[33] I. Marinescu, *Documente relative la familia Neculce // Buletinul comisiei istorice a României*, 1925, nr. 4, p. 26.
[34] *DIR*, A, XVII, IV, p. 145, nr. 153.
[35] *Documente din Basarabia*, 1928, p. 183.
[36] *DIR*, A, XVII, IV, p. 229, nr. 260.
[37] *DIR*, A, XVII, IV, p. 449, nr. 516.
[38] *DIR*, A, XVII, IV, p. 238—239, nr. 316.
[39] R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, București, 1907, p. 248.
[40] N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1971, p. 387.
[41] *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea I—II, Chișinău, 1975.
[42] *Ibidem*, vol. I, p. 168.
[43] *Ibidem*, p. 364.
[44] *Ibidem.*
[45] L. T. Boga, *Documente basarabene*, v. XX, p. 121—122.
[46] *DIR*, A, XVI, p. 34, nr. 32.

Vitalie Văratec

UN MOMENT «DE CUMPĂNĂ» ÎN ISTORIA TÂRGULUI CAHUL

Încheierea războiului Crimeii prin semnarea Tratatului de pace de la Paris, (18/30 martie 1856) a pus începutul unei noi epoci în evoluția părții de sud a Basarabiei. Decizia învingătorilor europeni de a anula Rusiei statutul de putere riverană la Dunăre a fost transpusă în practică prin modificarea hotarului ei în sudul Basarabiei. Acțiunea în cauză (trasarea liniei noii frontiere) s-a realizat într-un interval de 11 luni, încheindu-se cu includerea în componența Principatului Moldovei la 1 martie 1857 a unui teritoriu de aproximativ 20% din Basarabia. Acesta reprezenta o fâșie relativ îngustă care începea de la Leușeni și se extindea spre sud între Prut și Ialpug, iar în apropierea Bolgradului noul hotar continua spre est pe linia Valului lui Traian, încheindu-se în zona salinelor basarabene, în preajma lacului Burna Solu[1].

Spațiul din stânga cursului inferior al Prutului și al brațului Chilia, concesionat de Rusia la 1856/57, cuprindea partea de vest a județului Akkerman (Cetatea Albă), orașul Ismail cu împrejurimile sale, reprezentând o unitate administrativă distinctă, porturile danubiene Reni, Chilia, Vâlcov, precum și aproape întreg județul Cahul. Prin faptul că în componența Principatului Moldovei a fost inclusă și extremitatea de sud-vest a județului Chișinău, atașată de noile autorități românești la ținutul Cahul, s-a schimbat configurația acestuia din urmă, centrul său geografic deplasându-se puțin spre nord[2]. Astfel, în noile condiții create prin modificarea hotarului româno-rus din sudul Basarabiei, târgul Cahul ca centru administrativ al ținutului cu același nume s-a pomenit dezavantajat.

© Văratec V., 1995

Noua realitate a fost sesizată de reprezentanţii autorităţilor române proaspăt instalate. Logofătul Istratie Roset, preşedintele comisiei Moldovei pentru organizarea noii administraţii în teritoriul basarabean alipit, deja la 1 martie 1857, adică exact în ziua preluării zonei, a adresat Secretariatului de stat un amplu raport prin care expunea diverse consideraţii asupra modalităţilor de creare a unui aparat administrativ eficient. Înaltul funcţionar al guvernului de la Iaşi semnala şi faptul că târgul Cahulului devenise incomod ca centru administrativ, drept motiv invocându-se situarea sa în marginea ţinutului. Prin constatarea «că aceea ce este de la Cotul Morii (adică din extremitatea de nord a ţinutului — *V.V.*) până la târguşorul Cahulului, tot asemenea este şi de la marginea ţinutului Cahulului despre Colonii (limita sa sudică — *V.V.*) până la târgul Leova»[3], se aducea primul argument în favoarea transferării organelor ţinutale la Leova. Deşi logofătul nu a menţionat, se poate presupune că apropierea de capitala ţării oferea localităţii Leova un important avantaj în concurenţa cu oraşul Cahul, situat la o distanţă mai mare de Iaşi, pentru dreptul de a găzdui structurile administrative ţinutale.

Ecouri ale disputei pentru obţinerea statutului de reşedinţă a ţinutului Cahul s-au făcut prezente şi în scrieri de circuit mai larg, cum erau notele lui G. Sion, realizate în cadrul unei călătorii particulare întreprinse în stânga Prutului la începutul verii lui 1857 şi editate tot atunci. Ca şi logofătul Istratie Roset, autorul «Suvenirelor de călătorie în Basarabia meridională» considera oportună strămutarea reşedinţei ţinutale de la Cahul la Leova[4]. Din ambele izvoare se desprinde ideea despre facilitarea preconizatului transfer de către prezenţa în târgul Leovei a clădirilor publice suficiente «pentru trebuinţele instanţelor administrative»[5]. Condeierul G. Sion într-un mod foarte delicat a încercat să explice că «asemenea strămutare nu ar costa decât oarecare interese private»[6], fără să nominalizeze acele persoane care se opuneau acţiunii în cauză, deşi credem că el cunoştea mai mult decât cele relatate. Vine să ridice întrucâtva vălul misterului de pe aluzia lui G. Sion, Istratie Roset, care afirma fără ocolişuri că ruşii au admis locul administraţiei la Cahul «pentru că era proprietatea fostului Guvernator Teodorovici»[7].

Aşadar, la 1857, în evoluţia sa oraşul Cahul a cunoscut un moment dificil. Se puteau reduce la zero toate străduinţele fostului guvernator al Basarabiei, P. Fiodorov, care a dorit să acorde acestui târg de pe malul Prutului un caracter de dezvoltare continuă. O eventuală suspendare a rolului său de centru administrativ judeţean putea să schimbe esenţial soarta sa de mai departe. Cel mai mult ar fi avut de suferit comerţul, ca principală pârghie ce asigura pulsul şi vigoarea târgului Cahul. Orăşelul Cahul risca să se transforme într-un simplu punct de tranzit al produselor agricole din satele megieşe. Presupunerile expuse însă rămân mai mult de domeniul ipoteticului, deoarece în condiţiile de atunci s-a reuşit păstrarea de mai departe a condiţiilor necesare prosperării târgului Cahul. Modalităţile şi căile concrete de realizare a acestui obiectiv au rămas mai mult timp în anonimat. Recent am descoperit câteva documente la Arhivele statului Iaşi care aruncă o rază de lumină la acest capitol.

La 1857 moşia Cahul se afla cumpărată de către Dimitrie Caravasile. Înţelegând prea bine gravitatea împrejurărilor în care s-a pomenit târgul Cahul, proprietarul său a adresat la 26 iunie 1857 caimacamului Moldovei, N. Konachi-Vogoride, o suplică, prin care explica avantajul deciziilor vechii şi noii (rusă şi română) stăpâniri «ca târgul Cahulului să fie rezidenţa ţinutului»[8]. Spre deosebire de autorii ale căror opinii au fost citate mai sus, D. Caravasile aprecia drept convenabilă poziţia târgului său şi «de o mare înlesnire pentru toţi ţinutaşii în toate relaţiile şi trebuinţele lor cu Guvernul», precum şi necesar «a se da

târgului dezvoltarea şi înflorirea cuvenită»[9]. Considerând cele relatate ca suficient de convingătoare, suplicantul ruga cu stăruinţă pe caimacam «a poronci slobozirea unui luminat hrisov, prin care să statornicească ca târgul să rămâie pentru totdeauna rezidenţie a ţinutului». Scopul în acest caz era simplu, prin o decizie a lui N. Konachi-Vogoride, chiar dacă acesta se afla provizoriu în scaunul domnesc, D. Caravasile dorea să obţină asigurarea contra oricăror viitoare speculaţii în problema centrului administrativ al ţinutului Cahul. El încerca să smulgă noilor autorităţi garanţia de a nu se mai reveni asupra ideii retragerii organelor ţinutale din târgul Cahul.

Fiind conştient de imposibilitatea menţinerii artificiale a statutului de oraş pentru o localitate doar prin acţiuni pur administrative, D. Caravasile s-a îngrijit pentru asigurarea sevei aducătoare de prosperitate târgului său, precum şi a unei surse ce i-ar fi completat mereu veniturile personale. În acest scop el a optat pentru introducerea unui regim comercial preferenţial în târgul Cahul, care presupunea ca « o dată pe săptămână, adică Duminica, să fie zi de târg ca şi până acum, şi în tot anul să fie un iarmaroc de opt zile»[10]. Că era prevăzător şi cunoştea bine principiile concurenţei, proprietarul moşiei Cahul o demonstrează cerând caimacamului: «iar podul de comunicaţie peste Prut să rămâie statornic totdeauna pe moşia mea»[11]. El dorea astfel să controleze nu numai piaţa de la Cahul, dar şi căile comerciale ce ar asigura fluxul de mărfuri, mai ales din Moldova de peste Prut. Era un raţionament treaz şi cu ţintă strategică. Mecanismul economic din ţinutul Cahul urma să se racordeze la sistemul economic al Principatului Moldovei şi D. Caravasile cu spiritul său întreprinzător a încercat să obţină pentru sine şi implicit pentru târgul Cahul condiţii avantajoase în noile circumstanţe.

Prin apostila aplicată pe referatul Ministerului de finanţe prinţul caimacam a încuviinţat rămânerea la Cahul a isprăvniciei şi a organelor judiciare, dispunând reglementarea statutului podului peste Prut în conformitate cu legislaţia în vigoare[12]. Răspunsul oficial a fost reţinut la minister din motive necunoscute (credem că mai repede ar fi vorba de tărăgănare birocratică), fapt ce a permis lui D. Caravasile să adreseze o nouă suplică prin care şi-a exprimat dorinţa «a se mai adăugi încă o zi de târg pe săptămână, Miercurea, şi osebit încă două adunări de iarmaroace pe an, anume la 23 april şi 14 septemvre». Pentru a îmbrăca noua sa cerere în rama poleită a etichetei corespunzătoare, el o argumenta prin îndemnul de «a se da numitului târg o mai frumoasă adunare»[13].

Doleanţele lui D. Caravasile reprezentau un program de modernizare a oraşului Cahul. Aplicarea lor în practică avea menirea creării cadrului necesar implicării târgului de pe râul Frumoasa în relaţiile de piaţă care deveniseră un imperativ pentru întreaga economie românească din a doua jumătate a sec. al XIX-lea. Dacă cele mai multe oraşe ale Basarabiei urmau să-şi aştepte ceasul descătuşării parţiale până la introducerea reformelor ruseşti din deceniul al 7-lea, Cahulul la 1857 a obţinut practic tot ce a solicitat prin proprietarul său: calitatea de centru ţinutal, apoi judeţean în sistemul administrativ românesc modernizat, locul a două zile de târg săptămânal, a nouă zile de iarmaroc în ultimul trimestru al anului şi o zi la 23 aprilie, rolul principalului punct de tranzit al mărfurilor de pe ambele părţi ale Prutului.

Despre faptul că caimăcămia de la Iaşi a răspuns favorabil tuturor deziderateloor cahulene departamentul finanţelor l-a anunţat pe D. Caravasile prin intermediul unei adrese oficiale, la finele căreia se preciza că o atare dezlegare urma «a se publica prin redacţia foilor oficiale şi administraţia competentă spre obştească cunoştinţă»[14]. Pentru deplina publicitate ministerul a prescris şi administraţiei de la Cahul să trans-

mită informația «prin privighitorii de Ocoale spre știința obștească și mai cu osebire a locuitorilor săteni»[15].

Documentele prezentate constituie un important izvor pentru cunoașterea momentului revenirii unei părți a Basarabiei în albia românească la 1857. Dificultățile apărute în procesul instalării și organizării administrației Principatului Moldovei în stânga Prutului au fost determinate, mai ales, de caracterul nefiresc al hotarului stabilit prin dorința puterilor europene. Fragmente din diferite unități administrative, create anterior de ruși, s-au pomenit la 1857 incluse în ținutul Cahul, fapt ce a deformat aspectul său pe harta Basarabiei, iar o dată cu aceasta s-a pus la îndoială și oportunitatea rămânerii organelor ținutale în târgul cu același nume. În competiția pentru revendicarea acestei prerogative târgul Cahul a reușit să-și păstreze și chiar să-și consolideze situația datorită, mai ales, acțiunilor hotărâte ale proprietarului său, D. Caravasile.

Pe de altă parte, modificarea hotarului în sudul Basarabiei a determinat și ruperea acelui cordon, creat de ruși pe Prut și Dunărea de Jos, care era o piedică pentru procesul modernizator ce se impunea tot mai puternic din vest spre est. Ușurința cu care s-au admis introducerea unor elemente ce urmau să avantajeze dezvoltarea ulterioră a târgului Cahul ne permite să conchidem că chiar în condițiile regimului caimacămesc al lui N. Konachi-Vogoride românii basarabeni au obținut noi posibilități pentru propria afirmare în comparație cu perioada anterioară de stăpânire țaristă. Evenimentele și faptele reflectate în documentele anexate vin să confirme că de acum la 1857 în Principatele Române se simțea respirația apropiatei epoci de reforme modernizatoare, fenomen ce a depășit Prutul o dată cu retragerea administrației rusești și nu s-a lăsat mult așteptat la Cahul.

Note

[1] *Acte și documente relative la istoria renașterii României, publicate de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza*, vol. II, București, 1889, p. 999—1088.
[2] V. Văratec, *Sudul Basarabiei revenit în componența Principatului Moldova la 1857 (Teritoriul și populația)*, în Destin Românesc, 1995, nr. 2, p. 13—33.
[3] *Anexa 1.*
[4] *Anexa 2.*
[5] *Anexa 1, 2.*
[6] *Anexa 2.*
[7] *Anexa 1.*
[8] *Anexa 3.*
[9] *Ibidem.*
[10] *Ibidem.*
[11] *Ibidem.*
[12] *Anexa 4.*
[13] *Anexa 5.*
[14] *Anexa 6, 7.*
[15] *Anexa 8.*

ANEXE

1

DIN RAPORTUL LOGOFĂTULUI ISTRATIE ROSET, PREȘEDINTELE COMISIEI MOLDOVENE DIN BASARABIA, ADRESATĂ SECRETARULUI DE STAT AL PRINCIPATULUI MOLDOVEI

1 martie 1857

...11) După luarea aminte, ce s-a făcut depărtării s-a găsit că aceea ce este de la Cotul Morii până la târgușorul Cahulului, tot aseminea este și de la marginea ținutului Cahulului despre Colonii până la târgul Leova, iar locul este mai locuit pe lângă Leova și încăperi, zidiri a Statului mai îmbunătățite la Leova. Socotința jios iscălitului este ca după revizia ce am face în toate acele locuri, dacă se va găsi mai îndemânatică așezarea Isprăvniciei și a judecătoriei la Leova decât la Cahul (unde s-a făcut locul administrației pentru că era proprietatea fostului Guvernator Teodo-

Arh. st. București, fond. Ministerul de finanțe (Visteria Moldovei), dos. 37/1857, f. 74v.

rovici), apoi se cere dezlegare dacă aseminea mutare s-ar găsi de cuviinţă de se poate pune la lucrare de către comisie.

2

DIN PUBLICAŢIA LUI G. SION «SUVENIRE DE CALATORIA ÎN BASARABIA MERIDIONALĂ»

...Viitorul însă are să fie favoritoriu pentru târguşorul acesta (Leova — *V.V.*). Aice este mijlocul ţinutului Cahul. Când se vor regula lucrurile în ţară, reşedinţa ţinutală de la Cahul trebui să se strămute aice. Aseminea strămutare nu ar costa decât oarecare interese private, iar cheltuială statului n-ar aduce nicidecum, căci zidiri publice, pentru trebuinţele instanţelor administrative, sunt de ajuns şi s-ar putea utiliza încă spre oarecare iconomie pentru Visteria ţărei. Îndemânarea comună ar fi mare: amploiaţii guvernului mult mai uşor ar putea administra ţinutul şi locuitorii n-ar avea să facă cale câte de şepte poşte ca să ajungă la instanţele de care au nevoie.

G. Sion, *Suvenire de călătoria în Bassarabia meridională,* Bucureşti, 1857, p. 25.

3

SUPLICA PROPRIETARULUI MOŞIEI CAHUL, D. CARAVASILE CĂTRE CAIMACAMUL PRINCIPATULUI MOLDOVEI*

Excelenţă!

Fiindcă atât în vremea Guvernului rosienesc, cât şi după trecerea părţii de Basarabia în stăpânirea Moldovei, a fost statornicit ca târgul Cahulului să fie rezidenţa ţinutului, ca unul ce acel târg este aşezat în centrul ţinutului şi este de o mare înlesnire pentru toţi ţinutaşii în toate relaţiile şi trebuinţele lor cu Guvernul, apoi spre a se garantui pentru totdeauna această înlesnire lăcuitorilor ţinutului, cum şi spre a se da târgului dezvoltarea şi înflorirea cuvenită, jios iscălitul ca proprietar al târgului şi moşiei Cahul, vine cu tot respectul a ruga pe Excelenţa Voastră să binevoiţi a poronci slobozirea unui luminat hrisov, prin care să se statornicească ca târgul Cahulului să rămâie pentru totdeauna rezidenţie a ţinutului, aseminea o dată pe săptămână, adică Duminica, să fie zi de târg ca şi până acum, şi în tot anul să fie un iarmaroc de opt zile începând de la opt a lunii septemvrie, iar podul de comunicaţie peste Prut să rămâie statornic totdeauna pe moşia mea, încât priveşte veniturile târgului şi a moşiei să rămâie în a mea dispoziţie, spre a le regula după cum voi găsi de cuviinţă, toate acestea rog de a se scri lămurit prin hrisov.

1857 iunie 26

Al Excelenţei Voastre preaplecată
şi supusă slugă
Dimitrie Caravasile

Arh. st. Iaşi, fond. Visterie, Transport, 1786, op. 2017, dos. 2347, f. 2.

4

REFERATUL MINISTERULUI DE FINANŢE CĂTRE CAIMACAMUL PRINCIPATULUI MOLDOVEI**

Dlui Spătariu Dimitrie Caravasile, prin suplica ce a adresat Exc. Voastre, arătând că târgul Cahul, proprietatea D-sale din Basarabia Moldovei atât supt Guvernul rosienesc, cât şi supt Guvernul acestui Principat, a fost şi este statornicit să fie rezidenţa ţinutului cu asemine numire, ca unul ce se află în centrul ţinutului şi este de o mare înlesnire pentru toţi ţinutaşii, în toate relaţiile şi trebuinţele lor cu Guvernul, şi a rugat ca spre a se garantui pentru totdeauna această înlesnire a lăcuitorilor ţinutului, cum şi spre a se da târgului dezvălire şi înflorire cuvenită să se sloboadă

---

* În partea de sus a documentului se află scrisă apostila caimacamului N. Konachi-Vogoride: Dlui Vel Visternic: Imi va refera despre împrejurări. 1 iulie 1857.

** În partea de sus a referatului se află scrisă apostila caimacamului N. Konachi-Vogoride: Se încuviinţează cu aceasta ca rezidenţia tribunalurilor şi a Isprăvniciei a hotărî noua reorganizare ce are a urma. Iar pentru pod rămâne a se conforma potrivit cu reglementu. 24 Iulie 1857.

D-sale un act prin care să se statornicească ca târgul Cahulului să rămâie pentru totdeauna rezidenţia ţinutului, aseminea o dată pe săptămână, adică Duminica, să fie zi de târg, ca şi până acum, şi osebit în tot anul să fie un Iarmaroc de opt zile începând de la opt a lunii septembre, iar podul de comunicaţie de peste Prut să rămâie statornic pe moşia D-sale, aseminea şi veniturile târgului şi a moşiei, să rămâie în a D-sale dispoziţie, spre a le regula după cum va găsi de cuviinţă.

Această suplică priimindu-se cu apostila Exc. Voastre din 1-iu a curentei luni în cuprindere «Dlui Vel Vist. îmi va refera despre împrejurări». Din acest motiv Departamentul a observat că şi prin art. 1 din Jurnalul Sfatului Administrativ Extraordinar încuviinţat de Exc. Voastră, şi comunicat în copie acestui Departament cu adresa Secret. de Stat Nr. 967 s-a statornicit rezidenţia ţinutului Cahul în târgul cu aseminea numire.

De aceea cu Onoare supune Exc. Voastre această împrejurare că dacă veţi binevoi să încuviinţaţi slobozirea actului cerut de D-lui Caravasile, atât pentru rezidenţia ţinutului, cât şi pentru ziua de târg, iarmarocul şi podul de comunicaţie pe moşia D-sale Cahul.

Depart. de finanţe
Secţia a III-a
Nr. 5681
1857 Iulie 2 zile

Al Exc. Voastre
plecată slugă (s.s)

Arh. st. Iaşi, fond. Visterie, tr. 1768, op. 2017, dos. 2347, f. 7—7v.

5

SUPLICA SPĂTARULUI D. CARAVASILE, PROPRIETARUL MOŞIEI CAHUL CĂTRE MINISTERUL DE FINANŢE

Onorat(ului) Depart(ament) de Finanţe
(de la) Spătariu Dimitrie Caravasile

Cerere

După cererea ce am supus Exc. sale Prinţului Caimacam, prin suplica din 26 Iunie trecut anul corent m-am rugat între altele de a mi se hotărî o zi de târg pe săptămână la târgul Cahul, ce este proprietate a mea, în fiecare Duminică. Acea suplică recomandându-se acestui Onor. Ministeriu cu rezoluţia Exc. sale, până acum însă n-am priimit nici un rezultat.

Drept care vin a-l ruga să binevoiască a regularisi lucrarea ce va găsi de cuviinţă, spre a mi se slobozi actul trebuitor pentru aseminea hărăzire, cu adăugire, că spre a se da numitului târg o mai frumoasă adunare, rog a se mai adăugi încă o zi de târg pe săptămână, Mercurea, şi osebit încă două adunări de Iarmaroace pe an, anume la 23 april şi 14 septemvre.

1857 Noemvre 5 zile

Dimitrie Caravasile

Arh. st. Iaşi, fond. Visterie, tr. 1768, op. 2017, dos. 2347, f. 8.

6

ANAFORAUA MINISTERULUI DE FINANŢE ADRESATĂ CAIMACAMULUI PRINCIPATULUI MOLDOVEI, N. KONACHI-VOGORIDE

Excelenţă!

Prin raportul acestui Depart. № 5681 din 2 Iulie anul corent s-a supus Exc. Voastre cerirea D-sale Dimitrie Caravasile, a se statornici să fie rezidenţa ţinutului Cahul în târgul Cahul proprietate a D-sale, precum aceasta s-a urmat şi sub Guvernul Rosienescu, asemine uo zi de târg o dată pe săptămână, adică Duminica ca şi până acum, şi osebit în tot anul să fie un Iarmaroc de opt zile, începând de la opt a lunei septemvre. Iar podul de comunicaţie de peste Prut, să rămâie statornic pe moşia D-sale, asemine şi veniturile târgului şi a moşiei să rămâie în a D-sale dispoziţie, spre a le regula după cum va găsi de cuviinţă, asupra cărea Raport urmează apostila Exc. Voastre în următoarea cuprindere:

«Se încuviinţează cu aceasta ca rezidenţia tribunalurilor şi a Isprăvniciei a hotărî noua reorganizaţie ce are a urma, iar pentru pod rămâne a se conforma potrivit cu reglementul». In urmă însă Dlui Spătariu Caravasile prin suplica din nou adresată acestui Depart. mijloceşte ca spre a se da numitului târg o mai frumoasă adunare să i se adaogă încă o zi de târg pe săptămână, Mercurea, şi osebit încă două adunări de iarmaroace pe an, anume, la 23 april şi 14 septemvre.

Drept aceia Depart. cu onoare supune Exc. Voastre asemine împrejurări, că dacă veţi binevoi a lua în consideraţie şi această cerire din urmă a D-sale Spătar Caravasile, să încuviinţaţi slobozirea actului cuvenit.

Depart. de Finanţe
Secţia a III-a
1857 Decemvre 30 zile

Al Excelenţei Voastre
plecat serv (s.s.)

Arh. st .Iaşi, fond. Visterie, tr. 1786, op. 2017, dos. 2317, f. 10—10ᵛ.

7

RĂSPUNSUL MINISTERULUI DE FINANŢE LA A DOUA CERERE A LUI DIMITRIE CARAVASILE, PROPRIETARUL TÂRGULUI CAHUL

La D-lui Spătar Dimitrie Caravasile

Asupra cererii D-sale făcute prin suplica dată acestui Departament ca pe lângă ziua de târg, Duminica, ce aţi avut încuviinţată la oraşul Cahul să se mai încuviinţeze încă o zi de târg miercurea şi două adunări de Iarmaroace pe tot anul, anume la 23 April şi 14 Septemvre, încuviinţându-se şi regulându-se a se publica prin redacţia foilor oficiale şi Administr(aţia) competentă spre obştească cunoştinţă. Departam(entul) vă face cunoscut spre ştiinţă şi regulă.

Arh. st. Iaşi, fond. Visterie, tr. 1768, op. 2017, dos. 2347, f. 10ᵛ.

8

DISPOZIŢIA MINISTERULUI DE FINANŢE PENTRU PUBLICAREA RĂSPUNSULUI LA CEREREA REPETATĂ A LUI D. CARAVASILE

La Redacţia folclor oficiale

După cererea ce din nou a făcut acestui Depart(ament) D-lui Spătariu Dimitrie Caravasile ca pe lângă ziua de târg Duminica ce a avut încuviinţată la oraşul Cahul proprietate a D-sale, să i se mai încuviinţeze încă o zi de târg pe fiecare săptămână, Miercurea, şi două adunări de iarmaroace pe an şi anume la 23 April şi 14 Septemvre. Această cerere a D-sale Spătariu D. Caravasile acordându-i-se, Departam(entul) scrie redacţiei a publica prin foile sale spre obştească ştiinţă.

№ 9317

Arh. st. Iaşi, fond. Visterie, tr. 1768, op. 2017, dos. 2347, f. 10ᵛ (Pe această filă în final mai este notat: Aseminea sub № 9318 la adm(inistraţia) de Cahul, spre a se publica prin privighitorii de Ocoale spre ştiinţa obştească şi mai cu osebire a locuitorilor săteni).

DOCUMENTAR

Gheorghe Negru

DOCUMENTE PRIVIND PĂTRUNDEREA CULTURII ARTISTICE DE PESTE PRUT ÎN BASARABIA (ASPECTE ALE TURNEELOR TEATRALE ROMÂNEȘTI ÎN BASARABIA DIN A DOUA JUMĂTATE A SEC. AL XIX-LEA)*

34

Секретно

Ciornă

Стол 2
13 октября 1886 г.

Полицмейстерам: №5773 Аккерман[скому] №5774 Измаиловскому. Уездным Исправникам: №5775 Бендерскому, №5776 Ясскому, №5777 Сорокскому, №5778 Хотинскому, № 5779 Оргеевскому

Поручаю В[ашему] Высокоблагор[одию] немедленно доставить мне сведения были ли в этом году даваемы в городе /таком то/ спектакли на румынском языке, и если были, то когда и кем и чьего разрешения?

A.N.R.M., f. 11.

35

Его Превосходительству,
Господину Бессарабскому Губернатору,
Бендерского Уездного Исправника

Рапорт

Вашему Превосходительству вследствие предписания от 13 сего октября за №5775, имею честь донести, что в текущем году в г. Бендерах спектаклей на румынском языке даваемо не было.

№5121
17 октября 1886 года
По Канцелярии

Исправник *iscălitura.*

Ibidem, f. 13.

36

Его Превосходительству,
Господину Бессарабскому Губернатору

Измаильского Полицмейстера

Рапорт

Вследствие предписания Вашего Превосходительства от 13-го сего Октября за №5774 имею честь донести что спектакли на румынском языке в настоящем году в гор. Измаил даваемы не были.

№2923
Октября 17 дня 1886 года
По Канцелярии

Полицмейстер *iscălitura.*

Ibidem, f. 14.

* Cercetările au fost efectuate cu sprijinul financiar al Research Support Scheme of the Central Open Society Institut. (Începutul articolului vezi în numărul precedent)
© Gh. Negru, 1995.

37

Его Превосходительству,
Господину Бессарабскому Губернатору
Аккерманского Полицмейстера

Рапорт

На предписание, Вашего Превосходительства, от 13 текущего октября, № 5773, имею честь донести, что в этом году в г. Аккерман спектаклей на румынском языке даваемо не было.

№ 867 Полицмейстер *iscălitura.*
Октября 17 д. 1886 г.
По Канцелярии
Стол 2-й

Ibidem, f. 15.

38

Его Превосходительству
Господину Бессарабскому Губернатору.
Сорокского Уездного Исправника.

Рапорт

На требование, от 13 сего Октября № 5777, имею честь донести Вашему Превосходительству, что в г. Сороках спектаклей на румынском языке, ни в настоящем, ни в прежних годах никем даваемо не было.

№ 565 Уездный Исправник *iscălitura.*
Октября 17 дня 1886 г.
По Канцелярии
Стол 2-й

Ibidem, f. 16.

39

Его Превосходительству,
Господину Бессарабскому Губернатору
Оргеевского Уездного Исправника

Рапорт.

В г. Оргеев, в текущем году, ни кем спектаклей на Румынском языке даваемо не было. В начале Августа месяца действительно приезжали Румынско-поданные Константин Ионеско и еще несколько человек румын — музыканты, но они в течении недели играли и пели на бульваре, но спектаклей не давали.

О чем Вашему Превосходительству в исполнение предписания от 13 Октября за № 5779, имею честь донести.

№ 1236 Уездный Исправник *iscălitura.*
Октября 1886 года

Ibidem, f. 17.

40

Его Превосходительству
Господину Бессарабскому Губернатору,
Хотинского Уездного Исправника,

Рапорт.

На предписание, от 13 сего Октября за № 5778, честь имею донести Вашему Превосходительству, что в сем году в г. Хотин спектакли на румынском языке даваемы не были.

№ 8648
22 Октября 1886 г.
По Канцелярии

Уездный Исправник
iscălitura.

Ibidem, f. 18.

41

Его Превосходительству
Господину Бессарабскому Губернатору
Ясского Уездного Исправника

Рапорт.

В исполнение предписания Вашего Превосходительства от 13-го сего Октября за № 5776 имею честь донести, что в текущем году в г. Бельцах спектакли на румынском языке были даваемы румынскою опереточной труппою под управлением Александреско и Бобеско, 15, 17, 18, 19, 20, 22 и 24 мая с разрешения 15 и 17 мая за Уездного Исправника, Непременного Заседателя Феоны, а в остальные числа, — Уездного Исправника Чернятина.

№ 4892
22 Октября 1886 года.
По Канц., ст. 2-й

Ясский Уездный Исправник *iscălitura.*

Ibidem, f. 19.

42

Ciornă

Стол 2
30 Октября
1886 г.
№ 6204

Г. Измаильскому Полицмейстеру.

Из сводке доставленной, по требованию моему, Ясский уездный исправник, отзывается, что в этом году в г. Бельцы были даваемы 15, 17, 18, 19, 20, 22 и 24 мая спектакли на румынском языке опереточной труппой под управлением Александреско и Бобеско, при чем разрешение на устройство тех спектаклей дано было на 15 и 17 мая Непременным Заседателем пол[ицейским] чиновником Феоною, а на остальные дни Вами.

Поручаю В[ашему] Вд.[11] немедля доставить мне объяснение на каком основании Вы разрешили исполнение пьес на румынском языке, когда на основ[ании] Высоч[айшего] повеления [от] 2 июня 1865 года разрешение театр[альных] спектаклей предоставлено Генерал-Губернатору.

43

Ciornă

№ 6205 Г. Ясскому уездному Исправнику

В дополнение донесения от 22 сего Октября № 4892 поручаю В[ашему] Выск.[12] истребовать от Непременного Заседателя Феоны объяснение на каком основании он дал разрешение румынской опереточной труппе устроить в г. Бельцах 15 и 17 мая текущего года спектакли на румынском языке, тогда как на основ[ании] Высоч[айшего] повел[ения]...../писать как *indescifrabil/*.

Ibidem, f. 20—21.

44

Его Превосходительству,
Господину Бессарабскому Губернатору.
Измаильского Полицмейстера

Рапорт.

Вследствие предписания Вашего Превосходительства от 30-го Октября 1886 года за № 6204 имею честь донести что разрешение на устройство спектаклей на Румынском языке в г. Бельцах дано было мною вследствие не имения в виду Высочайшего повеления 2-го июня 1865 года и потому, что прибывшего в Бельцы труппою, на сколько помнится мне, были предоставлены афишы с разрешительною надписью других Исправников.

№ 3132 Полицмейстер *iscălitura.*
Ноября 5 дня 1886 года
По Канцелярии

Ibidem, f. 22.

45

Его Превосходительству
Господину Бессарабскому Губернатору
Ясского Уездного Исправника

Рапорт

При сем имею честь представить Вашему Превосходительству, объяснение непременного члена Ясского Полицейского Управления — Феона, истребованное от него согласно предписании от 30 минувшего Октября за № 6205.

№ 5180 Ясский Уездный Исправник *iscălitura.*
Ноября 7 дня
1886 г.

Ibidem, f. 23.

46

Его Высокоблагородию
Господину Ясскому Уездному Исправнику
Непременного Заседателя
(neclar) Управления Феона

На предъявленое мне предписание Господина Бессарабского Губернатора, от 30 Октября сего года за № 6205, честь имею объяснить следующее, 15 и 17 мая сего года, за отсутствием Г. Исправника и его Помощника, я исправил должность Исправника, прибывшая в то время в Бельцы из Кишинева, Ромынская Опереточная Трупа, под управлением Бобеско и Александреско, которые предъявив мне Кишиневские Афишы, о игранных ими там пьесах, полагал как скоро в Кишинев было дозволено играть известные пьесы, то таковое разрешение распространяется и на Уездные города Губернии, по этому я счел возможным, дозволить им два представления, тех же самых пьес которые играны были на Кишиневском Театре, дальнейшие представления были разрешены самим Г. Исправником.

1886 года Ноября 5-го Непременный Заседатель *iscălitura.*

Ibidem, f. 24.

47

М.В.Д.
Бессарабский
Губернатор
По Канцелярии
Стол 2
15 ноября 1886 года
№ 6550
г. Кишинев

Циркулярно
Секретно
Г. г. Полицмейстерам и уездным
Исправникам

В одном из уездных городов вверенной мне губернии в текущем году исправником дано было разрешение на устройство спектаклей на румынском языке; при чем основанием к такому разрешению послужили представленные труппой афиши об исполнении румынских пьес на Кишиневском театре.

Так как на основании Высочайшего повеления 2 июня 1865 года, разрешение к постановке румынских пьес на театрах Бессарабской губернии предоставлено Генерал Губернатору, то представленные афиши о бывших спектаклях в одном городе, не могли служить основанием к разрешению их полицейскою властью в другом. Почему давая знать об этом Вашему Высокоблагородию, поручаю в случаях обращения к Вам, кого либо с просьбами о разрешении спектаклей на румынском языке, представлять такие ходатайства каждый раз мне для дальнейшего распоряжения.

Губернатор
Правитель Канцелярии

Ibidem, f. 25—26.

48

Ciornă

Стол 2
15 Ноября 1886 г.
№ 6551

Секретно
Милостивый Государь
Христ[офор] Христофорович

Его Высопре-ству[13] Х.Х.
Роопу Г. Врем[енному]
Одес[скому] Генер[ал]-
Губернатору

В дополнение моего донесения от минувшего октября за № 5786, имею честь доложить В[ашему] В[ысокопревосходительству], что из полученных ныне донесений Уездных Исправников и Полицмейстеров выяснилось, что из уездных городов вверенной мне губернии, только в г. Бельцах действительно были даваемы спектакли на румынском языке, опереточной труппой под управлением Александреско и Бобеско в мае месяце текущего года, и именно: 15—17—18—19—20—22 и 24 чисел с разрешения бывшего исправника Чернятина, ныне переведенного на должность Полицмейстера в г. Измаил и временно исполнявшего его должность Непрем[енного] Засед[ателя] Ясского Уезд[ного] полиц[ейского] Управления Феоны, давших объяснение, что при разрешение устройства означенных спектаклей они руководились предъявленными им афишами об исполнении пьес на Кишиневском театре, объявив названным чиновникам замечание за допущенное нарушение существующих правил по предмету разрешения спектаклей на румынском языке, я кроме того подтвердил циркуляр начальникам полиции вверенной мне губернии о строгом исполнении на будущее время этих правил.

Ibidem, f. 29—30.

49

Ciornă

№ 6552

Г. Измаильскому Полицмейстеру
отстав[ному] Поручику Чернятину

Находя объяснение Ваше, изложенное в рапорте от 5 сентября за № 3132, по указ[анию] моему, данного Вам разрешения на постановку в Бельцах пьес на румынском языке в мае текущего года, не заслуживающим уважения, я объявляю В[ашему] Высокоблагородию замечание за допущенное нарушение относительно разрешения румынских спектаклей, при чем нужным считаю присовокупить что заявление Ваше о том, что Вам были представлены афишы с разрешительною надписью других исправников представляется неправдоподобным так как ни в одном из городов вверенной мне губернии кроме Кишинева и за тем Бельц румынских спектаклей даваемы не было а следовательно и афишы за подписью исправников не могло быть.

Ibidem, f. 30.

50

Его Превосходительству
Господину Начальнику Бессарабской Губернии
Румынско поданного Петра
Александрова Александреско

Прошение

Желая давать спектакли в г. Кишинев на Румынском языке, при чем половиный сбор, со второго спектакля 7-го Января 1887 года, предназначается в пользу Бессарабского отдела Росс[ийского] общ[ества] покров[ительства] животным, я имею честь, почтительнейше просить, Ваше Превосходительство, разрешить мне, с труппою моею, ставить пьесы на румынском языке, из репертуара уже разрешеннного и игранного моею же труппою, в Кишинев, в начале сего года. 29/30 Декабря 1886 года. Прошение это доверяю подать дворянину Владимиру Константиновичу Г-ну Кушу.

P. Alexandrescu

Ibidem, f. 31.

51

Ciornă

Стол 2
2 января 1887 г.
№ 3

Кишиневскому Полицмейстеру

Распорядитель Румынской труппы румынско-поданный Петр Александреско обратился ко мне с ходатайством о разрешении ему давать в г. Кишинев спектакли на румынском языке; при чем половинный сбор со второго спектакля 7 января предназначается в пользу здешнего отдела Российского общ[ества] покровительства животных.

Разрешил Александреско постановку спектаклей на румынском языке с тем чтобы выбор пьес был произведен исключительно из репертуара уже разрешенного в прежнее время, извещаю об этом Ваше вдие[14] и поручаю: 1. относительно времени исполнения спектаклей строго применить существующие ограничения в отношении русских спектаклей; и 2, объявить Александреско что для наблюдения за недопущении никаких отступлений от текстов *(indesci[rabil)* пьес будет присутствовать в театре Чиновник особых поручений при мне г. Накко.

Ibidem, f. 32.

52

Ciornă

Стол 2
3 января 1887
№ 21

Г. Временному Одесскому
Генерал-Губернатору

Антрепренор румынской драматической труппы румынско-поданный Петру Александреско обратился ко мне с просьбою разрешить ему давать на здешнем театре спектакли из пьес на румынском языке, разрешенных к представлению в прежнее время.

Разрешил Александреско давать представления на румынском языке, с тем чтобы выбор пьес был произведен исключительно из репертуара разрешенного в минувшем году и чтобы относительно времени исполнения спектаклей строго применялись существующие в законе ограничения в отношении русских спектаклей, имею честь довести об этом до сведения В[ашего] Вства[15] и доложить, что я поручил чиновнику особых поручений при [мне] Кол[лежскому] Сов[етнику] Накко присутствовать в время каждого представления, для наблюдения чтобы при исполнении румынских пьесах не допускалось ничего противного цензурным постановлениям вообще, а в частности каких-либо проявлений, могущих способствовать к возбуждению молдавского сепаратизма.

Ibidem, f. 34.

53

Ciornă

№ 22

Чиновнику особых поручений
Коллежкому Советнику Накко

Вследствии ходатайства рум[ынского] подан[ного] Петру Алекс[андреску] о разрешении ему давать спектакли в г. Кишиневе из пьес на румынском языке, по репертуару уже разрешенному в минувшем году Бессарабским Генерал-Губернатором, для наблюдения, чтобы в исполняемых пьесах отнюдь не заключалось чего либо противного цензурным постановлениям вообще, а в частности каких либо проявлений могущих способствовать к возбуждению молдавского сепаратизма я поручаю Вашему Высокобл[агородию] присутствовать в театре во время каждого представления и немедленно докладывать мне если что либо подобное будет замечено Вами.

Ibidem, f. 35.

54

№ 830

Галаць, 11 Сентября 1887 года

Милостивый Государь
Александр Петрович,

Его Пр-ву[16] А. П. Константиновичу

Проживающий в Галац Директор драматической труппы, румынско поданный Александр Владыческо изъявил желание отправится в начале будущего Октября с своими товарищами в Кишинев с целью дать там несколько представлений на румынском языке в течение зимнего сезона.

Предварительно пометы паспорта Г-на Владыческо, рекомендованного мне бывшим румынским Комиссаром Николаем Катаржи, считаю долгом обратиться к Вам Милостивый Государь, с покорнейшею просьбою уведомить меня в возможно непродолжительным времени может ли он расчитывать на получение от Вашего Превосходительства разрешения играть на Кишиневской сцене, дабы в таком случае я мог пометить паспорта Г-ну Владыческо и его товарищам. С совершенным почтением и таковою же преданности, имею честь быть,

Милостивый Государь
Вашего Превосходительства,
Покорнейшего Слуга
А. Романенко

Ibidem, f. 36.

55

Ciornă

Стол 2

18 Сентября 1887 г.
№ 5401

Милостивый Государь,
Александр Степанович

Его Выству[17] А. С. Романенко. Российский Император[ский] Консул в Галаце

Вследствие письма от 11 сентября за № 830 имею честь уведомить В[аше] Выство,[18] что к разрешению Директору румынской драматической труппы Александру Владыческо постановки нескольких спектаклей на румынском языке в г. Кишинев в течении предстоящего зимнего сезона с моей стороны препятсвий не встречается. но при соблюдении следующих условий: I-е, выбор пьес должен быть произведен из репертуара уже разрешенного в прежнее время, 2, существующее в законе (155 ст. Уст. пред. прест. по прод. 1886 г.) запрещение спектаклей в указанное время и между прочим на канун воскресных дней будет всецело применено и к представлениям румынской труппы и 3, Директор Владыческо должен представить полиции достаточные гарантии исправного платежа причитающегося артистами труппы содержания.

Примите уверения в совершенном почтении и преданности.

Ibidem, f. 37—38.

56

Его Превосходительству
Господину Бессарабскому Губернатору

Кишиневского Полицмейстера

Рапорт

Румынско-поданная Фани Тардини в качестве уполномоченной антрепренора Румынской Драматической труппы Александра Владыческо обратилась ко мне с просьбою о разрешении Владическо театральных представлений в г. Кишинев на румынском языке, при чем заявила, что все артисты труппы жалование получают вперед за месяц, в удостоверение чего каждый из них выдает особую подписку, которые будут представлены до открытия представлений.

Об этом имею честь донести Вашему Превосходительству на благоусмотрение и покорнейше просить дать мне знать: могу ли я, при доложенных выше условиях, разрешить Владическо театральные представления.

№ 359
Сентября 29 дня
1887 года

Полицмейстер *iscălitura.*

Ibidem, f. 39.

57

Ciornă

М.В.Д.
Бессарабский Губернатор
по Канцелярии
Стол 2
Октября 9 дня 1887 года
№ 5891
г. Кишинев

Господину Кишиневскому
Полицмейстеру

Вследствие представления от 29 сентября за № 359, даю знать Вашему Высокоблагородию, что по ходатайству из Галац Директора драматической труппы, румынско поданного Александра Владическо, Консул наш в Галаце Романенко обратился ко мне с вопросом может ли Владическо получить разрешение на постановку в г. Кишинев, в течении предстоящего зимнего сезона, несколько спектаклей на румынском языке? В ответ на это сообщено Консулу что к испрашиваему Владическо разрешении препятствий не встретит, но при соблюдении следующих условий: 1-е, выбор пьес должен быть произведен из репертуара уже разрешенного в прежнее время, 2-е, существующее в законе (155 ст. Уст. пред. прест. по продол. 1886 г.) запрещение спектаклей в указанное время и между прочим на кануне воскресных дней будет всецело применено и к представлениям румынской труппы и 3-е, Директор Владическо должен представить полиции достаточные гарантии исправного платежа, причитающегося артистам труппы содержания.

Губернатор
Правитель Канцелярии

Ibidem, f. 40—41.

58

Его Превосходительству
Господину Бессарабскому Губернатору
Кишиневского Полицмейстера

Рапорт

На основании разрешения Вашего Превосходительства, изложенного в предписании от 9 Октября прошлого года за № 5891, Директор драматической труппы, Румынско-поданный Александр Владическо прибыл вместе с труппой в г. Кишинев с целью дать несколько спектаклей на румынском языке.

Донося об этом Вашему Превосходительству, имею честь доложить, что Владическо представил засвидетельствованную Нотариусом подписку, данную артистами 17-го сего Февраля в том, что они получили от Владическо причитающееся им содержание за месяц вперед.

№ 70
Февраля 19 дня
1888

И. Д. Полицмейстера *iscălitura.*

Ibidem, f. 42.

59

Ciornă

Стол 2
22 февраля
1888 г.
№ 1096

Г. Временному Одесскому
Генерал-Губернатору

Разрешив, прибывшему из Румынии, директору драматической труппы Александру Владическо дать несколько спектаклей в г. Кишинев на румынском языке, с тем, чтобы выбор пьес был произведен исключительно из репертуара разрешенного в прежнее время и чтобы относительно времени исполнения спектаклей строго применялись существующие в законе ограничения в отношении русских спектаклей, имею честь доложить об этом В[ашему] Вству[19] с присовокуплением, что я поручил чиновнику особых поручений при мне Кол[лежскому] Сов[етнику] Накко хорошо владеющему румынскому языку присутствовать во время каждого представления, для наблюдения чтобы при исполнении румынских пьес не допускались ничего противного цензурным постановлениям.

Ibidem, f. 44—45.

60

Его Превосходительству
Господину Бессарабскому Губернатору

Румынско-поданного драматического артиста
Петра Александреско

Прошение

Имею честь покорнейше просить Ваше Превосходительство разрешить мне поставить несколько опереточных спектаклей с своей опереточной труппою румынских артистов, на румынском языке, в городах Бессарабской губернии: Бельцах, Сороках и Хотин, в период времени до зимнего сезона. При этом считаю долгом доложить Вашему Превосходительству, что репертуар пьес мною будет поставлен тот, который ставлен был в гор. Кишинев.

Декабря 4 дня 1887 года
г. Кишинев. Колодезный пер. № 7.

Petru G. Alexandrescu
Artist

Ibidem, f. 44—45.

Note

[1] Ştefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă,* Chişinău, 1992, p. 149.
[2] *Ibidem,* p. 147.
[3] Intre paranteze se conţin precizările autorului.
[4] Высокопревосходительства.
[5] Incorect. Este vorba nu de anul 1865, ci 1864.
[6] Высокоблагородии.
[7] Высокоблагородии.
[8] Превосходительству.
[9] Высокопревосходительству.
[10] Высокопревосходительства.
[11] Высокоблагородию.
[12] Высокоблагородию.
[13] Высокопревосходительству.
[14] Высокоблагородие.
[15] Высокопревосходительства.
[16] Превосходительству.
[17] Высокопревосходительству.
[18] Высокопревосходительство.
[19] Высокопревосходительству.

RECENZII

GHEORGHE PUNGA, ŢARA MOLDOVEI ÎN VREMEA LUI ALEXANDRU LĂPUŞNEANU

Lucrarea *Ţara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu,* semnată de doctorul în istorie Gheorghe Pungă, apărută recent la editura Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi, încununează munca autorului în cercetarea istoriei Ţării Moldovei de la mijlocul sec. al XVI-lea. Studiul include un divers spectru de probleme politice, economice, sociale, culturale din anii '50—'60 ai sec. al XVI-lea, care sunt puţin studiate în istoriografia românească.

E îmbucurător faptul că autorul cercetează istoria în cadrul unei domnii, deoarece în istoriografia marxistă rolul personalităţii în istorie era subapreciat. Lucrarea prezintă un mare interes pentru istoriografia românească, personalitatea lui Alexandru Lăpuşneanu fiind prezentată de pe noi poziţii.

In istoriografie a fost răspândită concepţia despre acest voievod, ca fiind un «homo tyranicus»[1], iar activitatea lui «o ticăloasă domnie»[2]. Insuşi N. Iorga scria că Alexandru Lăpuşneanu «...e interesant supt raportul nebuniei speciale, al patimei de sânge, care a rezultat din această boală însăşi, dar altfel, el nu e o personalitate politică vrednică de luare aminte»[3].

O încercare de reconsiderare a personalităţii lui Alexandru Lăpuşneanu, prin prisma politicii interne, o face C. Giurescu. Din păcate, aceasta nu s-a impus în istoriografie şi lucrarea dr. Gheorghe Pungă vine să întregească acest gol[4].

In monografia sa Gh. Pungă face o prezentare echilibrată a domniei lui Alexandru Lăpuşneanu. Autorul argumentat combate versiunea precum că «...Alexandru Lăpuşneanu a fost un domnitor sanghinar, care îşi ucidea din nevoia de a-şi distruge vrăjmaşii, ca să poată domni, dar ucidea şi din plăcerea sadică, să vadă curgând sângele»[5].

Autorul vede în persoana lui Al. Lăpuşneanu un experimentat om politic, atribuindu-i un merit mare în stabilizarea situaţiei din ţară, mai ales în prima domnie, şi în promovarea politicii externe a Moldovei.

Lucrarea e structurată în nouă capitole, introducere, concluzii finale, note, indice de nume şi bibliografie.

Un interes deosebit prezintă compartimentul în care au fost analizate lucrările apărute în ştiinţa istorică privind problema dată.

Autorul depăşeşte limitele cronologice determinate de temă, prezentând situaţia externă a Moldovei în perioada precedentă domniei lui Al. Lăpuşneanu (1538—1552), abordând şi unele aspecte ale domniilor lui Despot Vodă şi Bogdan Lăpuşneanu.

Compartimentul consacrat politicii interne promovate de Lăpuşneanu în cele două domnii e cel mai mare după volum şi cuprinde câteva capitole. In capitolul «Situaţia economică investigatorul efectuează o analiză profundă a cauzelor ameliorării situaţiei economice în Ţara Moldovei după domniile familiei Rareş.

Schimbările în economie care au contribuit la creşterea producţiei şi dezvoltarea pieţei, introducerea unor elemente noi caracteristice statelor cu o structură socială mai avansată denotă faptul că Lăpuşneanu era un bun şi chibzuit gospodar, domnia lui fiind prezentată de autorul lucrării drept o perioadă de transformări pozitive.

In monografie sunt analizaţi factorii care au dus la prosperarea economiei, preocuparea domnitorului pentru dezvoltarea unor astfel de ramuri ca creşterea animalelor, cultivarea plantelor, meşteşugăritul. Un merit mare se atribuie lui Al. Lăpuşneanu la dezvoltarea comerţului intern şi extern. El este caracterizat drept «cel mai mare domnitor al vremii». Un factor ce a determinat prosperarea economică a Ţării, după părerea autorului, a fost şi politica specială demografică a domnitorului, ce reprezintă un aspect nou al activităţii puterii centrale.

Merită o atenţie deosebită capitolul «Raporturile domniei cu boierii şi cu celelalte categorii sociale». Autorul analizează relaţiile domnitorului cu boierimea, ajungând la concluzia că principalul adversar al domnului Moldovei l-a constituit marea boierime, care opta pentru instaurarea oligarhiei boiereşti în Moldova. Numai condiţiile interne şi externe foarte complicate l-au făcut pe Lăpuşneanu să devină domnitor despotic. Autorul se referă şi la relaţiile dintre celelalte clase şi pături sociale, menţionând că negustorii erau favorizaţi de domnie.

Intr-un alt capitol se face o analiză a organizării administrative, judecătoreşti şi militare, relevându-se principalele transformări care au avut loc în Moldova în timpul domniei lui Alexandru Lăpuşneanu.

Un capitol aparte e dedicat politicii confesionale a lui Alexandru Lăpuşneanu. Autorul semnalează că proselitismul confesional se îmbină cu acţiunea, scopul fiind

© Chicu S., Gonţa Gh., 1995

nu numai substituirea unui domn prin altul, ci şi a unei direcţii politice prin alta. Susţinerea lui Lăpuşneanu a bisericii ortodoxe este nu numai o continuitate a tradiţiei ctitoreşti, dar şi o reacţie faţă de încercările de impunere a Reformei şi a Islamului atât în spaţiul est-carpatic, cât şi în spaţiul sud-dunărean. Bisericile din Ţară şi din Orient au găsit în Lăpuşneanu un patron şi se bucurau din partea lui de înţelegere şi ajutor sub diferite forme.

In capitolul consacrat culturii Al. Lăpuşneanu e prezentat ca un adevărat domn al Renaşterii — om de cultură, mare ctitor şi restaurator. Autorul menţionează aportul domnitorului îndeosebi la pregătirea cadrelor bisericeşti pentru Moldova şi ţările vecine, a slujbaşilor pentru aparatul central, a meseriaşilor. La comanda lui Al. Lăpuşneanu ieromonahul Eftimie scrie cronica epocii respective, care cuprinde o serie de informaţii neîntâlnite în alte izvoare.

Factorii interni şi externi, obiectivi şi subiectivi ce au influenţat orientarea politicii externe a Ţării Moldovei spre colaborarea cu Poarta, colaborare ce a avut drept consecinţă pacea relativă sunt analizaţi în capitolul «Politica externă». O mare importanţă Al. Lăpuşneanu dădea raporturilor Moldovei cu Polonia, care, după părerea autorului, este folosită de domnitor ca un garant în faţa tendinţelor expansioniste ale porţii. Insă scopul domnitorului de a realiza un condominium polon-otoman în regiune n-a reuşit. Politica diplomatică a lui Lăpuşneanu a fost destul de justă într-o vreme aşa de încordată şi nesigură în această parte a continentului. Ea a servit intereselor ţării şi a asigurat un echilibru relativ între lumea creştină şi cea musulmană.

In ultimul capitol intitulat «Familia lui Al. Lăpuşneanu» este studiat arborele genealogic al familiei Lăpuşneanu. După opinia noastră, unele aspecte privind viaţa şi activitatea lui Al. Lăpuşneanu nu sunt tratate până la capăt. Rămâne deschisă întrebarea ce vizează politica dură faţă de boieri. Astfel afirmaţiile despre numărul mic de boieri executaţi, că principalii boieri vinovaţi se aflau în emigraţie şi n-au putut fi executaţi nu sunt pe deplin argumentate. E discutabilă şi chestiunea precum că boierii dispăruţi de pe arena politică din Moldova au emigrat în ţările vecine. Acest fapt îl menţionează însuşi autorul, indicând că tema dată necesită studii în continuare (p. 108).

Obiecţiile în cauză nu diminuează valoarea ştiinţifică a monografiei, ce constituie o cercetare serioasă, o contribuţie remarcabilă în istoriografie.

Note

[1] Emille Legran, *Deux vies de Jacques Basilicos,* Paris, 1889, p. 14.

[2] Gr. M. Buiucliu, *Cameniţa sau cronica armenilor din Polonia şi Moldova,* în *Convorbiri literare* XL (1906), nr. 3—5, p. 240—253.

[3] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători,* ediţie îngrijită de Adrian Anghelescu, Bucureşti, 1981, p. 135—136.

[4] C. C. Giurescu, *Adevăratul chip al lui Alexandru Lăpuşneanu,* în *Magazin istoric,* 1971, nr. 6p. p. 46—49.

[5] Ch. Pompei, *Samarian, Medicina şi farmacia în trecutul românesc,* Bucureşti, 1935, p. 74.

Silvia Chicu, Gheorghe Gonţa

VENIAMIN CIOBANU, POLITICA ŞI DIPLOMAŢIA IN SEC. AL XVII-LEA. ŢĂRILE ROMÂNE ÎN RAPORTURILE POLONO-OTOMANO-HABSBURGICE (1601—1634), BUCUREŞTI, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, 1994, 248 p.

Harta politică a Europei, esenţial modificată de domnul român Mihai Viteazul prin unirea la Ţara Românească a Transilvaniei şi Moldovei, nu corespundea nici pe departe aspiraţiilor hrăpăreţe ale celor trei mari puteri ale epocii — Imperiul otoman, Imperiul habsburgic şi Republica Nobiliară Polonă. Probabil, la binecunoscutul sfârşit al lui Mihai Viteazul se visa la toate curţile, dar realizarea practică a revenit împăratului habsburgic. Insă cu dispariţia lui Mihai Viteazul n-au dispărut şi problemele, divergenţele dintre cele trei mari puteri, dimpotrivă, s-au acutizat şi mai mult, ducând nu numai la bătălii diplomatice, ci şi la conflicte militare. Monografia dlui Veniamin Ciobanu, savant notoriu din România, doctor în istorie, cercetător-coordonator la Institutul de Istorie «A. D. Xenopol» din Iaşi vine să completeze esenţial cunoştinţele noastre despre aprigele dueluri diplomatice dintre puterile sus-numite şi să prezinte situaţia politico-diplomatică a Moldovei, Ţării Româneşti şi Transilvaniei în raporturile polono-otomano-habsburgice în primele trei decenii ale sec. al XVII-lea.

© Eremia I., 1995

In *Introducere* autorul defineşte perioada cercetată ca «o perioadă de tranziţie» de la domnia lui Mihai Viteazul la domniile lui Matei Basarab, Vasile Lupu şi a principilor Transilvaniei Gheorghe I şi Gheorghe II Rakoczy. De asemenea, e formulat scopul de bază al investigaţiei: de a evidenţia principalele trăsături ale situaţiei politice internaţionale în care a evoluat poziţia internaţională a ţărilor române în perioada dată. Chiar de la început autorul menţionează că scopul urmărit de marile puteri în epoca dată a fost «dobândirea supremaţiei politice la Nordul Dunării inferioare şi la gurile ei».

Capitolul I este intitulat: «De la Câmpia Turzii la Zsitvatorok: proiecte de reorganizare politică a spaţiului carpato-danubian (1601—1606)» şi-i consacrat activităţii diplomatice a Poloniei şi Imperiului habsburgic, obiectivul cărora era de a-i convinge pe turci să fie de acord cu cedările anterioare, ce subminau esenţial poziţiile Porţii în nordul Dunării Inferioare. Autorul, cu lux de amănunte, demonstrează că tendinţele hrăpăreţe ale Imperiului habsburgic şi Poloniei, generau imposibilitatea satisfacerii lor. In baza analizei unui bogat material documentar autorul ne arată că tendinţa Austriei de a-şi statornici stăpânirea în Transilvania «era o simplă iluzie, atât timp cât Ţara Românească rămânea în afara controlului său». Pe de altă parte, şi tendinţa Poloniei de a-şi menţine poziţiile în Ţara Românească, fără o prezenţă în Transilvania, nu ar fi avut nici o şansă şi chiar prezenţa ei în Moldova «s-ar fi aflat într-o permanentă şi epuizantă alertă». Devine deci clar că nici polonezii, nici habsburgii nu-şi puteau realiza scopul lor numai într-o singură ţară — Moldova, Ţara Românească ori Transilvania. Pentru a-şi statornici prezenţa în sus-numitele ţări, puterile cointeresate trebuiau să realizeze aceea ce V. Ciobanu numeşte *unitate politică de acţiune a ţărilor române.*

Situaţia creată a dus la aprige dueluri diplomatice, fiecare din părţi căutând să demonstreze legitimitatea cererilor ei şi ilegitimitatea cererilor adversarilor. Iniţial polonezii manifestă o activitate diplomatică intensă menită «să consfinţească şi pe cale juridică împărţirea sferelor de influenţă la Dunărea de Jos» cu Poarta. Habsburgii doreau instaurarea unei suzeranităţi colective habsburgico-otomană în Ţara Românească de tipul celei otomano-polone asupra Moldovei. Autorul aduce dovezi incontestabile că în vederea consolidării poziţiilor lor în nordul Dunării Inferioare, puterile urmăreau refacerea *unităţii politice de acţiune a spaţiului* carpato-danubian, fiecare însă sub egida sa.

Cu o fineţe de giuvaiergiu stabileşte V. Ciobanu acţiunile de ripostă diplomatică ale Porţii, care reduc la zero străduinţele adversarilor ei. Vom ilustra doar cu două exemple. Pretenţiile Poloniei la Moldova şi Ţara Românească, ca fiind teritorii cucerite cu sabia au fost total combătute de Poartă prin aceea că polonezii n-au cucerit sus-numitele ţări de la turci, ei au luptat nu cu oşti otomane, ci cu oştile lui Mihai Viteazul, un răzvrătit. Prin acţiunea lor polonezii au contribuit doar la restabilirea drepturilor sultanului în ţările române. Desigur, Poarta e satisfăcută de această colaborare şi regele e răsplătit pentru aceasta prin faptul că sultanul binevoieşte ca Ieremia Movilă să mai domnească în Moldova, dar nu cedează dreptul său de a numi pe viitor domni în Moldova şi Ţara Românească. Evident că diplomaţia otomană nu lasă nici un fel de iluzii polonezilor. Această politică insistent a fost promovată de Poartă până la sfârşitul perioadei cercetate de autor.

Al doilea exemplu se referă la Transilvania. Dacă administraţia imperială în frunte cu Basta ducea politica de desfiinţare totală a autonomiei Transilvaniei, fapt ce provoacă nemulţumirea nobilimii şi acţiuni antihabsburgice în frunte cu Ştefan Vocskay, Poarta, dimpotrivă, îl recunoaşte principe, iar printr-un ahid-name garantează principatului autonomia internă şi posibilitatea de acţiuni pe plan extern. Şi de ce principiul «prieten al prietenilor şi duşman al duşmanilor» cuprins în documentul sultanal nu l-am privi mai larg, ca principiul alianţei militaro-politice? Desigur, concluzia dlui V. Ciobanu că menţinerea «identităţii statale a Transilvaniei şi încă sub domnia unui principe autohton, era cea mai conformă cu realităţile politice din Transilvania şi cu interesele politice imediate şi de perspectivă ale Porţii Otomane...», nu trezeşte nici o îndoială.

In ciuda eforturilor diplomaţiei otomane, la 1606 Ţara Românească se mai afla sub suzeranitatea colectivă turco-habsburgică, iar Moldova sub suzeranitatea colectivă turco-polonă. Scopul Porţii, ce reieşea din această situaţie, era «spargerea încercuirii politice a Transilvaniei». Acestei probleme autorul i-a consacrat capitolul al II-lea al studiului: «Preluarea ofensivei otomane la nordul Dunării şi impactul ei asupra poziţiei internaţionale a Ţărilor române (1606—1613)». Autorul urmăreşte atent evoluţia evenimentelor politico-diplomatice din nordul Dunării şi intenţia Porţii de a-şi asigura de una singură supremaţia în Moldova şi Ţara Românească. Luptele dintre părtaşii lui Constantin Movilă şi Mihăilaş Movilă pentru scaunul Moldovei, ultimul susţinut de majoritatea boierilor care apelează la turci, oferă «Porţii otomane baza **legală** a intervenţiei sale, menită să pună capăt sistemului suzeranităţii colective cu Polonia...».

Autorul subliniază că Poarta îşi întăreşte cu mult poziţia sa în Moldova prin actul din 16 iulie 1607 de reconfirmare a tratatului polono-otoman. In aprecierea lui V. Ciobanu acest document semnifica «abolirea atât pe planul interpretării juridice, cât şi pe cel al acţiunii practice politice a sistemului suzeranităţii colective polono-otomane asupra acestei ţări, adică anularea **de jure** şi **de facto** a oricărei jurisdicţii

a Coroanei Polone asupra Moldovei şi oricărui drept legal de intervenţie în problema moldavă, indiferent de împrejurări».

În pofida acesteia, polonezii n-au de gând să cedeze, continuând să caute o nouă bază legală de a-şi reface prezenţa în Moldova. Această legalitate, conchide V. Ciobanu, a fost găsită în alegerea domnului **de ţară,** fapt ce «oferea Poloniei un temei, la fel de legal, de intervenţie armată în Moldova şi prin urmare de restabilire a poziţiilor coroanei în spaţiul est-carpatic, ce trebuia să constituie baza de operaţii în vederea relansării politicii sale dunărene».

Ciocnirile armate dintre Mihăilaş şi Constantin Movilă silesc pe poloni să intervină, reuşind să-l instaleze pe Constantin, recunoscut şi de sultan. Dar V. Ciobanu demonstrează că această recunoaştere a fost cauzată de anumite circumstanţe, care făceau ca «sistemul suzeranităţii colective polono-otomane asupra Moldovei trebuia să redevină o simplă ficţiune juridică», ceea ce în fine conduce la negarea factorului polonez în politica dunăreană a Porţii şi înlocuirea lui Constantin Movilă cu Ştefan al II-lea Tomşa, fără vreo consultaţie cu regele, ceea ce a însemnat anularea de către Poartă a suzeranităţii colective otomano-polone în Moldova.

Este studiat detaliat şi duelul diplomatic otomano-habsburgic pentru Transilvania, duel ce se termină la 1613 în favoarea Porţii. Faptul că la ceremonia confirmării lui Gabriel Bethlen se aflau prezenţi Radu Mihnea şi Ştefan Tomşa, subliniază autorul, «simboliza, totodată, atingerea şi al altui obiectiv al otomanilor, şi anume cel al înfăptuirii **unităţii politice de acţiune** a spaţiului carpato-danubian ce se manifestă încă o dată, ca una din condiţiile esenţiale ale asigurării dominaţiei otomane la nord de Dunăre».

Capitolul al III-lea: «Preponderenţa otomană şi implicaţiile ei asupra statutului politico-juridic al spaţiului carpato-danubian» e consacrat relaţiilor diplomatice polono-otomano-habsburgice în anii 1613—1620 şi influenţa lor asupra Moldovei, Ţării Româneşti şi Transilvaniei. Autorul prezintă eforturile diplomaţiei polone de a reveni la suzeranitatea colectivă în Moldova şi chiar revendică şi unele pretenţii teritoriale mai vechi (Hotinul şi Cetatea Albă). În legătură cu aceste cereri, V. Ciobanu concluzionează că dacă mai înainte turcii n-au cedat referitor la această chestiune, «cu atât mai puţin putea aceasta fi luat în consideraţie în împrejurările în care dominaţia otomană la nordul Dunării fusese restabilită». Totuşi autorul afirmă că Poarta, «ţinând cont de situaţia internaţională «nu a vrut să excludă, în totalitate, Polonia din spaţiul est-carpatic», voinţă exprimată în tratatul polono-moldav din 12 septembrie 1616. În fine, pentru raporturile moldo-polone, tratatul a rămas, în aprecierea dlui V. Ciobanu «un simplu petic de hârtie». Desigur, dar având în vedere că actul nu era un tratat secret, nu însemna o recunoaştere din partea Porţii a drepturilor domnilor Moldovei de a încheia tratate cu regii străini, drept, care, din câte se cunoaşte, a început să fie contestat de sultani de la începutul deceniului trei al secolului al XVI-lea. Cu alte cuvinte nu era acest tratat şi o precizare a statutului politico-juridic al Moldovei în raport cu Poarta?

Cât priveşte raporturile polono-otomane, autorul relatează că «nici Poarta nu era în realitate... partizana unei lichidări prin forţa armelor a diferendelor cu Polonia», ele reuşind să fie abolite printr-un nou tratat semnat la sfârşitul lunii septembrie 1617, care, conchide V. Ciobanu, excludea Polonia «din sistemul suzeranităţii colective cu Poarta otomană asupra Moldovei».

În încheiere, autorul nu ne formulează concluziile sale, ele constituind «reliefarea statutului politico-juridic al spaţiului carpato-dunărean în perioada 1621—1634». Nu trezeşte îndoială motivaţia folosirii de către autor a acestui procedeu, fiindcă «ultima perioadă investigată constituie, pe acest plan, rezultatul celor anterioare». De aceea încheierea are titlul ei aparte «Ţările române sub regimul „păcii" de la Hotin, 1621 — 1634». Se constată situaţia complicată a Poloniei după înfrângerea de la Ţuţora, subliniază că prin pacea de la Hotin din octombrie 1621 Polonia recunoaşte situaţia sa «de semiindependentă, fie ea şi pur formală faţă de Imperiul Otoman», iar reinstalarea lui Ştefan al II-lea Tomşa însemna şi pentru poloni, şi pentru otomani «revenirea Moldovei sub regimul suzeranităţii restrictive a Porţii».

O nouă înrăutăţire a raporturilor polono-turce are loc drept rezultat al faptului că la 1629 Miron Barnovschi depune jurământ de vasalitate regelui polon. Prin acest act, conchide autorul, domnul Moldovei «oferise Poloniei o bază juridică legală pentru susţinerea drepturilor sale de imixtitudine în problema statutului politio-juridic al Moldovei», de aceea la Poartă el a fost apreciat ca act de înaltă trădare, fapt ce a avut repercusiuni nefaste pentru domn.

Studiul se termină cu un rezumat în limba franceză şi un indice comun, geografic şi de nume.

În concluzie, vreau să menţionez că studiul în cauză consacrat ţărilor române în raporturile polono-otomano-habsburgice în primele decenii ale secolului al XVII-lea a acoperit golul existent în istoriografie pe chestiunea dată. El constituie un manual de diplomaţie medievală, un model de analiză a raporturilor diplomatice, foarte util pentru istoricii-cercetători ai relaţiilor internaţionale.

Ion Eremia

CUPRINS

Articole şi comunicări

E. Baidauz, Contribuţii la relaţiile Moldovei cu Rusia moscovită în timpul crizei din Rzeczpospolita (1648—1653) 3

N. Enciu, Mişcarea migratorie a populaţiei rurale din Basarabia (1918—1940) . 15

K. B. Стратиевский, Изменения в административно-территориальном делении и з составе населения Молдавской АССР (1924—1940 гг.). 24

L. Bulmaga, Gospodăria auxiliară personală în Moldova în anii '50—'80. 38

P. Parasca, Continuitatea populaţiei româneşti din Podolia (sec. XIII—XV). . . 46

Plai natal

H. Руссев, Кишинев в молдавских грамотах XV—XVI вв. 52

A. Popovici, Din istoricul unor sate din Valea Răutului (în sec. XVI—XVIII). . . 57

V. Văratec, Un moment «de cumpănă» în istoria târgului Cahul 62

Documentar

Gheorghe Negru, Documente privind pătrunderea culturii artistice de peste Prut în Basarabia (Aspecte ale turneelor teatrale româneşti în Basarabia din a doua jumătate a sec. al XIX-lea 69

Recenzii

Gh. Pungă, Ţara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu *(S. Chicu, Gh. Gonţa)* 80

V. Ciobanu, Politica şi diplomaţia în sec. al XVII-lea. Ţările Române în raporturile polono-otomano-habsburgice (1601—1634) *(I. Eremia)* 81

CONTENTS

Articles and reports

E. Baidaus, Contributions to the relations of Moldova with Muscovite Russia in the period of the crisis in Rzeczpospolita (1648—1653) 3

N. Yenchu, Rural population migrations in Bessarabia (1918—1940) 15

K. V. Stratievsky, Changes in the administrative-territorial division and population composition of the Moldavian ASSR (1924—1940) 24

L. Bulmaga, Private auxiliary production in Moldova in the 1950—80s . . . 38

P. Parasca, To the problem of the Romanian population continuity in Podolia region in the 13—15th centuries 46

Local lore

N. Russev, Kishinev in 15—16th centuries Moldovan chronicles 52

A. Popovich, From the history of certain Raut villages in 16—18th centuries . . 57

V. Varatec, A turning point in the history of Cahul fair 62

Documentary sources

Gh. Negru, Documents on the penetration of aesthetic culture from over the Prut into Bessarabia 69

Book reviews

Gh. Pungă, The State of Moldova under Alexandru Lapushnyanu. *(By S. Kiku, Gh. Gontsa)* 80

V. Chiobanu, Politics and diplomacy in the 17th c. The Romanian States in Polish-Ottoman-Habsburg relations (1601—1634). *(By G. Yeremia)* 81

1 l. Indice 76665

Articles appearing in this journal
are abstracted and indexed in
HISTORICAL ABSTRACTS and AMERICA:
HISTORY AND LIFE.

CHIŞINĂU «ŞTIINŢA» 1995

Coli de tipar conv. 7,35. Coli editoriale 8,2. Tirajul 650. Comanda 229. Preţul 1 l.

Intreprinderea editorial-poligrafică „Ştiinţa", 277028, Chişinău, str. Academiei, 3.

Tipografia Academiei de Ştiinţe a Moldovei
277008. Chişinău, str. P. Movilă, 8

Adresa colegiului de redacţie: 277004. Chişinău, str. 31 August, 82. tel. 23-33-14.